

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

РУБАН Артем Вікторович

УДК 351:862.44

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони
громадського порядку

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук
з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. В. Рубан

Науковий керівник: ШВЕДУН Вікторія Олександрівна,
доктор наук з державного управління, професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Рубан А. В. Державне управління у сфері національної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця. На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.05 – «Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку». Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2019.

У дисертаційному дослідженні презентується нове вирішення важливого для державного-управлінської науки завдання надання науково-методичного обґрунтування теоретичного підґрунтя й розроблення практичних рекомендацій стосовно вдосконалення процесів державного управління у сфері національної безпеки України в сучасних умовах, для яких є характерним загострення внутрішніх і зовнішніх загроз. Результати досліджень уможливають отримання таких висновків.

Досліджено особливості держуправління у сфері національної безпеки в низці різних країн світу. З'ясовано головні проблеми цього управління у розглядуваній сфері в Україні, визначено, що до таких належать недостатня сформованість національного сектору безпеки й оборони, який має являти собою цілісне функціональне об'єднання, що підлягало б управлінню з єдиного центру; інституційна слабкість, недостатня професійність кадрового складу, структурна незбалансованість діяльності тих державних органів, що належать до сектора безпеки й оборони; брак ресурсів (недостатність їх обсягу для виконання завдань і функцій цього сектора) та неефективне їх використання, недостатня ефективність гарантій безпеки нашої держави з боку міжнародних партнерів і всесвітніх безпекових організацій.

Підкреслено, що організаційно-правове забезпечення державного управління у сфері національної безпеки має забезпечувати безпечні умови життя й гідність, громадянські права і свободи, закріплені у Конституції; сприятливі умови для стабільного суспільного розвитку та збереження демократичних цінностей; суверенітет, недоторканість, конституційний лад і територіальну цілісність держави; захист навколишнього середовища від можливих надзвичайних ситуацій.

Обґрунтовано, що механізм державного управління у розглядуваній

сфері є системою заходів організаційного, економічного й правового характеру, покликаних запобігати виникненню загроз нацбезпеці.

Визначено перспективну результативність стосовно України державного управління у цій сфері. Позитивним моментом є те, що майбутні значення інтегрального показника рівня тіньової економіки в нашій державі демонструють тенденцію до зниження. У свою чергу, очікується перспективне підвищення загальних витрат на освіту. Обґрунтовано, що за у перспективі умови впровадження у практичну діяльність висновків і пропозицій, отриманих у дисертаційній роботі, індикатори рівня національної безпеки демонструватимуть тенденцію до покращення. Відповідно, спостерігатиметься тенденція до загального підвищення рівня національної безпеки.

Головні слова: державне управління, національна безпека, механізм державного управління у сфері національної безпеки, організаційно-правове забезпечення, перспективна результативність.

ANNOTATION

Ruban A. V. Public administration in the sphere of national security of Ukraine. – Manuscript. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation on competition of Candidate of Sciences degree in Public Administration by specialty 25.00.05 – public administration in the sphere of state security and protection of public order. – National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The solution of a task, relevant for public administration science, concerning scientific and methodical justification of theoretical bases and development of practical recommendations as for improvement of governance processes in the sphere of national security of Ukraine in the conditions of internal and external threats to national interests is proposed in thesis.

The experience of public administration in the sphere of national security in foreign countries is generalized. It is shown that now in foreign approaches to the solution of problems of national security certain changes are provided, accordingly, recently more attention is paid to problems of terrorism, distribution of weapons of mass destruction, technogenic catastrophes and so on in conceptual documents on national security ensuring.

The following problems of public administration in the sphere of national security in Ukraine are defined: lack of quite developed national sector of security and defense which would look like the complete functional association which would be subject to management from the center; weakness from the institutional point of view; lack of professionalism of the personnel case; existence of structural imbalance of public authorities relating to the sector of security and defense; lack of necessary volume of resources and their inefficient application within the sector of security and defence; inefficiency of security guarantees of Ukraine at the international level.

It is proved that the mechanism of public administration in the sphere of national security is the system of measures of organizational, economic and legal character, focused on prevention of emergencies to national security.

The perspective effectiveness of public administration in the sphere of national security in Ukraine is defined. It is shown that the future values of integrated indicator of level of shadow economy in Ukraine show a tendency to decrease that is positive. In turn, prospective increase in the total costs of education is expected. It is proved that the indicators characterizing the level of national security will show in the long term a tendency to improvement as a result of introduction of the conclusions and offers received in dissertation work in practical activities. Respectively, the tendency to the general increase in level of national security will be observed.

Keywords: public administration, national security, mechanism of public administration in the sphere of national security, organizational and legal support, prospective effectiveness.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Рубан А. В. Національна безпека як об'єкт державного регулювання / А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2018. – Вип. 2 (9). – С. 58–62.
2. Рубан А. В. Правовий механізм державного управління у сфері національної безпеки України / А. В. Рубан // Право та державне управління. – 2018. – № 4. – С. 188–192.
3. Рубан А. В. Розвиток державної політики щодо забезпечення національної безпеки / А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2019. – Вип. 1 (10). – С. 60–64.
4. Рубан А. В. Удосконалення процесів державного регулювання у сфері національної безпеки: розробка та впровадження ефективного механізму / А. В. Рубан // Державна та регіони. – 2019. – № 2. – С. 186–190.
5. Рубан А. В. Формування дієвих механізмів вирішення проблем державного регулювання у сфері національної безпеки / А. В. Рубан // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2019. – Вип. 11. – С. 141–143.
6. Рубан А. В. Розробка концептуальних засад державного регулювання національної безпеки / А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2019. – Вип. 2 (11). – С. 93–97.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

7. Рубан А. В. Аналіз загроз державній безпеці України / А. В. Рубан // Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2019. – С. 109–110.
8. Рубан А. В. Державне управління реформуванням сектору безпеки і оборони України: проблеми та перспективи / А. В. Рубан // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ : ФО-П Кандиба, 2018. – С. 436–437.
9. Рубан А. В. Державне управління у сфері національної безпеки:

проблеми та перспективи формування дієвого механізму / А. В. Рубан // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, здоров'я : тези доповідей XXVII наук.-практ. конф. MicroCAD-2019. – Ч. IV. – Харків : НТУ «ХПІ», 2019. – С. 119.

10. Рубан А. В. Національна безпека України: актуальні проблеми публічного управління у контексті нормативно-правового забезпечення [Електронний ресурс] / А. В. Рубан // Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. – Київ : Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, 2019. – Режим доступу : http://ipk.edu.ua/krugli_stoli/materials/

11. Рубан А. В. Правові засади формування та реалізації механізму забезпечення національної економічної безпеки / А. В. Рубан // Правові аспекти публічного управління: теорія та практика : матеріали X наук.-практ. конф. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. – С. 242–244.

12. Рубан А. В. Фінансові загрози національній безпеці України в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / А. В. Рубан, В. О. Шведун // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : Харків. навчально-науковий ін-т ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. – Режим доступу: [file:///C:/Users/home/AppData/Local/Temp/Rar\\$EXa1.913/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%202019%20%D0%A4%D0%9A%D0%94/statti1/Shvedun_Ruban.pdf](file:///C:/Users/home/AppData/Local/Temp/Rar$EXa1.913/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%202019%20%D0%A4%D0%9A%D0%94/statti1/Shvedun_Ruban.pdf).

Особистий внесок: ідентифікація та категоризація загроз національній безпеці України.

Публікації в інших виданнях

13. Ruban O. The conceptual bases of state regulation of the national security / A. Ruban // Authority and Society (History, Theory, Practice). – 2018. – № 4 (48). – P. 166–167.

14. Ruban A. Research of indicators of state regulation of national security condition of Ukraine / A. Ruban, V. Svedun // Authority and Society (History, Theory, Practice). – 2019. – № 1 (49). – P. 135–143.

Особистий внесок: розробка системи індикаторів державного управління національної безпеки в Україні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	18
1.1. Змістовна характеристика національної безпеки як об'єкта державного управління.....	18
1.2. Механізми державного управління у сфері національної безпеки.....	45
1.3. Державна політика щодо забезпечення національної безпеки: специфіка розробки та впровадження.....	68
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	87
2.1. Особливості державного управління у сфері національної безпеки в зарубіжних країнах.....	87
2.2. Оцінювання вітчизняного організаційно-правового забезпечення державного управління у сфері національної безпеки.....	102
2.3. Проблеми та перспективи державного управління у сфері національної безпеки в Україні.....	110
Висновки до другого розділу.....	139
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	144
3.1. Шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері національної безпеки в Україні.....	144
3.2. Розвиток державної політики щодо забезпечення національної безпеки України.....	161
3.3. Визначення перспективної результативності державного управління у сфері національної безпеки в Україні	176

	8
Висновки до третього розділу	213
ВИСНОВКИ.....	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	221
ДОДАТКИ.....	253

ВСТУП

В усіх відомих науці суспільствах (відповідно, і в українському теж) провідним чинником самозбереження виступає національна безпека. Під нею у цьому дослідженні мається на увазі стан правової впорядкованості життєдіяльності відповідного об'єкта – суспільства та/або держави. Можливості зміцнення цієї безпеки залежать головним чином від відмови від традиційних стереотипів і догм у розумінні цього феномена, від його раціонального переосмислення і від використовуваних для досягнення згаданого стану форм і методів у сучасних умовах постійних трансформацій. Для цього треба зосередитись на фундаментально-теоретичних і прикладних дослідженнях з проблем національної безпеки, серед іншого і міждисциплінарних.

Однією із специфічних особливостей національної безпеки є те, що вона слугує підґрунтям і запорукою функціонування органів влади, однак досягтися може лише у разі зацікавленості в її існуванні з боку цієї влади. Тож, при всій корисності та продуктивності традиційних для адміністративного права досліджень окремих питань нацбезпеки, зараз гостро відчувається необхідність системних за своїм характером і комплексних за змістом міждисциплінарних досліджень, що охоплюватимуть різнобічні напрями адміністративно-правового осмислення проблем формування, підтримки і зміцнення цієї безпеки. Через це варто шукати нові, сучасні перспективні шляхи і способи вдосконалення держуправління у розглядуваній сфері та можливості їх практичної реалізації.

Загальні засади державного управління, а також окремі аспекти й проблеми розглядуваної тематики досліджували такі науковці, як В. Абалкін, В. Андрійчук, О. Бандурка, В. Беляєв, У. Бережницька, Г. Білак, Є. Буравльов, М. Вавринчук, Т. Васильців, Д. Венцковський, В. Геєць, З. Герасимчук, Д. Гордієнко, Г. Гутман О. Давидюк, Р. Дацків, В. Дергачова, П. Дмитрук, С. Домбровська, Ю. Древаль, Т. Іванюта, А. Ілларіонов, О. Іляш,

А. Заїчковський, О. Коваль, В. Коврегін, Г. Козаченко, Т. В. Кравченко, М. Ф. Криштанович, Б. Купчак, В. Куценко, В. Ліпкан, О. Мельниченко, А. Мерзляк, В. Мунтіян, Є. Нікіпелова, В. Нижник, О. Радченко, С. Павлусива, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пірожков, В. Пономаренко, І. Проценко, І. Руснак, В. Серебряков, О. Симонова, Г. Ситник, С. Смирнов, О. Снігова, А. Столбовський, В. Стрельцов, О. Судакова, С. Тоцький, В. Хижняк, Є. Хлобистов, О. О. Шнирков, І. Яремко та ін. Проте питання про напрями вдосконалення процесів держуправління у сфері національної безпеки в трансформаційних і глобалізаційних умовах сьогодення залишаються недостатньо висвітленими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Запропоноване дисертаційне дослідження виконувалося в навчально-науково-виробничому центрі Національного університету цивільного захисту України відповідно до тематики науково-дослідних робіт «Розробка наукових основ державного управління у сфері безпеки ринку соціально-економічних послуг України з точки зору цивільного захисту» (державний реєстраційний номер 0115U002035), у межах якої дисертант розробляла напрями вдосконалення держуправління у розглядуваній сфері, а також у межах тематики «Розробка механізмів державного управління соціально-економічною сферою та її галузями в контексті забезпечення безпеки українського суспільства» (ДР № 0118U001007), де було запропоновано конкретні вдосконалення щодо механізмів держуправління у цій само сфері.

Мета й завдання дослідження. Мета цієї роботи – обґрунтувати з науково-методичної точки зору теоретичні засади вдосконалення процесів державного управління у сфері національної безпеки України в сучасній ситуації, коли спостерігається посилення внутрішніх і зовнішніх загроз, розробити і презентувати практичні рекомендації із цього питання.

Зазначена мета зумовила необхідність постановки й вирішення такої низки завдань:

- уточнити сутність національної безпеки як об'єкта державного управління;
- узагальнити зарубіжний досвід державного управління у сфері національної безпеки;
- проаналізувати сучасний актуальний стан організаційно-правового забезпечення державного управління у сфері національної безпеки в Україні;
- виявити проблеми державного управління у сфері національної безпеки в Україні;
- запропонувати шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері національної безпеки в Україні;
- визначити напрями розвитку державної політики стосовно забезпечення національної безпеки в Україні;
- оцінити перспективну результативність державного управління у сфері національної безпеки в Україні.

Об'єкт дослідження – державне управління у сфері захисту національних інтересів від різних типів загроз зовнішнього та внутрішнього походження.

Предмет дослідження – державне управління у сфері національної безпеки України.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтям дослідження є фундаментальні засади й начала теорії державного управління у зазначеній вище сфері. Для вирішення завдань дисертаційного дослідження застосовувалися такі методи загального і спеціального наукового пізнання:

- діалектичний метод пізнання – для з'ясування особливостей досліджуваного об'єкта теоретичного плану;
- метод аналітичної абстракції – для вивчення глибинної суті механізму держуправління у цій сфері;
- гіпотетико-дедуктивний метод – для обґрунтування суті держуправління у розглядуваній сфері;

- аксіоматичний метод – для систематизації результатів соціологічного опитування, присвяченого державно-управлінським аспектам у цій сфері;
- метод аналогії та моделювання – для розробки алгоритму оцінювання надійності захисту національної безпеки від внутрішніх та зовнішніх загроз її найважливішим інтересам;
- форсайт-технологія – для вдосконалення використовуваного зараз моніторингу стану та динаміки нацбезпеки з подальшим створенням алгоритмізованої інформаційно-аналітичної системи з розвитку безпеки в суспільстві;
- економетрична дескриптивна модель – для визначення перспективного результативності держуправління у досліджуваній сфері.

Інформаційно-аналітичним підґрунтям дисертаційної роботи виступили наукові здобутки та прикладні напрацювання вчених і практиків як України, так і ближнього та далекого зарубіжжя, нормативно-правова база, присвячена регулюванню відносин у сфері національної безпеки, зведені статистичні звіти органів державної влади та місцевого самоврядування, а також доробок самого автора цієї роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні теоретичного обґрунтування та формулюванні на підставі цього конкретних практичних пропозицій з удосконалення держуправління у розглядуваній сфері.

Уперше:

- розроблено структурний підхід до вдосконалення процесів моніторингу наявного стану й динаміки розвитку національної безпеки та формування інформаційно-аналітичної системи розвитку національної безпеки на засадах алгоритмізації, яка, у свою чергу, передбачає застосування експертного інтелектуального підходу – форсайт-технології, що орієнтований на ідентифікацію біфуркаційних точок, які являють собою значення, спроможні до критичного перевищення існуючих меж показників стану національної безпеки та спричинити для неї руйнівні наслідки; компонентами

цієї системи є аналіз стану і традицій об'єкта регулювання, аналіз цілей, специфіки і перспектив розвитку конкурентних та суміжних об'єктів, а також ресурсного потенціалу, завдяки чому ця система надає можливість об'єктивно передбачити комплексне врахування наукової, світоглядної та експертно-аналітичної складових діяльності з впливу на нацбезпеку шляхом використання програмно-цільового управління;

удосконалено:

– методичний підхід до оцінювання загроз національній безпеці на регіональному рівні, який, на противагу тим, що вже використовуються, створений на основі уніфікованої планувальної системи, розробленої для досягнення спільних спроможностей, що уможлиблюють адекватне й гнучке реагування на появу поточних загроз комплексного походження для національної безпеки з урахуванням одночасного впливу різнохарактерних за змістовною складовою й впливовими сферами чинників небезпеки, та який передбачає наявність таких компонентів, як: виявлення життєво важливих інтересів певного регіону та показників пріоритетності загроз для кожного інтересу регіонального рівня, оцінювання життєво важливих регіональних інтересів у кількісному плані, з'ясування загроз безпеці регіону і визначення їх впливового ступеня на визначені інтереси, побудова матриць еквівалентності інтересів і загроз регіонального рівня та оцінювання ключових загроз безпеці регіону з огляду на компоненти векторів власних інтересів;

– процедурний алгоритм оцінювання захищеності життєво важливих інтересів нацбезпеки від загроз, який відрізняється від тих, що зараз використовуються, наявністю оцінювання життєво важливих національних інтересів і загроз, що відповідають кожному з інтересів окремо й нацбезпеці в цілому; запропонованому алгоритму притаманні стійкість щодо впливу внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників, а також забезпечення присутності в державі необхідних ресурсів і механізмів, що уможлиблює визначення наукової обґрунтованості показників, які дозволяють описувати тенденції розвитку нацбезпеки та забезпечує розроблення системних засад для

ефективного регулювання на всі можливі загрози разом узятим національним інтересам;

– параметричний підхід до змін у системі забезпечення національної безпеки, який передбачає створення механізму, що уможливорює розроблення та реалізацію у визначених функціях владних структур державної та громадської політики і державної стратегії щодо забезпечення безпеки на особистому, суспільному та державному рівнях на основі присутності в цій системі: об'єктів національної безпеки, життєво важливих особистих, суспільних і державних інтересів, потреби в захищеності національних інтересів від основних загроз різної природи, сил і засобів для забезпечення національної безпеки, а також державних органів, які повинні реалізовувати досягнення цілей цієї системи, та мають у розпорядженні потрібні для забезпечення захисту головних інтересів особи, держави та суспільства ресурси;

дістали подальшого розвитку:

– теоретико-методичний підхід до створення стратегії забезпечення нацбезпеки України, під якою мається на увазі системна сукупність компонентів у контексті забезпечення єдності правових і політичних норм, інститутів, правил і порядку, що надають можливість досягати стану такої безпеки та своєчасно нейтралізувати або виключити ризик заподіяння особі, державі та суспільству збитків різними засобами (політичними або шляхом збройного насильства), та у впровадженні якої присутні такі стадії: моніторинг поточного стану та прогнозування перспективного розвитку нацбезпеки, реалізація державної стратегії та окремих конкретних програм із забезпечення і підтримки нацбезпеки, що дозволить зменшити загрози державному суверенітету й уможливить ще до завершення трансформаційного етапу створення більш сприятливих для відновлення державної територіальної цілісності умов з огляду на визнані на міжнародному рівні межі державного кордону України з прийняттям до уваги тенденції зміни безпекової ситуації на основних рівнях (локальному, регіональному, глобальному);

– практичний підхід до розроблення та реалізації державної політики у сфері забезпечення нацбезпеки, що виконує світоглядну, методологічну, концептуально-теоретичну, організаторську, координаційну, інформаційно-аналітичну, прогностичну і виховну функції, та має враховувати фундаментальні інтереси щодо забезпечення територіальної цілісності й державного суверенітету, підтримувати конституційний лад, побудований на демократичній основі, не допускати зовнішнього втручання в українські внутрішні справи, формувати сприятливі для подальшого розвитку громадськості, суспільства, економіки і загалом держави умови заради підвищення якості життя населення, інтеграції України з політичної, економічної, безпекової та правової точок зору та її інтеграції до європейського простору, вступу до Європейського Союзу й укладання угоди з НАТО та розвитку на відносин з іншими державами на рівноправних і взаємно вигідних засадах;

– змістовно-категорійний апарат державноуправлінської науки у вигляді уточнення сутнісної характеристики терміну «державне управління національною безпекою», що тлумачиться у роботі як якісне і кількісне формування в суспільстві та/або державі такого стану, що є сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, характеризується узгодженістю їх інтересів з громадськими інтересами, закріплене на законодавчому рівні, та характеризується захищеністю від наявних або ймовірних внутрішніх і зовнішніх загроз будь-якого походження, можливістю стабільного прогресивного розвитку, дотриманням гарантованих Конституцією державного устрою, прав і свобод громадян, що в результаті дозволяє синтезувати підсумки взаємодії і поєднання політики держави на внутрішньому і зовнішньому рівні стосовно протидії згаданим раніше загрозам; уточнення поняття «система державного управління у сфері національної безпеки», що тлумачиться у роботі як динамічна система, в існуванні якої виділяють такі етапи: виокремлення кола національних і регіональних інтересів, які потребують захисту; ідентифікація і визначення

перспективного стану різноманітних внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам суспільного і державного рівня; побудова системи заходів щодо протидії нацбезпеці, напрацювання комплексу заходів з нейтралізації загроз, орієнтованого на стабілізацію функціонування критичної інфраструктури об'єктів такої безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтованому розробленні пропозицій щодо вдосконалення певних моментів державного управління у сфері нацбезпеки України.

Розробки, презентовані в дисертаційному дослідженні, були практично застосовані в роботі Деснянської районної в місті Києві державної адміністрації стосовно впровадження методики оцінювання рівня загроз національній безпеці на регіональному рівні (довідка про впровадження № 134-19 від 11.02.2019), а також використовуються у процесі функціонування Головного управління ДСНС України у м. Києві стосовно використання технології удосконалення комплексного моніторингу стану й динаміки нацбезпеки та розбудови алгоритмізованої інформаційно-аналітичної системи розвитку безпеки в суспільстві (довідка про впровадження № 65/3/6522 від 13.03.2019).

Деякі теоретичні положення із цього дослідження та наукові новели використано в роботі Національного університету цивільного захисту України (акт № 18 від 22.02.2019).

Особистий внесок здобувача. Ця дисертаційна робота є самостійно виконаною здобувачем науковою працею, що містить теоретичні положення, практичні розробки, висновки та пропозиції, отримані та сформульовані автором особисто, які в комплексі уможливають вирішення важливого наукового завдання щодо вдосконалення процесів держуправління у сфері національної безпеки. Ідеї та здобутки, що належать співавтору В. О. Шведун, у співавторстві з якою опубліковано окремі статті та тези доповідей на конференціях, у роботі не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Головні положення дисертаційної роботи оприлюднювалися та обговорювалися на X науково-практичній конференції «Правові аспекти публічного управління: теорія та практика» (м. Дніпро, 2018 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України» (м. Київ, 2018 р.), XXVII науково-практичній конференції MicroCAD-2019 «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, здоров'я» (м. Харків, 2019 р.), науково-практичній інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації» (м. Київ, 2019 р.) Усеукраїнській науково-практичній конференції «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (м. Харків, 2019 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики» (м. Харків, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові положення та здобутки дисертаційного дослідження викладено в 14 публікаціях, серед них 6 статей – у фахових журналах і збірниках наукових праць, 2 статті – у зарубіжних виданнях за темою дослідження, 6 – тези доповідей на конференціях. Сукупний обсяг публікацій становить 3,5 авт. арк.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Дисертацію викладено на 256 сторінках, з них 220 сторінок основного тексту. Робота містить у собі 24 рисунки, 16 таблиць та 3 додатки (на трьох сторінках). Список використаних джерел налічує 305 найменувань (на 32 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Змістовна характеристика національної безпеки як об'єкта держуправління

Термін «національна безпека» давно став звичним у міжнародній політиці й у громадському житті. Офіційно під ним узвичаєно розуміти той стан, що надає можливість захистити особу, суспільство та державу від різноманітних загроз та небезпек незалежно від їх походження і завдяки цьому уможливорює забезпечення конституційних громадських прав і свобод, гідної якості суспільного життя, територіальної цілісності й суверенітету України, належного рівня гарантованості її безпеки й оборони загалом і можливостей стабільного розвитку.

У наукових працях і підручниках, присвячених дослідженню теоретико-методологічних проблем забезпечення розглядуваної безпеки, найчастіше розглядаються такі проблеми і питання:

- теорії національної безпеки;
- понятійно-категоріальний апарату цієї безпеки; його зміст; формування й розвиток основних дефініцій;
- її генезис;
- еволюція нацбезпеки;
- сутність і структура цієї безпеки;
- теоретико-практичні аспекти забезпечення її стабільного стану [43; 63].

У суспільних науках досі немає одностайності в поглядах стосовно природи безпеки і предмету відповідних досліджень. Тривалий час (приблизно до середини 80-х рр. ХХ ст.) у вітчизняній теорії міжнародних відносин під

безпекою розглядалась виключно її військово-політична складова. До останньої зараховували такі аспекти:

- відносини між супердержавами (наддержавами) та військово-політичними коаліціями, а також відповідний баланс сил;
- особливості військових потенціалів цих наддержав і їх співвідношення;
- міжнародні режими та їх особливості;
- можливості застосування військової сили у міжнародних конфліктах і для досягнення політичних цілей;
- контроль над озброєнням як наддержав, так і решти країн, перш за все стосовно певних найбільш небезпечних видів зброї, зокрема ядерної та біологічної;
- питання роззброєння;
- інститути безпеки тощо [67; 121].

Із часом науковці усе ж таки виробили низку загальних підходів до визначення базового поняття «безпека», однак і досі не лише в науковій літературі, а й у сучасному українському законодавстві взагалі використовуються зовсім інші дефініції, дотичні до розглядуваного поняття.

На практиці термін «безпека» означає насамперед відсутність небезпеки, надійність наявного стану, схоронність чогось; становище, за якого небезпека абсолютно не загрожує. Із світоглядної точки зору це слово позначає складне соціально-політичне явище, яке охоплює багато сторін життя. У найзагальнішому вигляді безпека – цей стан або положення, коли небезпека відсутня. Однак, як свідчить історія людства, такого стану досягти ні окремій людині, ні різним видам людських спільнот, включно з державами, поки що не вдавалося.

В юридичних словниках поняття «безпека» найчастіше пояснюється як стан захищеності життєво важливих для особи суспільства або держави інтересів (дивлячись на те, про який з об'єктів ідеться) від різноманітних внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек.

Багато авторів прагне надати поняттю безпеки більш сучасний сенс, що краще відповідатиме реальним умовам забезпечення безпеки України, проте сама по собі заміна застарілих уявлень на більш сучасні проблеми не вирішує. Наразі визначень безпеки накопичилось настільки багато, що незрозуміло, які з них брати за основу під час проєктування української системи забезпечення нацбезпеки, до того ж не виключено, що й осучаснені уявлення про безпеку виявляться такими ж само конкретно-історичними і скороминущими, як і попередні, тож невдовзі знову може з'явитися необхідність переосмислити цю дефініцію [172; 176].

Відомо, що нині поняття безпеки – міжнародної, національної, регіональної тощо – найчастіше визначається науковцями як синтез результатів сполучення та взаємодії внутрішньої і зовнішньої політики певної держави із такими політиками всіх інших держав, чим і визначається усебічна різноманітність міжнародного життя. Коли ж ідеться саме про національну безпеку, то зазвичай розуміється безпека власне держави, під якою у цьому разі мається на увазі не система владних і управлінських структур, а певний спосіб існування нації чи групи націй і етносів, що сформувався історично.

Соціологи визначають дефініцію «національна безпека» як стан системи, що зумовлює специфіку стосунків суспільного характеру між суб'єктами того чи іншого конкретного соціуму, державними інститутами (у межах діяльності як державного, так і міжнародного рівня) та індивідами, що уможлиблює повну реалізацію прав кожного зі згаданих учасників цих відносин та забезпечення стану захищеності їхніх найважливіших інтересів від усіх відомих загроз й характеру завдяки досягненню необхідної збалансованості їхніх інтересів через оптимальне зіставлення останніх з інтересами інших учасників і знаходження компромісу між ними [49; 261].

Серед іншого з історичного аналізу природи безпеки випливає, що реально вона завжди посідала найголовніше місце в житті людини, була обов'язковою умовою розвитку особи і створення нею необхідних життєвих благ, тобто завжди виступала життєво важливим інтересом усіх людей і

людства. Протягом усієї еволюції нашої цивілізації умова безпеки забезпечувалася попередженням і припиненням загроз і небезпек різноманітного характеру, а коло пов'язаних із нею проблем має свої виразні особливості.

Традиційно національна безпека прирівнюється до зовнішньої і безпеки держави та внутрішньої – суспільства від усіляких природних загроз. Саме така градація застосовується в США. Однак у цілому національна безпека більшою мірою ототожнюється саме із безпекою зовнішньої [63; 132].

Історичний аналіз безпекової політики свідчить про те, для забезпечення безпечних умов доводиться вживати певних заходів, які в Україні у різні історичні періоди мали здебільшого громадський або державний характер. Крім того, є всі підстави стверджувати, що необхідно усвідомлювати те, в чому саме полягають і як саме проявляються умови безпеки, адже, відповідно, сенсом ужиття згаданих вище заходів є саме забезпечення з боку держави і суспільства згаданих умов.

Також тривалий час термін «національна безпека» розглядався головним чином у комплексі з поняттям «нація». Історики, коментуючи дефініцію «національна безпека» визначають її як стан відсутності небезпеки для нації. Однак тут виникає інша проблема – у вітчизняних наукових колах дуже далеко до одностайності у визначенні сутності терміна «нація», тоді як відсутність загальноприйнятого розуміння цього поняття негативно відбивається і на практиці. Як справедливо зазначає у своїх роботах автор С. В. Кортунів, кожен дослідник і соціум розуміють її по-різному. На цю неоднаковість впливає і те, що у вітчизняних теоретичних джерелах розглядуваний термін уперше було використано лише в 1993 р., а цілеспрямована розробка безпекової теорії та методології на основі міждисциплінарного підходу почалася приблизно з 1994 р. [157, с. 22–23].

Відповідно, доцільно погодитися з визначенням А. В. Возженнікова, який тлумачить національну безпеку як стан захищеності від загроз і небезпек різного походження життєво важливих для кожної окремої особи, суспільства

та держави інтересів у всіх сферах їх життєдіяльності, тоді як захищеність, у свою чергу, забезпечує стабільність їх розвитку [44; 45].

А. А. Кайгородцев розглядав нацбезпеку як:

– універсальну цінність, однаково актуальну і потрібну для окремого громадянина, соціальної групи, невеликої чи масштабної нації, з яких складається держава;

– стан, шляхи розвитку й особливості життєдіяльності нації, під чит треба розуміти певну державно-територіальну спільність людей, які гарантують, незважаючи на присутність і негативний вплив деяких чинників, її виживання, а також існування і процвітання на вільних і незалежних засадах [127, с. 69–77].

Отже, з вищеназваних положень випливає, що національна безпека – це складне, багатоаспектне, багаторівневе трансформаційне явище, яке можна розглядати як суспільний феномен, як теорію і процес й водночас як показник становища держави в світовому співтоваристві.

Кожна спільнота в особі етносу чи нації зберігає себе і забезпечує своє майбутнє лише в тому разі, коли вона об'єднується всіма своїми членами для збереження єдності, цілісності лише шляхом підпорядкування загальному цілому тих прагнень та інтересів щодо безпеки співтовариства і кожної особистості, які створюють і формують окремі її представники. Національні інтереси зумовлюють зміст, відображення і втілення традицій, звичаїв, норм і культури багатонаціонального співтовариства [232, с. 45].

Історично причиною ототожнення безпеки із захищеністю було розуміння державної безпеки саме як стану захищеності держави від будь-яких можливих загроз. Із часом воно дещо змінювало форму й формулювання, однак саме таке сприйняття суті безпеки залишилося домінуючим.

Невизначеність дефініції «безпека» проявляється і в поширеності таких словосполучень, як «система безпеки», «стратегія безпеки», «проблеми безпеки» тощо.

У міру розвитку понятійного апарату теорії безпеки вдосконалювався і зміст наукових напрямів, присвячених забезпеченню як людської (індивідуальної), так і суспільної (громадської) безпеки, а також загальнодержавної безпеки в цілому. Різноманітність сфер, у яких виникають небезпеки, істотні відмінності в причинах, які їх породжують, і в самому характері їх проявів зумовлюють необхідність проведення дуже різних за своїм змістом спеціальних досліджень, що дозволяють розробляти відповідні заходи безпеки. Так виявляється невизначеність категорії «безпека» й ототожнення її з дефініцією «національна безпека».

Відштовхуючись від викладеного, безпеку логічно визначати як здатність задовольняти ті потреби, які необхідні для самозбереження, самовідтворення та самовдосконалення з найменшим ризиком для їх базових цінностей. При цьому під базовими цінностями слід мати на увазі займану людьми територію і історично апробований уклад життя, а під ризиком – міру небезпеки, яка одночасно характеризує і можливість заподіяння конкретного збитку, і його очікувану величину [238, с. 59].

Інакше кажучи, краще під безпекою розуміти не «стан чиєїсь захищеності», а властивість певної системи тривалий час залишатися цілісною та життєздатною, тоді як офіційно визначене поняття «захист» слід доповнити прогнозуванням і своєчасним попередженням загроз і викликів, що перешкоджають цілісності й життєздатності соціальної системи, або завчасною ліквідацією чи уникненням відповідних загроз.

Дефініція національної безпеки, маючи глибоке історичне коріння, постійно видозмінюється і на рівні загального сенсу може бути ототожнена з основною характеристикою життєзабезпечення людини, аспекти розгляду якої мають діапазон від її фізіологічного стану до соціального [246; 254].

На підставі аналіз різних поглядів вітчизняних науковців на тлумачення поняття «національна безпека» можемо виокремити специфічні й водночас характерні для неї особливості, частина яких є відносно традиційною для

української державно-управлінської науки, тоді як решту швидше слід визнати запозиченнями із зарубіжного, головним чином західного доробку.

1. Насамперед національна безпека є особливим станом, який у певних обставинах збігається із цільовою установкою держав щодо міжнародних відносин. Указівку на це можна знайти, зокрема, в міжнародних нормативно-правових актах, таких як Статут Організації об'єднаних націй. У цьому документі необхідність об'єднання сил для забезпечення і підтримання стану безпеки прямо названо серед цілей створення ООН. На практиці під цим малося на увазі, що всі держави повинні утримуватися від будь-яких дій, здатних погіршити міжнародне становище так, що підтримання безпеки опиниться під загрозою [270, с. 43–53]. Водночас підґрунтям саме такого розуміння безпеки є і телеологічна інтерпретація цього поняття.

2. Іншою важливою особливістю нацбезпеки є те, що вона є водночас станом, за якого на загальнонаціональному рівні досягаються стабільне функціонування системи політико-правового характеру та її розвиток. Можливість його забезпечення залежить від багатьох і дуже різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Повертаючись до тлумачення слова «безпека», тобто етимології цього терміна, як стану відсутності небезпек або надійної захищеності від них, бачимо, що національну безпеку власне як певний стан визначають:

- об'єктивна, не залежна від волевиявлення осіб відсутність загроз національним інтересам;
- свідомо й доцільно забезпечена захищеність національних інтересів від загроз [271, с. 32–36].

Перший із цих чинників є об'єктивним, а другий – суб'єктивним.

3. Загальним об'єктом нацбезпеки є вже згадані національні інтереси. Під такими інтересами слід розуміти гармонійно поєднану сукупність інтересів особи, суспільства і держави. Крім зазначеного, до характеристики вказаної особливості нацбезпеки належить те, що національні інтереси саме як згадане вище гармонійне поєднання інтересів її інших суб'єктів, теж

визначаються певними найважливішими потребами, цінностями і пріоритетами тих народів, що проживають у держави, про національні інтереси та безпеку якої йдеться, що сформувалися в процесі її історії. У нашому разі маються на увазі український народ (як державотворчий) та інші народи, що проживають на території нашої держави. Інакше кажучи, всі згадані вище інтереси разом узяті фактично виступають родовими об'єктами нацбезпеки, тоді як безпосередніми об'єктами слугують інтереси особи, суспільства та держави в їх більш конкретних і вузьких проявах, наприклад у галузі економіки, політики, екології тощо [63, с. 77–81].

4. У нацбезпеці є сенс виокремлювати її кількісний і якісний аспекти. Якісним аспектом цього феномену можна вважати, наприклад, те, що безпека середовища функціонування конкретної політико-правової системи – це така якість цієї системи, яка передбачає, що для неї нема загроз, тоді як під кількісним аспектом розуміється швидше той чи інший ступінь безпеки, який можна вимірювати, порівнювати тощо. Цей ступінь детермінує конкретна кількість різноманітних джерел загроз, певних окремо взятих чинників та умов, наявність яких робить середовище функціонування згаданої національної системи агресивним щодо неї [172, с. 212–218].

Іншою причиною існування такої великої кількості тлумачень поняття «національна безпека» в українській науці є бажання описати відповідний стан за допомогою аналізу конкретних ознак, серед іншого:

- поточного стану об'єкта безпеки за відсутності небезпек для нього;
- стану, завдяки якому підтримується необхідна національна економічна і військова міць для протидії загрозам її існуванню, які походять як з боку інших країн, так і зсередини власної країни;
- реальні можливості бути незалежними від небезпек зовнішнього походження;
- стан відносин на міжнародному рівні, що не допускають у будь-якому вигляді створення загрози цій безпеці [44; 157; 271].

Найчастіше наявні визначення зосереджуються на різних окремих сторонах феномена нацбезпеки. Неможливо заперечувати, наприклад, те, що безпека виступає ключовою, неодмінною умовою існування самої цієї системи, а тому немає сенсу проголошувати її саму по собі як таку її метою. Так, для демократичної системи цінностей метою можна назвати, наприклад, добробут усього суспільства, його окремих громадян тощо. Однак оскільки безпека виступає умовою досягнення якоїсь справжньої мети, вона водночас відображає відповідний стан цього конкретного соціуму і прямо торкається захисту інтересів держави.

На додаток до вже розглянутих, до аспектів національної безпеки належать і такі життєві прояви, як, наприклад, «захист життя та здоров'я людини та громадянина», «захист прав і свобод людини», «захист власності», «захист громадської та державної безпеки», «захист від посягань злочинного характеру» та багато інших. У розглядуваній галузі безпеки виокремлюють і цілу купу інших самостійних окремих її різновидів за різними сферами – воєнну безпеку, політичну безпеку, економічну безпеку, інформаційну безпеку, екологічну безпеку і т. ін. За дещо іншими (хоч і близькими) критеріями виокремлюють такі її різновиди, як продовольча, енергетична безпека тощо. Не дарма усім нам стали звичними словосполучення на кшталт «військова (воєнна) безпека» (усередині цієї великої категорії виділяють і такі ще вужчі, як «авіаційна безпека», «військово-морська безпека», «ядерна безпека», «радіаційна безпека», «прикордонна безпека» та ін.), «інформаційна безпека», «безпека дорожнього руху», «продовольча безпека», «екологічна безпека» тощо.

Методологічна значимість системного підходу до вивчення розглянутих та пов'язаних із ними аспектів і питань зумовлюється тим, що методологічний інструмент як жоден інший надає можливість пізнати цілісну систему, якою є безпека, розкриваючи її природу та характерні риси, зокрема, такі:

– склад системи;

- структура: внутрішня організація, взаємозв'язок між елементами (компонентами) системи;
- функції системи: життєдіяльність загалом, її активність тощо;
- інтегративні фактори: механізми, завдяки яким підтримується цілісність системи.

Дослідити з використанням системного підходу таку систему властивостей, як безпека, означає пізнати її сутність як явища, його структуру, функції, механізми, що забезпечують цілісність цієї системи, а також її генезис.

Особливо цінним у методологічному плані аналізу нацбезпеки системний підхід є через те, що саме він найбільшою мірою дозволяє розглянути внутрішні взаємозв'язки між елементами системи, а також її суперечливість і завдяки цьому надає можливість розкрити діалектику розвитку такої складної, функціонально взаємозалежної системи, як нацбезпека.

Зокрема, до головних об'єктів цієї безпеки зазвичай належать такі:

- особисті права та свободи;
- суспільні цінності матеріального і духовного характеру;
- цілісність території, конституційний лад і суверенітет держави.

При цьому саме держава є суб'єктом забезпечення нацбезпеки шляхом реалізації функції у розглядуваній сфері – регламентуючи діяльність органів та інших інституцій усіх сучасних гілок влади. Так, вона має гарантувати захист прав і свобод людини та громадянина й цінностей суспільства (матеріальних, духовних тощо), особисту безпеку громадян, цього суспільства та влади, однак останню – насамперед стосовно територіальної цілісності й суверенітету держави та конституційного ладу [206; 274].

Не слід визнавати об'єктом забезпечення нацбезпеки такі поняття, як «особа, суспільство та держава» та їх «життєво важливі інтереси», оскільки особа і держава фактично виступають частинами суспільства, а їхні інтереси як об'єктів (через суб'єктивні уявлення про цінність різних речей, явищ тощо,

тобто про їх спроможність задовольнити відповідні потреби) не просто неможливо чітко визначити з юридичної точки зору – вони часто змінюються і бувають досить суперечливими [17; 18].

Серед основних завдань вивчення питань, що стосуються нацбезпеки, першочерговим є опис її структури та формування класифікації на його основі. Так, у нацбезпеці залежно від перебування джерела загроз відносно об'єкта захисту традиційно розрізняють два її основні типи – внутрішню і зовнішню безпеку, що зручно й доцільно в практичному плані, бо такий поділ полегшує класифікацію підходів до вирішення безпекових питань на концептуальному рівні.

На нинішньому етапі розвитку України (він, зауважимо, належить до трансформаційних) теоретичну і практичну діяльність щодо нацбезпеки зосереджено на вирішенні питань забезпечення та збереження як внутрішньої безпеки, так і зовнішньої, оскільки основними напрямками її забезпечення у цілому зараз є такі:

- ужиття заходів для виходу нашої держави з кризи;
- зменшення напруженості, викликані соціальними суперечностями;
- забезпечення надійного захисту життя, здоров'я та майна населення;
- забезпечення захисту українських культурних і духовних цінностей;
- зміцнення оборонного потенціалу;
- досягнення суспільної злагоди;
- формування здорового соціально-психологічного і морального клімату [43; 126].

Теорія нацбезпеки в межах системного підходу зазвичай розглядає дві системи стосовно безпеки:

- власне система нацбезпеки (функціональна);
- система забезпечення цієї безпеки (організаційна).

У кожній з них є свої структура, функції та цілі. Відповідно, для більш якісного дослідження згаданих систем необхідно задіювати різні методи. Так, стрижневим структурним елементом функціональної системи нацбезпеки

виступає цілісний комплекс життєво важливих особистих, суспільних та державних інтересів, разом узята множина яких і створює те, що ми позначаємо словосполученням «національні інтереси». У свою чергу, саме ці інтереси стають рушійною силою розвитку соціуму, і саме ними пояснюється людська соціальна активність узагалі.

Більш того, у підґрунті будь-якої цілеспрямованої діяльності завжди лежать відповідні потреби й інтереси. Потреби – об'єктивна необхідність будь-чого для підтримки життєдіяльності організмів, окремих індивідуумів, спільнот (соціальних груп) і людського суспільства загалом. Усвідомлені потреби перетворюються на інтереси, які, в свою чергу, слугують визначальним чинником будь-яких перетворень у суспільстві та державі, тобто можна сказати – в усьому світі.

У різноманітті існуючих інтересів особливу значимість мають соціальні інтереси. Соціальний інтерес є об'єктивною причиною дій соціального спрямування та звершення певних подій, що є безпосереднім продовженням спонування (у вигляді мотивів, помислів, ідей, намірів тощо) окремих індивідуумів і спільнот (страт, класів тощо), які є учасниками таких дій чи подій [137; 168].

За ступенем спільності інтереси поділяються на індивідуальні, групові, корпоративні, загальнолюдські тощо.

Відштовхуючись від визначення суб'єктів або носіїв інтересів, виділяються особисті, суспільні, регіональні та державні інтереси, а також інтереси державних коаліцій і світового співтовариства.

За ступенем соціальної значущості інтереси можна поділити на життєво важливі, важливі та незначні.

За сферами життєдіяльності інтереси можуть бути присутніми в економічній сфері, в зовнішньополітичній сфері, у внутрішньополітичній сфері, в соціальній сфері, в духовно-культурній сфері, в міжнародній сфері, в оборонній сфері, в інформаційній сфері тощо.

За тривалістю дії інтереси можуть бути постійними, довгостроковими, та короткочасними.

За характером спрямованості інтереси бувають економічні, політичні, військові тощо.

За характером взаємодії виділяються інтереси спільні, паралельні, різнохарактерні, конфронтаційні.

У цілому діапазон класифікації інтересів є широким, але найсуттєвішим як з практичного, так і з теоретичного погляду є поділ інтересів за їх суб'єктами (носіями інтересів) та соціальною значущістю таких інтересів [189; 261].

Ураховуючи вищезазначене, на перший план повинні висуватися життєво важливі особисті інтереси конкретної людини, потім громадські й лише після цього – державні. Така послідовність означає якісне не лише підвищення рівня загальної вирішеності проблем у розглядуваній сфері, але і збільшення ролі цих інтересів як в особистому, так і в суспільному людському житті. Усе перелічене зумовило необхідність наукового опрацювання питань співвідношення особистої і громадської, особистої та державної, а також громадської і державній безпеки. Знадобилися науковий аналіз не лише державних, а й особистих і громадських інтересів, а також оцінювання, аналіз та прогнозування загроз реального і потенційного характеру стосовно цих інтересів [238, с. 60].

Ефективність забезпечення як національної, так і державної безпеки в Україні залежить безпосередньо від ступеня співпадіння інтересів особи, громади, суспільства та держави.

Для розкриття взаємозв'язку між особистими, громадськими і державними інтересами принципово розуміти діалектику одиничного особливого та загального. За природою будучи часто протилежними, вони передбачають взаємозв'язок, взаємозумовленість і взаємозалежність. Соціальні особисті інтереси висловлюють взаємну залежність людей, тобто

висловлюють якусь грань соціальної взаємозалежності людей з тією групою або спільністю, з якої її об'єднують спільні умови життєдіяльності [25; 214].

Із зазначеного випливає, що структура інтересів буває надзвичайно складною. Навіть якщо розглядати лише життєво важливі інтереси згаданих вище об'єктів безпеки, одразу помітно, що вони є тісно переплетеними один з одним, будучи за характером взаємодії водночас такими, що частково збігаються, паралельними, розбіжними і навіть конфронтаційними. Тому конче необхідно досягти нарешті балансу життєвих інтересів особи, держави та суспільства (хоча б найважливіших із них).

Істотну роль відіграє класифікація інтересів за сферами їх життєдіяльності.

Інтереси мають свою специфіку, що відбиває особливості розвитку суспільних відносин у різних соціальних системах та на їх різних рівнях, на кожному з яких формуються свої системи інтересів із стійкою взаємодією між ними. Об'єктивний характер формування певної ієрархії таких систем інтересів створюється насамперед завдяки розподілу праці за різноманітними сферами життєдіяльності. Усі ці сфери характеризуються власними особливими інтересами і різноманіттям форм власності, що породжує відмінності в забезпеченості різних соціальних груп і, відповідно, їх специфічні інтереси. Тож, не випадково під час аналізу інтересів і загроз їм, коли організовується діяльність із забезпечення нацбезпеки, використовуються класифікації інтересів за сферами життєдіяльності.

Життєво важливі інтереси особи, суспільства та держави накладають відбиток і на політику держави, виявляються у ній. У свою чергу остання визначає цілі згаданої діяльності з реалізації цих інтересів, так само, як стратегія визначає, як ці цілі досягатимуться на практиці, і реалізацію ухвалених рішень [137; 189].

Формування в Україні демократичних інститутів залежить від усвідомлення громадських, суспільних і державних інтересів, що об'єктивно існують. Національні інтереси – це не просто сукупність особистих,

громадських, суспільних і державних інтересів, а перш за все, система їх спільних інтересів.

Національними інтересами держави узвичаєно вважати сукупність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Тож, і національні інтереси України за своїм змістом – це насамперед інтегроване вираження згаданих інтересів усіх основних об'єктів нацбезпеки. Тобто визначення терміна «національні інтереси» стосовно України, її історії та конкретної соціально-територіальної структури можна сформулювати так: це сукупність сприйнятих національно-етнічною спільнотою образів, моделей і духовних конструкцій, що визначають спрямованість і зміст життєдіяльності всіх українських громадян разом і кожної людини окремо, їхніх обов'язків, прав і свобод, а також їх зв'язку з природою та оточенням, їх можливості й готовності до самореалізації для розвитку власного етносу, народності та нації.

Без чіткого формулювання національних інтересів неможливо ані виявити та дослідити зворотні зв'язки, ані реально оцінити їх реалізацію, тож, як наслідок, не буде і мотивації реалізовувати плани зі створення відповідної безпекової системи.

За своєю структурою національні інтереси є ієрархічною системою, і тому їх можна уявити як своєрідний симбіоз звичаїв, традицій, укладів життєдіяльності етнічних (національних) спільнот і, одночасно, – як сукупність принципів, правил і норм життя суспільства соціальної системи.

За функціональним призначенням національні інтереси поділяються на такі основні групи:

- 1) інтереси, що призводять до зміцнення і розвитку громадської стабільності, міцності державності й кожної людини та відображують спільні риси національно-етнічного утворення;

- 2) інтереси, що призводять до становлення і розвитку специфічних, особливих для кожної нації високих моральних засад для збереження й

утвердження в межах цілої спільноти специфічних моральних ознак в кожній людині [227; 257].

Національними інтересами варто визнати такі:

- інтереси, які орієнтують громадян країни на збереження і розвиток суспільства як цілісного утворення;
- інтереси, які направляють і стимулюють дію всіх інститутів суспільства на стабілізацію та подальше стале функціонування системи соціальних зв'язків і суспільних відносин;
- інтереси, які дозволяють орієнтувати країну та спрямовувати її можливості на формування людини як головної цінності [232; 254].

Національні інтереси виражаються у безпосередній участі в діяльності системи політичних інститутів країни, у реформуванні органів виконавчої влади, покращенні законодавчого забезпечення й у підвищенні ефективності практики застосування законодавства.

Низка науковців змішує поняття «національний інтерес» з поняттям «інтерес держави», розглядаючи останню як основний засіб вираження «національних інтересів». Прикладом може служити позиція, що національний інтерес виникає за умов спільності інтересів суспільства та держави [255, с. 38–41].

Інші плутають власне національні інтереси з інтересами т. зв. титульної нації – тієї етнічної групи, що переважає в державі. Зокрема цю думку поділяє і дослідник М. П. Вавринчук, який вважає, що інтересам нації відповідає входження до складу держави лише етнічно близьких народів [30, с. 145].

Відповідно до третього підходу суб'єктом цих інтересів вважається виключно громадянське суспільство, тобто прошарок незалежних від держави приватних власників, оскільки нинішня влада і фундаментальні інтереси українського народу наразі є несумісними [288]. У такому контексті здатність країни обстоювати національні інтереси визначається не стільки військовою силою, скільки економічним потенціалом, який можна збільшити лише за

допомогою лібералізації господарської діяльності, звільняючи її від державного регулювання.

Так, професор О. Ю. Романова вважає, що ця категорія є надмірно емоційною, нераціональною та слабко пов'язаною з процесом усвідомлення потреб нації, а тому робить із цього висновок, що категорію «національні інтереси» доволі складно використовувати в конкретній політиці, перш за все, через складність урахування низки специфічних інтересів в умовах відсутності в Україні розвиненого достатньою мірою громадянського суспільства [233, с. 125–130].

Водночас ми вважаємо слушною думку Л. І. Сергєєвої стосовно того, що і безпека сама по собі перетворилась на національний інтерес саме протягом перших п'яти років ХХІ століття, коли вона стала актуальною метою, ідеалом, цінністю чи то інтересом для всіх від дітей до військовослужбовців і від влади до громадськості й окремих громадян [250, с. 73]. Тим не менш, останнім часом в Україні не лише не створюються нові соціально-політичні інститути, але фактично згортаються навіть існуючі. Отже, йдеться про нагальну необхідність термінового створення нової – інноваційної – парадигми безпеки, що зможе враховувати постійну трансформацію національних інтересів нашої держави.

На жаль, на практиці визначені й поставлені цілі щодо реалізації інтересів у більшості випадків не досягаються повною мірою через зміну якихось факторів впливову зовнішнього і чи внутрішнього середовища й головним чином через протидію, що породжується загрозами цій безпеці. Згадані загрози не лише безпосередньо заважають реалізовувати національні інтереси України, а і впливають до того ж власне на сам механізм, завдяки якому ці інтереси могли б реалізовуватися, та на потрібні для досягнення пов'язаних із цими інтересами цілей загальнодержавного рівня. Інакше кажучи, ці загрози чинять на них саме системний вплив. Будучи різними за характером і джерелами, у нашій державі вони можуть проявитися в усіх сферах життєдіяльності.

Наразі єдиного усталеного підходу до поняття «загроза» ще не виникло ані у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій літературі (отже, нема одностайності і в середовищі практиків). Аналіз визначень, що використовуються для пояснення поняття «загроза», свідчить, що в кожному з них відображено, як через негативний вплив якоїсь небезпеки заподіюється відповідна шкода [45, с. 111–113].

Крім понять «загроза» та «небезпека», широко розповсюдженим є поняття «ризик». Різних його визначень накопичилося чимало, тим не менш, більшість учених визначає ризик як імовірність виникнення надзвичайної ситуації помножена на шкоду (збитки) від її наслідків.

Загрози безпеці зазвичай мають цілком об'єктивний характер і виникають у разі незадоволення потреб людини і спільнот, що ними утворюються, або в результаті появи суперечностей між індивідами, суспільними верствами і класами, а також державами в процесі їх взаємодії протягом суспільного розвитку.

Суперечності можуть відносно по-різному виявлятися в різних сферах життєдіяльності залежно від тих умов, що забезпечують взаємодію об'єктів розглядуваної безпеки. Варто уточнити, що загрози соціального характеру виникають під впливом суперечностей антагоністичної природи, які фактично є наслідком протиставлення інтересів різних учасників суспільних відносин, тобто тих самих об'єктів національної безпеки. Подальше протиставлення інтересів згаданих учасників відносин (об'єктів безпеки) призводить до виникнення загроз – спочатку потенційних, а потім і реальних. Інші різновиди життєво важливих інтересів, які можна вважати схожими, паралельними та різнохарактерними, відповідно до свого змісту не можуть бути чинником виникнення загроз. Навпаки, вони є підґрунтям для формування єдності, досягнення взаєморозуміння та забезпечення співпраці у відносинах громадського і міждержавного рівня.

У цьому проявляється взаємозв'язок діалектичного характеру між життєво важливими інтересами усіх об'єктів нацбезпеки (тобто особистими,

суспільними та державними інтересами), а також загрозами безпеці, що вимагає розглядати обидві основні теорії нацбезпеки як нерозривно взаємопов'язані [214].

За характером загроз, джерел, специфіки тощо в науковій літературі, де розглядаються питання нацбезпеки, найчастіше виділяють такі її різновиди:

- безпека від загроз природного характеру (сейсмічна загроза, загроза повені, загрози інших стихійних явищ);
- безпека від загроз антропогенного характеру (екологічна, техногенна тощо);
- безпека від загроз соціального характеру (військова, інформаційна, політична тощо).

Для поліпшення організації протидії цим небезпекам і загрозам відповідно до конкретних особливостей їх узвичаєно класифікувати за певними критеріями. Найчастіше серед них виділяють такі види:

- залежно від місця перебування джерела небезпеки – внутрішні та зовнішні загрози;
- за ступенем сформованості – реальні та потенційні;
- залежно від ступеня суб'єктивного сприйняття загроз (різні варіанти);
- класифікація за сферами людської діяльності [220, с. 220–221], які в кожній сфері можуть мати багатоаспектний прояв; так, наприклад, якщо йдеться про економічну сферу, доречно вирізняти загрози фінансовій, промисловій, енергетичній безпеці тощо.

На жаль, в українській науковій літературі дефініція «загрози національним інтересам» у прив'язці до різних конкретних сфер життєдіяльності наразі практично не розглядалася, і навіть у тих випадках, коли вони згадуються, зміст таких загроз розкривається недостатньо глибоко.

Запобігання і локалізація загроз головним захищуваним інтересам слід активно практикувати в усіх згаданих сферах. Головним призначенням компонентів системи забезпечення нацбезпеки, яким притаманна функціональна спрямованість, є аналіз та оцінювання загроз і вироблення на

їх основі концептуальних засад комплексу заходів з їх локалізації та вжиття певних заходів превентивного характеру.

У практичному значенні поділ видів безпеки на різновиди з прив'язкою до певних сфер життєдіяльності є найбільш суттєвим. Класифікація життєво важливих інтересів і відповідних загроз нацбезпеці України ґрунтується саме за цього принципі.

Під певним конкретним різновидом безпеки мається на увазі захищеність від різних внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек життєво важливих особистих, суспільних і державних інтересів у відповідній сфері життєдіяльності. За цим принципом класифікуються і напрямки, за якими здійснюється забезпечення нацбезпеки нашої держави.

Система забезпечення нацбезпеки України має створити механізм, надасть можливість виробити державну і суспільну політику та стратегію у сфері забезпечення перелічених основних видів безпеки (особистої, суспільної та державної) та реалізувати цю стратегію на рівні визначених функцій структур, що об'єднані в межах зазначеної системи [226, с. 67–68].

Однак, якою б не була специфіка кожної конкретної сфери забезпечення безпеки, всі вони підкоряються певній сукупності принципів. У свою чергу, під принципом у загальному контексті розуміється першооснова, основна ідея, головне правило поведінки.

У цілому забезпечення нацбезпеки в Україні спирається на такі головні принципи:

- законність;
- підтримка балансу життєво важливих інтересів усіх учасників цих відносин;
- взаємна відповідальність особи, суспільна та держави за забезпечення безпеки;
- інтеграція із системами підтримки безпеки на міжнародному рівні.

У свою чергу, головними принципами розбудови системи забезпечення нацбезпеки (як у цілому так її і окремих видів), можна вважати такі:

- принцип системності;
- принцип пріоритетності;
- принцип необхідності оптимального поєднання оперативного і стратегічного управління [270, с. 43–47].

Зупинимось на деяких із них трошки детальніше. Так, принцип системності вимагає всебічного (багатоаспектного), цілісного, доцільного й відкритого підходу до предмета, завдань та процесу, що досліджуються, в усіх сферах їх істотних проявів та з огляду на їх суттєвий взаємозв'язок зі своїм оточенням.

Принцип пріоритетності в умовах обмеженості інвестицій і часу означає необхідність концентрувати зусилля під час побудови системи захисту в системі нацбезпеки на тих її елементах і ланках, які є абсолютно незамінними, ситуаційно обумовленими, максимально результативними (за мінімальних витрат), найбільш перспективними й особливо ефективними. Тобто принцип пріоритетності стосується першочерговості й переваг певних напрямів, варіантів, механізмів, способів і засобів під час побудови системи захисту відповідних ресурсу.

Доцільність застосовувати принцип необхідності поєднання оперативного і стратегічного держуправління підтверджується ефективністю його використання в структурах управління цією сферою в усіх розвинених державах. При цьому недостатність потенціалу стратегічного компонента в структурі держуправління національною безпекою України та/або його недостатнє врахування під час ухвалення рішень призводять до перевантажень і помилок у діяльності оперативних служб, тобто до різкого зниження ефективності цього управління розглядуваною системою [274, с. 17].

Наразі загострилося питання застосування загальних методологій досліджень системи управління безпекою та методів, які оптимізують його окремі процеси управління, метою чого є підвищення ефективності держуправління системою нацбезпеки

Практично дослідження реалізуються в розробці і кількісному обґрунтуванні методів управління безпекою, розробці програм з їх забезпечення (прогнозування та планування), контролі значень цих показників і здійсненні заходів для їх підтримання в заданих межах (оперативне управління).

Доведено, що національна безпека безпосередньо орієнтується на цінності, що сформувались у суспільстві, однак слід зважати і на те, що сприйняття і розуміння національних цінностей та ідеалів кожним конкретним суб'єктом у певний конкретний момент ніколи не було й не буде однаковим.

Отже, оскільки національна безпека за своєю сутністю є соціальним явищем, існує величезна кількість різноманітних варіацій її розуміння, які право зазвичай закріплює як стан, який охоплює захист від сили силенної різноманітних видів шкоди і можливих уявлень про загрози та їх наслідки [43; 121].

Національну безпеку можна також визначити і як синтез, органічне поєднання державної та громадської безпеки, за якого перша виступає засобом, а друга – метою визначення та захисту життєво важливих інтересів.

Підбиваючи підсумок цієї підтеми нашого дослідження, зауважимо, що ми поділяємо ту точку зору, за якою національна безпека – це сукупність відповідних внутрішніх і зовнішніх чинників. При цьому до внутрішніх чинників належать розміри території держави, чисельність населення, природні ресурси (кількість або сама їх наявність у неї), політична обстановка у державі, сукупний військово-політичний, економічний і науково-технічний потенціал, ефективність функціонування державних інституцій і їх стабільність (надійність), єдність суспільства, злагода в ньому, міцність його морального духу тощо.

До зовнішніх чинників належать такі, як геополітичне становище цієї держави в світі, наявність партнерів або союзників і супротивників чи відсутність таких, членство у міжнародних організаціях і військово-політичних союзах, чи контролює вона важливі світові джерела сировини та

золотовалютні резерви і наскільки ефективно це робить, чи є в її розпорядженні суттєві для загальної розстановки сил у світі передові технології, інформаційні ресурси тощо [44; 227].

До характеристик уже конкретної національної безпеки– української – в розумінні якісного і кількісного стану суспільства та держави, належать такі:

- узгодженість інтересів держави з інтересами громади та наявність закріплення компромісу між ними на рівні законодавства;
- захищеність від різних уже актуальних і поки що лише потенційних загроз;
- можливість сталого прогресивного розвитку;
- надійність забезпечення гарантій конституційних прав і свобод громадян та конституційного ладу [132; 157].

При цьому загальний стан нацбезпеки України визначальним чином залежить від особливостей граничних значень основних економічних, правових, соціальних, внутрішньополітичних, зовнішньополітичних, етнополітичних, демографічних, екологічних та інших кількісних індикаторів, необхідних для розуміння реального стану всіх життєво важливих сфер у країні, від яких залежить сталий прогрес суспільства, а також від відхилення показників цих індикаторів від очікуваних разом із причинами, які це зумовили.

Для людської життєдіяльності в різних її проявах необхідно забезпечувати громадську, політичну, воєнну, економічну, екологічну та інші види безпек, обумовлених необхідністю вдосконалювати законодавство шляхом імплементації норм міжнародного права до національного законодавства із дотриманням інтересів нації тієї держави, яка їх імплементує. У свою чергу, законодавче регулювання нормативно-правових відносин на міжнародному рівні створює сприятливі умови для єдиної правової діяльності із забезпечення нацбезпеки окремих країн, а це передбачає вирішення низки завдань організаційного і комунікативного характеру під час реалізації їхньої внутрішньої і зовнішньої політики.

На підставі аналізу психологічних проявів взаємодії кризових подій, явищ й емоційно-вольового стану такого суб'єкта взаємодії, як людина, існує можливість виокремити ті чинники об'єктивно-суб'єктивного характеру, від яких значною мірою залежать створення і розвиток причинно-наслідкових відносин забезпечення людської безпеки. Взаємозумовленість зазначених чинників, що впливають на особливості та можливості вирішення таких завдань, формуючи відповідні умов, що полегшують виконання цього завдання, сприяє визначенню стратегічних методів надання протидії кризовим явищам подіям шляхом формування профілактичних засобів запобігання настання нездорового клімату в суспільстві та державі [246, с. 15–16].

Для кращого розуміння, у чому полягає сенс забезпечення нацбезпеки, доцільно розглянути стадії настання кризи, які вказують на умови й обставини поетапного вирішення завдань, що розкривають шляхи і засоби протидії кризовим явищам. Отже, за визначенням криза – це напружена, несподівана подія, яка викликає емоційне потрясіння у людей, що з нею зіткнулися. У її межах зазвичай складаються такі ситуації, коли для особи чи групи осіб звичайні методи подолання проблем виявляються неефективними. У результаті цього поведінка людей може створювати небезпеку для їхнього здоров'я. Коли криза набуває значних за величиною розмірів та позбавляє можливості спілкуватися або стосується значної кількості людей (зазвичай більше 10), це називається лихом. Лихо може бути викликано людиною, групою людей або природою. Причина лиха – це тільки один з чинників, який впливає на людей. Природні лиха, такі як повінь, пожежа або землетрус, часто сприймаються як «природна стихія» або як неминучість [6, с. 25–26].

Жертви природних, стихійних лих мають значно меншу потребу висловлювати свій гнів, докору або ворожість, ніж ті особи, які постраждали від лих техногенного характеру, наприклад терористичного акту, авіатрощі або громадських заворушень, де людський чинник є причиною формування психотравмуючої ситуації. Зокрема, чинниками психотравмуючої ситуації є такі:

- вид загрози, її інтенсивність і величина;
- тривалість загрози;
- кількість негативних подій, що сталися одночасно;
- наявність нещодавніх травматичних подій;
- поганий стан здоров'я;
- наявність попереднього психозу;
- відсутність соціальної мережі для надання підтримки, а також ефективних засобів для подолання труднощів;
- спосіб сприйняття загрози;
- швидкість поширення подій;
- ставлення потерпілих до кризової ситуації [18, с. 35–36].

Інтенсивність події та її швидке настання викликають у потерпілих стан стресу і відчуття загрози. Інцидент, який охоплює більш широку область, зазвичай є більш трагічним порівняно з ізольованим подією.

У більшості криз і надзвичайних подій, таких як терористичні атаки, інциденти із значною кількістю жертв і порушень громадського порядку, можна розрізнити різні стадії розвитку. Нижче ці етапи розглянуто більш докладно.

1. Передкризовий період – множина (сума) всіх тих подій, які формуються до початку кризи, й мають до неї той або інший стосунок. Цей період, зокрема, охоплює етап попередження, коли існує можливість докласти максимум зусиль для запобігання фактичному настанню події, а також етап тривоги, що характеризується посиленою діяльністю з метою відвернення чи затримки кризи або полегшення її наслідків.

2. Кризовий період – починається, коли стався негативний вплив. Він характеризується занепокоєнням, шоком, страхом, дезорганізованістю, насильством й іноді панікою. На цьому етапі кризи люди краще усвідомлюють свої втрати і починають реорганізовуватися та допомагати один одному. Більшість екстрених втручань здійснюється на етапі кризи. Характерна дезорганізація кризового стану посилює труднощі із забезпеченням надання

невідкладної медичної допомоги, піддає ризику ефективне вирішення кризи, а фахівці груп (екіпажів) з невідкладної допомоги самі стають уразливими внаслідок руйнівної напруги.

3. Посткризовий період – це період часу, коли фактична криза завершена, і робляться зусилля для відновлення і подолання її наслідків. Посткризова фаза – найтриваліша з усіх фаз. Протягом неї люди досить довго (щонайменше від 1, а нерідко і до 3 років) потребують емоційного відновлення, незважаючи на те, що фізичні рани і втрати вже загоюються в кінцевому періоді кризової або в початковому періоді посткризової фази [19].

Законодавче регулювання правової діяльності в процесі міждержавних відносин із забезпечення нацбезпеки є ефективним засобом у контексті реалізації міжнародного співробітництва. Більш того, забезпечити таку безпеку без участі світової спільноти, без системного, й комплексного регулювання суспільно-політичних і зовнішньоекономічних відносин держав, які визначають основу цієї безпеки, на практиці неможливо.

У свою чергу, підґрунтям забезпечення нацбезпеки будь-якої держави є правові засоби регулювання суспільно-політичного, соціального та/або економічного характеру як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні, враховуючи інтереси інших країн, спрямовані на взаємовигідне співробітництво у різноманітних сферах діяльності. Національні інтереси розвинених держав обумовлюються таким:

- виконанням функцій забезпечення суверенітету, політичної стабільності, суспільно-економічного розвитку;
- формуванням громадянського суспільства і правової держави;
- створенням соціально-психологічного клімату нетерпимості до насильства, агресії, ворожості, а також забезпеченням поваги до загальнолюдських цінностей [18; 44].

Завдяки вирішенню зазначених завдань стає можна виконувати функції нацбезпеки в найрізноманітніших сферах – суспільно-політичній,

зовнішньоекономічній, соціально-економічній, культурній тощо. При цьому загрозами цій безпеці можуть виступати:

– кримінальні посягання на підвалини правової держави і громадянського суспільства, на економічну, політичну, екологічну, військову безпеку тощо;

– кризові явища, події, які чинять психологічний вплив на людей і суспільство та слугують об'єктивно-суб'єктивними чинниками причинно-наслідкового механізму виникнення певного соціально-психологічного клімату у суспільстві та в оточенні окремої людини [45; 176].

Таким чином, можемо зробити висновок, що об'єктом нацбезпеки має виступати система «територія країни – її народи – уклад їхнього життя», яка охоплює не лише власне націю, а й усе необхідне для тривалого підтримання їх життєстійкості, оскільки метою забезпечення такої безпеки є збереження, примноження і всебічний розвиток нації з територією й ресурсами, що їй належать, необхідних для задоволення всіх матеріальних і духовних потреб у межах відповідного укладу життя – найбільш прийнятному способу забезпечувати стабільність існування певного соціуму разом зі специфікою всіх народів, що мешкають на території відповідної держави.

Ефективним засобом, завдяки якому забезпечується нацбезпека, є системне і комплексне рішення державно-правових завдань, спрямованих на розвиток суспільно-політичних, соціальних та економічних відносин і на захист прав та свобод людини і громадянина. Практика свідчить, що саме останнє є найкращою гарантією національної безпеки будь-якої країни.

Що ж стосується стратегії розглядуваної безпеки, то її необхідно розглядати виключно в динаміці, оскільки вона є, по суті, варіантом практичного втілення суб'єктивних уявлень, а тому просто ніяк не може не змінюватися у разі настання змін в обстановці – як у міжнародній, так і всередині держави.

1.2. Механізми державного управління у сфері національної безпеки

Держава є політичною формою організації суспільства на певній території та політико-територіальною суверенною організацією публічної влади, у розпорядженні якої перебуває управлінсько-примусовий апарат, якому підкоряється все населення країни, натомість її визначальною функцією є захист цього населення від різноманітних загроз.

У цілому сама наявність такої кількості різновидів забезпечення нацбезпеки свідчить про необхідність вирішення дуже різнохарактерних безпекових питань у політичній, соціальній, воєнній, економічній, інформаційній, екологічній і практично майже в усіх інших сферах життєдіяльності. Усі ці згадані її різновиди перебувають у тісному зв'язку один з одним і можуть доповнювати один одного. Залежно від особливостей джерел загроз, кожен різновид забезпечення нацбезпеки має зовнішній і внутрішній аспекти, а залежно від об'єкта захисту узвичаєно виділяти такі види її забезпечення, як особиста, суспільна (громадська) та державна безпека, а також безпека інших об'єктів [8; 20].

Забезпечення особистої безпеки та гарантування прав і свобод особи вважається прямим обов'язком будь-якої держави стосовно кожного індивіда. Відносини між особою і державою та індивідом і суспільством формуються на підставі єдності їх прав та обов'язків один щодо одного. Саме завдяки цьому забезпечується баланс усіх їхніх інтересів, за допомогою чого досягається стабільність можливості мирного вирішення проблем і конфліктів. Відповідно, суб'єктом забезпечення нацбезпеки в державі має виступати той, хто здатен забезпечити і гарантувати захист національних інтересів.

Фактично виконання державою безпекової функції національного рівня опосередковується існуванням і діяльністю органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Суб'єктами її забезпечення є не лише державні органи, а і різні соціальні групи, організації й навіть окремі особи. зокрема, громадські об'єднання можуть успішно виявляти небезпеки і загрози в різних сферах та

формувати відповідну громадську думку із цього приводу. Суспільство в цілому теж є таким суб'єктом. Але держава поміж таких суб'єктів усе одно вважається найголовнішою, оскільки саме вона отримує всі необхідні для виконання функції із забезпечення цієї безпеки спеціальні права і повноваження та має відповідні спеціалізовані органи, служби й інститути, необхідні для ефективного здійснення такої діяльності [43; 63]. Тому саме вона визнається головним суб'єктом у розглядуваній сфері.

Водночас держава, здійснюючи обов'язки головного захисника й заступника і гарантуючи громадянам порядок і спокій, наглядаючи за дотриманням їхніх інтересів, і сама за певних обставин здатна перетворюватися на загрозу безпеці людині і суспільству. Для зменшення ймовірності реалізації такого сценарію розвитку подій виник і з часом перетворився на обов'язкову норму для всіх демократичних держав принцип поділу влади. Згідно з останнім головним завданням законодавчої влади є розробка й реалізація від імені держави таких норм права та їх систем, які покликані врегулювати суспільні відносини у розглядуваній сфері. В особі вищих органів вона визначає та закріплює провідні напрямки діяльності в цій галузі всіх інших органів державної влади та місцевого самоврядування, засновує або змінює спеціалізовані органи, для яких забезпечення нацбезпеки є головною функцією, формує механізми контролю та нагляду за діяльністю таких органів, та надає необхідну для забезпечення нацбезпеки ресурсну базу [99].

Отже, навіть саме чітке розмежування сфер компетенції органів державної влади уже слугує важливим організаційним напрямом держуправління у розглядуваній сфері.

Але, хоча держава у цій сфері є головною особою, ефективність реалізації цього напрямку її діяльності надзвичайно сильно залежить від активності пересічних громадян. Форми їх співробітництва з державними органами можуть бути різноманітними, включно з тим, що кожен громадянин України має право вибирати органи державної влади чи бути в них обраним, і

водночас кожна людина, діючи в межах закону, може забезпечити власну особисту безпеку (за умови врахування і не заподіяння шкоди інтересам суспільства та держави). Втім, найбільшою мірою це залежить від їхньої ініціативності щодо вчасного повідомлення інформації про відомі їм загрози. У цілому ж участь громадян у забезпеченні нацбезпеки регламентовано законодавством [132, с. 55–57].

Для забезпечення розглядуваної безпеки держава може використовувати всю свою міць. Останню зумовлює багато чинників – її геополітичне становище, розвиток економіки, військовий потенціал, наявність і кількість природних та людських ресурсів тощо. Тому, природньо, надійність, гарантованість національної безпеки прямо залежить від її могутності, і в сильних державах вона забезпечується значно краще. Тим не менш, на практиці застосування збройної сили для захисту національних інтересів трапляється вкрай рідко, лише як виняток, а за звичайних обставин пріоритет у забезпеченні нацбезпеки передбачається віддається різноманітним невійськовим засобам: правовим, політичним, дипломатичним тощо, тобто, робиться все можливе (включно із завчасним створенням відповідних умов) для вирішення конфлікту «несиловими» методами, а головною метою вжиття державою будь-яких заходів навіть під час виконання внутрішніх функцій визнається насамперед відновлення законності та правопорядку [161, с. 343].

Визначаючи вихідною метою дослідження виділення із загального переліку функцій держави функцію з підтримання національної безпеки, яка водночас виступає основною функцією із забезпечення безпеки суспільства в цілому, його інтересів та інтересів кожного з його членів, необхідно дослідити державу як штучно й навмисно створену суспільством систему, первісним головним призначенням якої було забезпечення безпеки як суспільства, що її створило, так і самої держави.

Наразі єдиного загальноновизнаного та юридично закріпленого визначення поняття «держава» не існує. Більш-менш усталеними є лише положення щодо визнання або невизнання новостворених держави чи уряду,

процес якого є актом, який можуть реалізовувати (або навпаки, не реалізовувати) виключно держави й уряди уже визнаних суб'єктів міжнародних відносин. Як правило, ці дії означають готовність установити з новою державою дипломатичні відносини.

Автор В. А. Ліпкан відзначає, що держава є безкласовою й безнаціональнісною організацією в культурному житті людства; це одночасно і механізм, і інструмент, який завжди існував з тими ж самими головними завданнями з миті свого виникнення. На всіх етапах історії людства за рахунок держави завжди досягалися різні цілі – залежно від класу, соціальної групи або етносу, які захопили органи держави для досягнення саме власних цілей, до яких завжди належить і забезпечення їхньої безпеки або безпеки інших груп управління ще вищого рівня [172, с. 121–122].

Т. В. Власова вважає, що нині відбувається змішування поняття «держава» і тих соціальних класів, які керують спільними справами організованого суспільства [42, с. 56–58].

У сучасній юридичній науці підходів до трактування поняття держави дуже багато. Так, відомий правознавець Л. Гумплович підкреслював, що скільки існувало державознавців і філософів, стільки існувало і визначень держави.

В. В. Лазарєв, наприклад, визначає державу як особливу організацію політичної влади суспільства, що оперує спеціальним апаратом примусу та відображає волю й інтереси панівного класу або всього народу [171, с. 312–313].

Серед зарубіжних авторів широко розповсюдженим є погляд, що держава є незалежною централізованою організацією соціально-політичного характеру, створеною та призначеною для регулювання відносин соціального спрямування, що існують у межах складного суспільства, якому притаманні риси стратифікації; вона розташовується в кордонах певної території, і в ній можна виділити дві основні категорії – правителів і підлеглих.

Е. Гелнер справедливо зазначає, що держава є спеціалізованою силою підтримки порядку. Держава є інститутом або низкою інститутів, головним завданням яких є охорона громадського порядку. Вона існує там, де спеціалізовані органи підтримки громадського порядку, зокрема в особі поліції та суду, відокремилися від інших інститутів і сфер життя суспільства. Саме ці спеціальні органи можна вважати державою [57, с. 71–74].

При цьому доцільно не підтримувати позицію Л. Є. Гриніна, за якою державі притаманна особливість бути відносно стійкою політичною одиницею, що є відокремленою від населення формою організації адміністрування й влади та претендує на верховне право здійснювати управління визначеними територією і населенням незважаючи на його згоду, а також має певний арсенал сил і засобів, що дозволяють реалізувати її власні претензії [69].

Філософ Т. Гоббс розглядав утворення держави як наслідок страху, який штовхає людей до об'єднання в державу за допомогою укладення суспільного договору на рівні кожного індивіда. Однак Т. Парсонс виявив у цій схемі парадокс: якщо люди раптом вирішать не загрожувати одне одному, і встановиться солідарність між індивідами, виходить, що громадський договір розпадається.

Наприкінці XVIII ст. виникла і стала помітною тенденція розглядати в контексті забезпечення безпеки як головну загрозу для індивіда і саму державу. Досягнення безпеки почало нерозривно пов'язуватися з розвитком свободи та рівності, засобами якого виступали захист позитивним законом природних прав людини, до яких належали права громадян на опір і непокору незаконним вимогам влади, послідовне впровадження принципу поділу влади на різні гілки і т. ін. [69, с. 88–91].

Пропонуємо умовно розділити цю величезну кількість визначень держави на такі кілька груп:

– розуміння держави як союзу людей, спільноти (Аристотель, Г. Гроцій, Б. Чичерін та ін.);

– сприйняття держави як механізму, машини, знаряддя (А. Н. Радищев, В. І. Ленін та ін.);

– ототожнення держави й апарату держави (погляд, властивий західній політології; зокрема, П. Пернталер розглядає державу як систему, що управляє суспільством, як особливий апарат, що виділився із суспільства) [97].

Спираючись на це, можемо висловити припущення, що держава – це динамічна система, створена суспільством для виконання низки важливих для нього функцій, насамперед захисту й управління за допомогою власного управлінського апарату, яку умовно можна назвати «державою для суспільства», але яка еволюціонувала в самостійну, незалежну систему – «єдину державу», що автоматично виконує функції захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз і зараз лише номінально залежить від інтересів суспільства, натомість підпорядковується невеликій групі «керуючих» цією системою. При цьому зберігаються всі колишні ознаки держави, а саме:

- публічна влада;
- управлінський апарат;
- система права;
- суверенітет;
- громадянство;
- система примусу (суд, охорона правопорядку);
- податкові збори;
- територія і кордони;
- політична діяльність;
- нормування життя суспільства;
- власна грошова система;
- державні символи;
- власна економіка;
- збройні сили тощо.

Важливо, що під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників ці ознаки можуть видозмінюватися.

Формальне визначення держави зазвичай містить у собі згадку про низку таких необхідних елементів, як територія, населення і влада.

За державою визнається суб'єктивна роль у забезпеченні безпеки особи й гарантування її прав і свобод. Тобто вона бере на себе всю відповідальність за інтереси такої особи. Стосунки між індивідом і державою й між ним і громадою (суспільством) будуються на основі єдності прав та обов'язків. Саме за цієї умови забезпечується баланс між інтересами особи, суспільства і держави, за допомогою якого досягаються стабільність і мирне вирішення проблем та конфліктів.

У процесі реалізації своєї соціальної та інших функцій держава дбає про досягнення стану безпеки особи й усього суспільства, при чому саме роль суб'єкта забезпечення особистої безпеки визначає її надкласовий характер, адже держава має за допомогою права рівною мірою піклуватися про дотримання інтересів усіх частин суспільства – груп, верств, прошарків, класів тощо [98, с. 45–47].

Прихильники соціалістичної моделі безпеки визнавали основними такі положення щодо забезпечення нацбезпеки:

- пріоритетність безпеки держави;
- її права також мають пріоритет;
- влада держави є універсальною й не повинна обмежуватись правами людини;
- природних прав людини на безпеку не існує, ці права є результатом реалізації державної політики;
- серед прав особи домінують соціально-економічні;
- приватна власність – це засіб експлуатації людини, який треба знищити;
- держава повинна здійснювати контроль за сферою науки і освіти.

При цьому держава не вважається суб'єктом правоохоронної системи. Будучи правосуб'єктною особою, вона виступає суб'єктом юридичної відповідальності, який має об'єктивну підставою для її забезпечення –

скарбницю. Інтереси держави охороняють і захищають правоохоронні органи (і вони ж само представляють державу в правоохоронній системі), від якості діяльності яких залежать:

- результативність функціонування усїєї правоохоронної системи;
- стан законності і правопорядку;
- рівень забезпеченості особистої, суспільної і державної безпеки.

Держава виникає для вирішення поставлених суспільством завдань, які виконуються в процесі її діяльності, а провідними і напрямками її діяльності є її функції.

Водночас ці функції фактично є низкою найважливіших характеристик якісного характеру й орієнтирів не лише безпосередньо держави як специфічної форми організації публічної влади, а й суспільства в цілому. Функції держави реалізуються через її механізм, до якого належать усі державні органи.

Змістовну сутність механізму держуправління взагалі, на нашу думку, доречно проаналізувати, відштовхуючись від визначення поняття держави як основного суб'єкта забезпечення нацбезпеки, адже цей механізм, у свою чергу, містить у собі таку вужчу категорію, як «механізм держуправління у сфері нацбезпеки».

Так, В. А. Козлов визначає перший згаданий вище механізм як систему, до якої належить низка інституцій, які забезпечують виконання державних функцій зовнішнього та внутрішнього призначення [148, с. 33–35].

Схожої точки зору дотримується М. І. Абдулаєв, який вважає механізм державного управління сукупністю державних організацій, спрямованою на безпосередню реалізацію державної влади й управління суспільством [2, с. 17–19].

Донедавна було широко розповсюдженим визначення механізму такого управління, запропоноване В. В. Копейчиковим: «Механізм державного управління містить у собі всю систему державних організацій – різнохарактерних колективів людей, сформованих державою, що

забезпечують управління й безпосереднє здійснення державних функцій. Державні організації, що утворюють цей механізм, залежно від їхніх основних завдань, які стосуються внутрішньої структури, порядку утворення та компетенції, поділяються на органи держави, а також підприємства й установи, що перебувають у віданні держави» [272, с. 212].

М. І. Байтін визначає сучасний механізм держуправління як систему державних органів, пронизану єдиними принципами, що є законодавчо закріпленими, що ґрунтується на поділі влади і забезпечується відповідними матеріальними ресурсами, завдяки чому здійснюються державні завдання та функції [10, с. 7–9].

У сучасній науковій літературі під механізмом такого управління найчастіше розуміють систему органів та установ спеціального призначення, які уможливають реалізацію державного управління суспільством і забезпечують захист його головних інтересів.

У різні історичні періоди розвитку людського суспільства цей механізм мав власні особливості й ту або іншу специфічну структуру, що пояснюється:

- причинами соціального й економічного характеру;
- національним (етнічним) складом населення, розмірами її території;
- географічним розташуванням
- низкою інших чинників.

Ідеться про своєрідну опорну конструкцію держави, без якої не можна управляти суспільством, яке перебуває в постійному розвитку й динаміці.

Розглянемо механізм забезпечення нацбезпеки, ґрунтуючись на двох з основних підходів. Зокрема, у першому з них поняття, що досліджується, визначається як важлива складова державного механізму, що є системою державних організацій, органів та установ разом із недержавними інститутами, спеціально створеними для забезпечення безпеки або яким надається спеціальна функція протягом певного терміну часу, в їх взаємодії і практичному функціонуванні.

При цьому елементами розглядуваного механізму виступають такі:

– державні органи й організації, для яких функція забезпечення безпеки є головною;

– державні органи й організації, для яких здійснення цієї функції є похідною, вона починає виконуватись лише у випадку реалізації загроз, пов'язаних з основною діяльністю;

– організації недержавного відомства, що залучаються державою або формуються суспільством безпосередньо для реалізації функції забезпечення нацбезпеки [97; 98].

У межах другого підходу розглядуваний механізм визначається як система засобів, за допомогою застосування яких чиниться результативний вплив на відносини суспільного характеру і процеси соціального призначення, на які спрямовано загрози, для захисту найголовніших інтересів.

До зазначених засобів (це не стосується організацій, які реалізують функцію забезпечення нацбезпеки безпосередньо), належать такі:

– нормативно-правова база, яка слугує фундаментом створення й функціонування відповідних організацій і забезпечення взаємодії між ними, спрямованої на забезпечення бажаного рівня нацбезпеки;

– сукупність способів, методів і прийомів, які суб'єкти забезпечення цієї безпеки використовують для реалізації своїх функцій цього напрямку і вирішення відповідних завдань.

Як уже згадувалося вище, у сучасній науковій літературі під механізмом держави найчастіше мається на увазі система органів та установ спеціального призначення, які уможливають здійснення держуправління суспільством і забезпечують захист його головних інтересів. Відповідно, механізм забезпечення нацбезпеки є невіддільним від діяльності державних органів, адже держава як головний суб'єкт її забезпечення, є і її гарантом, тож, реалізує провідні організаційні та управлінські функції у розглядуваній сфері.

Так, Н. А. П'янов вважає, що державні органи являють собою структурно відокремлену складову частину державного апарату, якій притаманні владні повноваження та яка уможливорює реалізацію визначених

державних завдань і функцій. Однак це визначення заважає повною мірою розкрити зміст дефініції державного органу, оскільки не окреслює всіх його істотних характеристик [231, с. 111].

Відповідно, С. С. Алексєєв пропонує таке його тлумачення: це організація або установа, яка виконує державні завдання, наділена відповідними владними повноваженнями. Реалізуючи функції політичного та соціального спрямування, Українська держава безпосередньо впливає на сферу забезпечення нацбезпеки, використовуючи певні засоби і систему власних органів, і саме в цих її діях проявляється зміст державного управління діяльністю у розглядуваній сфері [5, с. 16–18].

При цьому особливо значущим принципом держуправління щодо забезпечення національної безпеки є фокусування на державно-правовому механізмі протидії загрозам цій безпеці з огляду на реалізацію інтересів і цілей нації.

Саме система органів держави, покликаних запобігати виникненню загроз інтересам країни національно-державного рівня або їх нейтралізацію, надає можливість захистити права і свободи людини та громадянина й суспільні цінності матеріального і духовного характеру та складає державно-правовий механізм забезпечення нацбезпеки.

Власне механізм держуправління у розглядуваній сфері є динамічною системою, в функціонуванні якої легко виокремити такі етапи:

- виокремлення переліку інтересів, які потребують захисту;
- виявлення й визначення перспективних тенденцій зміни загроз внутрішнього і зовнішнього походження головним інтересам суспільства і держави;
- побудова системи заходів, що орієнтована на протидію цим загрозам;
- нейтралізація згаданих загроз;
- запровадження комплексу заходів, покликаних стабілізувати функціонування об'єктів безпеки.

Останній є не лише головним критерієм належної роботи механізму реалізації державних інтересів та у цілому нацбезпеки, а і його безпосереднім завданням.

Основним структурним елементом механізму держуправління у розглядуваній сфері є система його органів та установ, що перебувають у віданні держави та забезпечують захист основних інтересів суспільного та державного рівня.

Так, суб'єктна складова частина механізму держуправління у сфері забезпечення нацбезпеки теж передбачає, що існує певна система органів, що відповідають за вирішення проблем у сфері забезпечення особистої, громадської та державної безпеки, сприяють досягненню стану захищеності й орієнтації на прогресивний розвиток і виявляються у такому:

- стані особистої, майнової, суспільної та державної захищеності;
- забезпеченні особисто-громадської безпеки;
- забезпеченні громадської безпеки;
- забезпеченні економічної безпеки тощо;
- оборонна – захист кордонів і території країни;
- військово-агресивна – втручання в справи інших країн, захоплення території тощо.

Для уточнення варто додати, що серед центральних суб'єктів забезпечення перелічених вище різновидів безпеки (особисто-громадської, громадської, економічної та ін.) особливе, чільне місце посідає правоохоронна система держави. Під нею мається на увазі система державних органів, головним завданням яких є саме забезпечення особистої, громадської та державної безпеки від будь-яких дій протиправного характеру.

Обґрунтованою видається точка зору Н. С. Лабуша, який відповідно до уявлень про традиційний механізму держави виділяє в цьому механізмі держави альтернативні групи органів, що допомагають державі виконувати свої функції, при чому пропонує розрізняти серед них ті органи, що здійснюють всі її основні функції, й такі органи, що здійснюють

представницькі функції, різні органи галузевого управління, а також такі спеціальні органи й установи, як суд, прокуратура, армія, поліція тощо [170, с. 23–24].

Крім того, серед різноманіття функцій держави також є сенс виокремлювати однорідні напрямки забезпечення нацбезпеки, які реалізуються здебільшого силовими (насильницькими) засобами, а також подальші зовнішні функції.

Про множину органів, які виконують та забезпечують однорідні функції держави переважно засобами примусу можна говорити як про сукупність силових структур держави, що утворюють її силовий механізм. Втім, певна частина науковців вважає, що правоохоронні органи і збройні сили в державі належать до органів виконавчої влади, а тому вони є структурними елементами сучасного механізму держави, хоча і функціонують окремо. При цьому, на відміну від держав авторитарного та/або тоталітарного типу, у демократичних правових державах функція цих органів у державному механізмі має орієнтуватись на загальну тенденцію щодо:

- особисті охорону та захист;
- реалізацію особистих прав і свобод;
- забезпечення особистої безпеки [173, с. 161].

В окреслених умовах ці структури не слід уважати головними, що зумовлювало б об'єктивну необхідність виокремлення їх дефініції у структурі механізму держави.

Саме фундаментальна потреба суспільства в безпеці та захисті від зовнішніх і внутрішніх загроз стала безпосередньою причиною виникнення системи органів, покликаних забезпечувати нацбезпеку. Тож, згадані органи, покликані забезпечувати громадську (суспільну) та державну безпеку, варто виділяти в особливу, базову систему органів державної влади, яка виступає основним елементом механізму держуправління у розглядуваній сфері. Через це доречно виділити із цієї системи підсистему органів безпосередньо

причетних до забезпечення нацбезпеки України, визначивши їх як державні органи, які:

- містять у собі систему оперативних підрозділів, що спеціально створюються для забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки держави, та відповідних посадових осіб;

- забезпечують стабільність цілісності території, суверенітету держави і її конституційного ладу, а також реалізацію громадських конституційних прав;

- діють на підставі закону й у суворій відповідності до нього [261; 301].

Для покращення роботи механізму забезпечення нацбезпеки пропонується запровадити систему попередження про різні рівні суспільної та державної небезпеки, аналогічну тим системам, що наразі успішно функціонують у низці країн Західної Європи і США.

Також підкреслимо, що механізми держуправління у розглядуваній сфері передбачають використання низки специфічних засобів. Зокрема, до засобів забезпечення нацбезпеки належить сукупність політичних, дипломатичних, економічних, правових, силових заходів тощо, й водночас майно, ресурси і техніка, які використовуються для виконання згаданої функції.

Поки що дуже приблизно у галузі державного регулювання нацбезпеки намітилося декілька суттєвих проблем, які наразі лише в найзагальніших рисах окреслюються в окремих наукових джерелах. До них належать насамперед такі.

1. Зараз лишається недостатньо зрозумілою залежність безпекової сфери від діяльності й активності держави, громадянського суспільства та бізнес-структур. Є сенс дослідити й визначити, яким має бути ступінь втручання чи участі згаданих соціально-політичних суб'єктів і громадян у розглядувану сферу, й те, наскільки скоординованою повинна бути ця їхня діяльність, і кому з них варто виступити її головним координатором.

2. Іншою проблемою стає відсутність чіткої і зрозумілої думки щодо співвідношення внутрішніх і зовнішніх аспектів досліджуваної безпеки у межах того чи іншого конкретного соціуму. Можна припустити, що починати тут є сенс з обґрунтування необхідності визначення концептуальних меж для пріоритетів державної безпекової політики з урахуванням їх нерозривної єдності. Останнє можна визнати найважливішим методологічним принципом функціонування цієї сфери. Уже конкретно для України під час дослідження цього напрямку варто зосередитись на пріоритетах внутрішньої безпекової політики (зокрема, питанням реальної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави), бо, як випливає з аналізу вітчизняної наукової літератури, багато науковців вважає, що на першому місці мають перебувати зовнішні аспекти [8; 29].

3. Стає дедалі актуальнішою розробка теоретичного підґрунтя для визначення оптимального співвідношення військових аспектів безпеки (військової безпеки) з іншими видами безпеки. При цьому важливо вирішити суперечності між потребами оборони і реальними можливостями держави щодо їх забезпечення. Це все треба робити з огляду на те, що безпекова політика в Україні уже не є синонімом військових заходів, тому державі слід докладати добре продумані й послідовні зусилля в напрямі регулювання фінансування та використання потрібних для забезпечення різних видів безпеки невійськових ресурсів.

4. Настав час детально проаналізувати діалектику взаємодії між безпековою сферою та іншими сферами життя суспільства, питання про яку досі не отримало вирішення ані в теоретичному, ні в практичному плані. Зокрема у багатьох дослідженнях поняття сфери безпеки надзвичайно розширюється, настільки, що фактично починає збігатися за обсягом із поняттям соціуму та іншими сферами. Однак існують і зовсім інші думки, наприклад, що завданням безпеки є насамперед забезпечення сталого розвитку суспільства, і як наслідок у безпековій сфері виникають умови для розвитку соціуму, який не міг би початись у відсутності гарантованої безпеки.

5. Окремою значною проблемою, вартою ґрунтовного дослідження і систематизованому аналізу, яку можна визнати навіть проблемою більш високого порядку, на практиці стала непослідовність дій різних суб'єктів, насамперед державної влади, у розглядуваній сфері. Але навіть без таких цілеспрямованих досліджень помітно, що однією з причин появи цієї проблеми є те, що в нашій державі реформаторські дії раз у раз виявлялись наслідком і породженням неефективного провадження так званої «консервативної» політики. І не менш очевидним є те, що для її подолання необхідно терміново розробити нову цілісну та комплексну модель історичного і перспективного розвитку вітчизняної безпекової сфери.

Ясна річ, крім перелічених вище п'яти теоретичних проблем розглядуваної сфери, паралельно існує купа інших. Водночас навіть стислого огляду цих проблем вистачає для того, щоб наочно побачити, наскільки сфера забезпечення нацбезпеки є складною, багатогранною, багатоаспектною і багатофункціональною, та відчутти всю її внутрішню складність, різноманітність її станів і неоднозначність її впливу на соціум [29; 30].

При цьому, як не дивно, власної предметної області безпекова сфера не має. Через це для її дослідження варто використати підхід, який надає можливість вивчити стан сфери безпеки нашого конкретного суспільства шляхом аналізу специфіки того, як саме вона виявляється в решті основних сфер суспільного життя України, таких як політична, економічна, соціальна і духовна. Згодом це допоможе встановити ті складові безпекової сфери, на які широке коло соціально-політичних суб'єктів може і має впливати методами держуправління, та систематизувати ці складові.

Так, до важливих для цього дослідження виявів безпеки у сфері економіки належать такі:

– необхідність прогнозування заходів, спроможних допомагати самостійному й ефективному вирішенню різноманітних економічних завдань у розглядуваній сфері різними її суб'єктами;

– те, що без гарантування безпеки досягти такого рівня життя населення та його якості, які зумовлюють економічну стабільність держави, щонайменше важко, а то і неможливо;

– ця сфера надає соціуму можливість своєчасно адаптуватися до динамічних змін у світовій економіці, зокрема в господарстві, появи і посилення різних ресурсних обмежень та умов глобальної конкуренції, а отже й можливість адекватно реагувати на різноманітні внутрішні та зовнішні нові виклики;

– від цієї сфери залежать фактично всі світові економічні, політичні та воєнні процеси [35; 55].

Тож, у державній стратегії економічного розвитку є сенс виділяти такі специфічні вияви безпекової сфери в галузі економіки:

– ця сфера чинить вплив на вироблення цільових установок у державній соціально-економічній політиці;

– вона певною мірою впливає на формування критеріїв і параметрів уявлень про належний стан економіки, серед вимог до якого є, зокрема, забезпечення економічної безпеки і досягнення стану захищеності життєво важливих інтересів держави;

– саме в розглядуваній сфері формуються система і механізми забезпечення згаданих вище вимог (умов) щодо економічної безпеки уже не лише держави, а і соціуму, включно із захищеністю його життєво важливих інтересів, для чого буде потрібне цілеспрямоване вжиття всіма державними й іншими інститутами відповідних заходів правового, економічного та адміністративного характеру.

Відносно схожим чином безпека проявляється і в соціальній сфері, а саме:

– у наявності або відсутності підтримки більшістю населення соціального устрою і державного ладу;

– в особливостях відносин між великими спільнотами (соціальними групами), коли вони не породжують нові небезпеки і намагаються якомога менше впливати одна на одну;

– у стійкості та надійності систем забезпечення життєдіяльності й базових потреб людей та їх груп;

– у наявному та майбутньому станах соціальної сфери та її розвитку, що дозволить уникнути соціальної надмірної напруженості й уникнути ймовірності сплеску масового невдоволення;

– у захищеності особи від усіх можливих у цьому суспільстві небезпек [36; 58].

Що стосується безпеки в духовній сфері суспільств, то, на погляд багатьох науковців, головними суб'єктами її забезпечення виступають релігійні організації. Однак, якщо над цим замислитись, виникає важливе питання, які саме цінності пропонують у різних галузях людської діяльності сучасні релігійні організації, що діють наразі в Україні, та якою мірою можна (більш того, чи можна взагалі) на базі згаданих цінностей розвивати безпекову сферу [76, с. 12–13].

Тож, можемо констатувати, що під безпековою сферою в цілому мається на увазі та складова суспільного життя, в якій складаються умови для якомога кращої реалізації різноманітних державних, громадських та особистих інтересів і їх захисту. У цьому розумінні сфера безпеки соціуму на практиці виявляється тісно пов'язаною з усіма найголовнішими сферами життєдіяльності суспільства великою кількістю бажань і потреб усіх суб'єктів і необхідністю вдосконалення захисту згаданих інтересів та процесів їх реалізації.

Безпекова сфера максимальною мірою постійно виявляється в усіх інших життєвих сферах. Їх взаємозалежність (включно зі сферою безпеки) об'єктивно притаманна усім соціумам без винятку.

Для запобігання загроз будь-якого характеру і мирного вирішення воєнних конфліктів, що назрівають (особливо на своїй території),

нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз нацбезпеці та їх парирування можуть успішно застосовуватися несилові заходи, до яких належать такі:

- політичні заходи;
- дипломатичні заходи;
- економічні заходи;
- правові заходи;
- силові (військові, воєнні) заходи;
- інформаційно-психологічні заходи;
- військово-технічні заходи;
- науково-технологічні заходи (рис. 1.1).

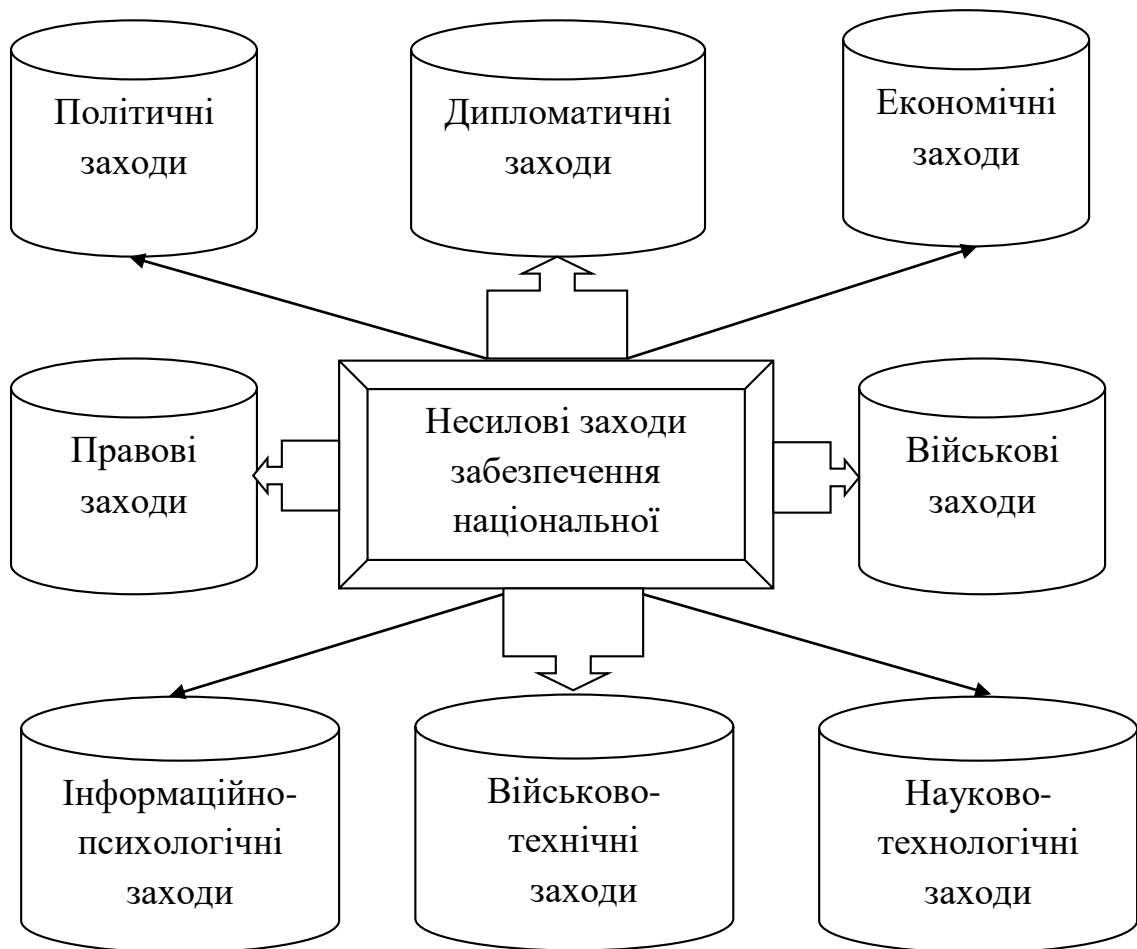

Рис. 1.1. Несилові заходи забезпечення національної безпеки

Джерело: складено на підставі [35; 58; 76]

Зокрема, до заходів політичного характеру з підтримки належного рівня стану нацбезпеки належать такі:

- організація зустрічей на рівні глав держав, урядів та політичних делегацій;
- проведення переговорів і надання консультацій щодо активізації відносин на міждержавному рівні;
- організація конференцій і нарад, в яких бере участь керівництво різнохарактерних військово-політичних союзів з оцінювання потенційних і наявних загроз та вироблення необхідних рекомендацій для провадження спільних дій;
- взаємодія з міжнародними інститутами (ООН, ОБСЄ тощо) щодо застосування санкцій до держав, які дестабілюють міжнародну обстановку [215].

Що стосується дипломатичних заходів забезпечення цієї безпеки, то до ними є такі:

- проведення переговорів щодо питань, які є проблемними стосовно державних відносин;
- зміцнення довірчих заходів;
- скасування чи перенесення офіційних візитів політичних лідерів та державних делегацій;
- передання керівництву держав, а також дипломатичних служб різнохарактерних роз'яснень, меморандумів, вимог з приводу проблемних ситуацій;
- розрив дипломатичних зносин.

До економічних заходів із забезпечення розглядуваної безпеки належать такі:

- нейтралізація негативних впливів на економіку країни за допомогою тих або інших заходів у відповідь на дії іноземних держав дискримінаційного характеру у сферах торговельно-економічного, науково-технічного, фінансового та інших профелів;

- введення ембарго;
- ужиття заходів тарифного та нетарифного регулювання;
- покращення стійкості банківського сектора для запобігання виникненню системних криз;
- удосконалення валютного регулювання і контролю, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, нелегальним вивезенням капіталу;
- боротьба з фінансуванням тероризму;
- усіяке заохочення раціонального використання ресурсів (природних, фінансових, інтелектуальних, трудових, інформаційних тощо);
- підвищення конкурентоспроможності на підґрунті технічної модернізації промисловості;
- забезпечення умов, необхідних для досягнення такого рівня життя населення і його якості, що гарантуватимуть соціальний мир і політичну стабільність;
- створення необхідного і достатнього державного резерву матеріального призначення для забезпечення можливих мобілізаційних потреб та стратегічних запасів усіх необхідних ресурсів для протидії різким коливанням кон'юнктури в межах світових товарних і фондових ринків;
- формування законодавчих й економічних умов, що дозволять знизити рівень криміналізації суспільства, господарсько-фінансової діяльності тощо [217, с. 34–37].

В Україні, зокрема, система захисту національних інтересів ґрунтується на встановленні та нормативно-правовому закріпленні обов'язкових процедур щодо формування цільових установок, програмних заходів і дій, які забезпечують виявлення, локалізацію і протидію загрозам нацбезпеці.

До правових заходів її забезпечення належать такі:

- вимоги стосовно дотримання норм, установлених міжнародним правом, угодами, договорами та положеннями;
- укладання двосторонніх та багатосторонніх угод, меморандумів, договорів тощо щодо врегулювання відносин правового характеру;

– використання юридичних засобів і засобів міжнародних правових інститутів (Міжнародний суд ООН, Європейський суд і ін.) [220, с. 117].

До військових заходів належать такі:

- переведення збройних сил регулярного призначення на штати, що відповідають воєнному часу, а резерву – на воєнний стан;
- створення нових частин і з'єднань;
- організація дій щодо розосередження та перебазування сил і засобів флоту і військової авіації;
- демонстрація оперативного розгортання частин і з'єднань вздовж кордону держави;
- приведення стратегічних сил у вищий ступінь бойової готовності; підтримання на необхідному рівні бойового потенціалу, бойової та мобілізаційної готовності ЗСУ, інших військ, та передбачених законодавством інших військових формувань і органів [220; 233].

Серед інформаційно-психологічних заходів забезпечення нацбезпеки відзначимо такі:

- пропаганда необхідності дотримуватись, укладених на міжнародному рівні договорів та угод;
- чинення інформаційно-психологічного впливу на держави, щоб спонукати їх утримуватись від надання допомоги країнам, задіяних у конфліктах;
- забезпечення населення та військ своєчасною і достовірною інформацією стосовно причин і справжніх цілей конфлікту;
- проведення операцій інформаційно-психологічного характеру щодо недопущення конфліктів, зокрема національної ворожнечі й інших настроїв і дій деструктивного впливу [265, с. 99–105].

Військово-технічні заходи із забезпечення нацбезпеки України передбачають створення і підтримання цілісної системи озброєння. Такою системою є взаємопов'язана сукупність озброєння Збройних Сил України й інших передбачених законом воєнізованих формувань та органів, покликаних

виконувати завдання з оборони і забезпечення безпеки країни. Цей рівень досягається реалізацією військово-технічної політики. Військово-технічна політика – система поглядів і практичних дій органів влади щодо військово-технічного забезпечення нацбезпеки держави.

Наголосимо, що головною метою цієї державної політики є досягнення концептуальної, організаційної, технічної й іншої єдності системи озброєння України, оборонно-промислового і науково-технологічного комплексів, а також співробітництва нашої держави з іноземними на військово-технічних засадах на основі методів програмно-цільового планування і прогнозування.

Що стосується науково-технологічних заходів із забезпечення нацбезпеки, то тут на перше місце виходить забезпеченні реалізації стратегічних національних пріоритетів держави, що охоплюють підвищення рівня життя населення, забезпечення економічного зростання країни, розвиток науки, освіти та культури, й забезпечення безпеки й оборони у їх вузькому безпосередньому розумінні [220; 233]. Ця реалізація має здійснюватися на підґрунті державної інноваційної політики.

Під час вирішення певних і непередбачених завдань у галузі безпеки за звичайних, оптимальних та екстремальних умов велику роль відіграють різнохарактерні ресурси, що є сукупністю уже відомих засобів і джерел їх отримання.

Зокрема, серед засобів забезпечення нацбезпеки особливе місце посідають озброєння і військова техніка, призначені для ураження або знищення живої сили, техніки і споруд противника, захисту від його зброї, а також для забезпечення військових дій з бойової, технічної й тилової точки зору [242; 243].

1.3. Державна політика щодо забезпечення національної безпеки: специфіка розробки та впровадження

Процеси глобалізації, зокрема фінансово-економічна інтеграція та зміцнення міждержавних взаємозв'язків, а також поява нових технологій у низці галузей, зокрема в інформаційній, істотно вплинули на безпеку світового порядку загалом та окремих країн. Як результат сформувався у світі певний порядок, який ґрунтується на таких цивілізаційних особливостях:

- суспільства, яким притаманні подібності культурного характеру, перебувають у стані співпраці одне з одним;
- спроби трансформації суспільств з рівня однієї цивілізації до іншої не виявляються успішними;
- країнам притаманна особливість групування навколо найпотужніших країн, що належать до їх цивілізацій.

Епідемії, техногенні катастрофи, соціальна нестабільність, екстремізм і тероризм, незаконна міграція, піратство, організована злочинність – всі ці явища з'являються тоді, коли держава з якихось причин не може впоратися зі своїми функціями й обов'язками. Відповідно, такі явища, як міжнародний тероризм та організована злочинність, наркоторгівля і нелегальний обіг зброї, зокрема зброї масового ураження, активізація локальних конфліктів на етнічному й релігійному ґрунті, посилення потоків нелегальної міграції, дефіцит ресурсів, глобальні екологічні та різноманітні соціальні проблеми загрожують сучасним державам, серед інших і Україні. Через це виникають різні дискусії, розробляється чимало принципів і стратегій ефективної розбудови державної політики із забезпечення нацбезпеки на сучасному етапі розвитку цієї сфери.

Через суттєве підвищення темпів міжнародного життя виникла об'єктивна необхідність:

- постійно адаптувати дії міжнародної спільноти до мінливої ситуації;

– більш цілеспрямовано і скоординовано мобілізувати всі компоненти системи ООН, зусилля всіх держав, регіональних організацій, громадянського суспільства та приватного сектора на повсякденну колективну роботу з пошуку ефективних відповідей на загрози та виклики сучасності [8, с. 65–66].

Погіршення згаданих тенденцій уже призвело до появи світової економічної кризи. Вона обумовлювалася такими чинниками:

- перегрів сировинних ринків (зокрема, ринку нафти і продовольства);
- перегрів ринку фондових цінностей;
- перегрів ринку кредитування і поява іпотечної кризи як наслідок цього перегріву.

Найбільш активно з цього приводу висловлюються економісти. Так, на думку С. Глаз'єва, основними причинами глобальної економічної кризи стали:

- самознищення у США фінансової піраміди, що була побудована на боргових зобов'язаннях;

- віртуалізація операцій фінансового характеру, що призвело до недооцінювання фінансових ризиків і відокремлення фінансових ринків від реального сектора економіки;

- знецінення переважного обсягу капіталу в умовах уповільнення економічного зростання на базі переважаючого технологічного укладу та відповідне виникнення структурної економічної кризи у розвинених країнах світу [60, 15–16].

Більшість зарубіжних експертів відзначає погіршення становища української економіки, викликане, зокрема, і негативними наслідками саме цієї глобальної кризи.

Американські аналітики EurasiaNet приходять до висновку, що перспективи України стосовно економічного розвитку негативні. Останні прогнози українських експертів, на їхню думку, не викликають довіри. Така ситуація стає прямою загрозою для однієї з найважливіших підсистем національної безпеки – економічної, що може призвести до тяжких наслідків. У цілому зокрема до дестабілізації всієї фінансово-економічної сфери.

Окрім економічних загроз, слід зупинитися на екологічних загрозах національній безпеці. Так, приріст вмісту парникових газів в атмосфері сьогодні перевищує прогнози на 37 %, що пов'язується, серед іншого, з масовим вирубуванням лісів (щороку в світі вирубується до 11 млн гектарів лісу) і зменшенням кількості фітопланктону через забруднення Світового океану. Виникає необхідність підтримати екологічний напрям безпеки, оскільки екологія для збереження життєдіяльності людей на належному рівні є однією з найважливіших сфер [29, с. 33–34].

Екологічне благополуччя або хоча б екостабільність прямо залежать, перш за все, від ефективності відповідної державної або міжнародної політики у сфері екології, природокористування та взаємодії тих чи інших державно організованих товариств чи спільнот з їх природним місцем існування.

Незважаючи на розбіжності, міжнародне співтовариство прийняло рішення про необхідність національних та наднаціональних заходів щодо недопущення наростання «парникового ефекту» і його скорочення. Так, в Кіотському Протоколі визначено можливі механізми міжнародного співпраці у цьому напрямі. У підґрунтя цих механізмів покладено той факт, що розвинені в індустріальному плані держави, якв продукують левову частку обсягів викидів парникових газів, зацікавлені в досягненні абсолютного скорочення емісій з найменшими фінансовими витратами. Розрахунки показують, що ціна кожної одиниці скорочених викидів (або прирівняної до неї одиниці збільшеного поглинання таких газів, наприклад у разі посадки лісів) у країнах, що розвиваються та країнах, що переходять до ринкової економіки, є значно нижчою, ніж у розвинених [62, с. 28–30].

Сказане вище визнає екологічну безпеку однією з найважливіших складових загальної системи нацбезпеки. Замовчування та ігнорування пов'язаних з нею проблем здатне привести до тяжких наслідків у вигляді природних лих, катаклізмів. Розуміння, усвідомлення екологічних проблем є вирішальною умовою для їх вирішення і необхідною для виходу з екологічної

кризи. Через це в Україні теж необхідно оптимізувати державну екологічну у для чого потрібно:

- запровадити великомасштабну загальнонаціональну програму принципового поліпшення екологічної та демографічної ситуацій, що ґрунтується на сучасній ринковій економіці, безпечних технологіях, та найбільш передових методах вирішення найскладніших екологічних проблем;
- ввести громадський моніторинг екологічних проблем, знижуючи рівень секретності в цій сфері й допускаючи широку участь громадськості в боротьбі за поліпшення якості води та повітря в містах;
- побудувати систему екологічної освіти, особливо для молоді, а також забезпечити перехід до екологічно орієнтованої державної політики [125, с. 149–150].

Ще однією важливою віхою нового часу стала активізація розвитку електронної техніки, здебільшого обчислювальної, та все більш масштабне охоплення нею всіх життєвих сфер, включно з управлінням у державній та військовій сферах, що зумовило появу останнім часом радикально нового виду протистояння держав – інформаційної війни.

З аналізу глобальних тенденцій і ситуації, що складаються під їх впливом всередині України, випливає висновок про посилення загроз інформаційного характеру. Найгостріше це питання постає у контексті проведення АТО/ООС й у цілому військової організації держави. Нині найважливішим показником військової могутності держави стає її здатність ефективно використовувати накопичений інформаційний ресурс і створену з метою оборони держави інфраструктуру.

Узагалі під дефініцією «інформаційна війна» мається на увазі комплекс заходів, орієнтованих на недопущення несанкціонованого застосування і пошкодження або знищення компонентів власної інформаційної системи, а також на здійснення аналогічних дій проти складових інформаційної інфраструктури супротивника для забезпечення власної переваги в

інформаційному плані як протягом мирного часу, так і у період виникнення й розгортання конфліктів [265, с. 99–100].

У цілому Україна виявляється на стику економік розвинених країнами Заходу і країн держав так званого «третього» світу. Ця обставина для нас є однією з найсерйозніших сучасних проблем. Зокрема, викликають занепокоєння диспропорції соціально-економічного розвитку, особливо розрив у цьому розвитку і добробуті між найбагатшими та найбіднішими.

Дуже небезпечним для сучасного світу стає поєднання практики локальних воєн із тероризмом у так звані «асиметричні» війни, які іноді називають ще війнами четвертого покоління, – це такі війни, під час яких потенціал противників різко відрізняється. Вони стають абсолютно особливим типом насильства. У їх характеристиках поєднуються різні, але безпосередньо взаємопов'язані підстави й дії військового характеру у протиборчих сторін:

- підтримка політики гегемонії через застосування військових засобів з суб'єктами глобалізації;
- опір глобальної гегемонії з боку об'єктів глобалізації.

Водночас асиметричні війни передбачають принципову якісну відмінність засобів і методів боротьби у протиборчих сторін за їх зовнішньої схожості як у прагненні до локального характеру ударів, так і за абсолютно протилежними декларованими результатами: в обох випадках знищенню підлягає здебільшого мирне населення замість винуватців насильства.

Крім того, для цих воєн характерною є так само якісна відмінність сил у протиборчих сторін на наявності здатності кожної з них чинити зіставимий вплив на протилежну сторону [92, с. 39–41].

Суттєвий внесок у розвиток державної політики із забезпечення національної безпеки вносить також інноваційна політика. Наразі інноваційні процеси дедалі ширше і глибше захоплюють простір суспільних відносин і, відповідно, розглядувану сферу, але їх значною мірою детермінують. Динамічна трансформація самих цих соціальних відносин створює невизначеність у

соціумі та дезорганізує механізми їх самовпорядкування. Узагалі наявність ризиків і деякого ступеню невизначеності завжди супроводжують соціальний розвиток, відповідно, це є іманентною рисою соціальних інновацій. При цьому інновації можуть виникати як спонтанно, так і організовано, тому державі і політичній системі стає все важче, а часто і неможливо не лише розрізняти позитив і негатив соціальних інновацій, а й жорстко управляти ними. Крім того, у розглядуваній сфері всі напрями життя суспільства є взаємопов'язаними, тобто будь-яка новація соціального характеру чи будь-яка зміна відчутного масштабу можуть досить несподіваним чином відбитися на соціумі та системі нацбезпеки, адже управляти новаціями практично неможливо [118, с. 43–44].

Зупинимось на ще одній важливій особливості соціальних інновацій. Так, у пошуках можливості максимально ефективно здійснити свою діяльність держава може й має сама ставати провідним джерелом соціальних інновацій, хоча б через об'єктивну важливість політичних рішень для соціуму, який інноваційно трансформується. З огляду на це доцільно припустити, що у випадках коли вища влада не ініціює інновації, то вона поступається соціальною ініціативою іншим соціально-політичним акторам.

Так, на думку дослідника Х. Хачатуряна, державну інноваційну політику неможливо відокремити державної політики. Органи державної влади керують нею з урахуванням відповідних установлених ними ж пріоритетів і реалізують за допомогою взаємопов'язаних нормативно-правових, економічних тощо механізмів державної підтримки конкурентоспроможних підприємств. Однак таке визначення є важким для сприйняття і має досить вузький характер, бо малоімовірно, що ця політика зводиться лише до різної підтримки конкурентоспроможних підприємств.

Також слід зауважити, що зараз у науковій літературі одночасно використовується багато понять, які визначають держуправління інноваційними процесами, але практично майже не розглядаються економічні суб'єкти, які цю діяльність здійснюють, хоча насправді саме вони є однією з

головних складових забезпечення економічної безпеки, хоча вона серед компонентів нацбезпеки є найголовнішою. Так сталося через те, що після періоду ринкових перетворень державна влада, як і раніше, вважає за краще в економіці діяти головним чином методами державного (а не ринкового) регулювання. Необхідно при цьому зауважити, що в цілому керівництво держави демонструє бажання так чи інакше сприяти інноваційним процесам, підтримувати їх у фінансовому плані як законодавчо в межах конкретних програм, так і за окремими напрямками розвитку. Припущення, що в підґрунті розвитку інноваційної діяльності має перебувати лише саморегулювання ринку, вже було визнано в цілому хибним. Однак сьогодні держава бере участь у процесі розвитку цієї діяльності тільки на рівні законодавчого регулювання (до того ж у недостатньому обсязі) і в формі побудови нових елементів державної інституційної структури [289, с. 104–105].

Проаналізувавши зміст основних вітчизняних законодавчих актів з регулювання інноваційної діяльності, можемо звернути увагу на такі упущення і прогалини в них:

1) законодавчо в нашій країні не визначено заплановані результати інновацій, зокрема у сфері нац безпеки, що заважає правильно сформулювати цілі та завдання зазначеної діяльності;

2) не визначено критерії оцінювання реалістичності раніше поставлених цілей цієї діяльності, зокрема у розглядуваній сфері;

3) немає формальних (але заздалегідь опрацьованих і законодавчо закріплених) критеріїв результативності інноваційної діяльності знижує ефективність існуючої інституційної системи підтримки інноваційної діяльності з боку держави, серед іншого у тій само сфері нацбезпеки;

4) парламентом країни і вищою виконавчою владою не встановлено критерії оцінювання ефективності використання державних коштів з огляду на специфіку інноваційної діяльності у розглядуваній сфері;

5) досі не розроблено критерії оцінювання якості управління бюджетною та соціально-економічною інноваційною діяльністю стосовно як

державних структур, так і інших економічних суб'єктів, хоча ця обставина ускладнює впровадження інновацій у нацбезпеку;

б) у нашій країні на законодавчому рівні досі не віднесено до першочергових завдань держуправління створення ефективної системи стратегічного управління інноваційною діяльністю, зокрема у розглядуваній сфері [59, с. 113–124].

На думку деяких науковців, відмітною ознакою нової, інноваційної економіки стає пришвидшення розвитку нематеріальної сфери та нематеріального середовища господарської діяльності. Саме такий економічний розвиток за своєю суттю стає інноваційним. У наукових роботах з економіки інновації найчастіше зв'язуються з інвестиціями або технологічними нововведеннями, а дещо рідше – з новими інформаційними технологіями. У них відзначається, що в Україні необхідно по-новому готувати кадри для ринкової економіки, а низький рівень такого розвитку у нашій державі консервує низькі інноваційні й інвестиційні потреби економіки, внаслідок чого створює пряму загрозу нацбезпеці.

Визначаючи прикладну різницю між вітчизняними стратегіями бізнесу і державним економічним розвитком, підкреслимо, що бізнес, націлюючись на отримання швидкого і максимального прибутку, потребує системної постійної інноваційної діяльності. Тому бізнес, ризикуючи, постійно впроваджує інновації, концентрується на результатах діяльності, вчиться на помилках і ставить на перше місце необхідність досягнень, що приносять прибуток. Така стратегія багато в чому є корисною і підприємствам державного економічного сектора. Однак державна економіка, декларуючи курс на інноваційність, поки що не може позбавитись рутинної діяльності, та концентрується, як правило, на самій цій діяльності, а не на результатах, оперує інтересами структури, уникає помилок, а за появу помилок карає виконавців, в цілому уникаючи ризику.

Однак така ситуація складається далеко не в усіх країнах. Так, в Європі сьогодні шлях інноваційного розвитку передбачає декілька сутнісних

моментів. По-перше, зростає частка підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю. По-друге, вивчення споживчого попиту зміцнює співпрацю між виробниками і споживачами. По-третє, вважається, що конкурентний тиск національних і глобальних ринків стимулює інноваційний процес. У ЄС і США підприємницький сектор існував раніше і є наразі найважливішим сегментом інноваційних систем.

У цілому зараз науковці найчастіше виділяють три основні типи моделей науково-інноваційного розвитку провідних країн світу.

Перша модель орієнтується на:

- наукове лідерство;
- впровадження великомасштабних проєктів цільового призначення;
- національне охоплення всіх стадій науково промислового циклу (до країн з такою моделлю зазвичай відносять США, Великобританію і Францію).

Друга модель спирається на:

- поширення нововведень шляхом створення сприятливого середовища;
- раціоналізацію економічної структури (така модель поширена в Німеччині, Швеції, Швейцарії).

У межах третьої моделі передбачається:

- стимулювання нововведень через розвиток інноваційної інфраструктури;
- ужиття заходів для підвищення сприйнятливості національної економіки до досягнень загальносвітового науково-технічного прогресу;
- координація функціонування різнохарактерних секторів у науково-технологічній галузі [75, с. 313–319].

Інноваційна політика також є об'єктивно близькою до наукової діяльності, оскільки вона виробляє новий або вдосконалений інтелектуальний продукт і забезпечує новий або вдосконалений технологічний процес.

Будь-якому інноваційному і науковому процесу чи досягненню передують певна ідея, тому слушною є позиція тих науковців, які вважають, що для всіх інновацій є характерним інтелектуальний ефект. Частіше за все інноваційний

розвиток науки корелює з розвитком наукових і технологічних парків, технополісів і регіонів науки. Вважається, що прогрес науки і техніки не втратив своєї соціальної значущості, а низка фахівців підкреслює, що науковий менеджмент є стратегічним чинником інноваційного розвитку.

Якщо ж повернутися до основної теми, то легко дійти висновку, що в Україні інноваційна політика як форма держуправління у сфері нацбезпеки – це непростий процес пошуку балансу між стратегічними цілями держави та громадськими цілями.

Усе описане вище на практиці можна реалізувати виключно за умов наявності своєчасної та адекватної і до того ж сталої і послідовної політики із забезпечення нацбезпеки [118, с. 43–44].

Будучи головним суб'єктом згаданої вище політики у цій сфері, держава повинна організовувати, здійснювати і гарантувати вжиття такого комплексу заходів:

- прогнозування випадків настання надзвичайних ситуацій та моделювання їх перебігу, їх попередження чи запобігання їх настанню, а в разі потреби – їх ліквідації;

- розроблення нових методів виявлення і наукового дослідження природних і техногенних небезпек та загроз, установлення причин їх виникнення і пов'язаних з ними особливостей, закономірностей тощо;

- створення загальнодержавної системи комплексного моніторингу, необхідного для прогнозування, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій;

- здійснення контролю й нагляду за цими процесами і діяльністю;

- розроблення та реалізація цільових і спеціалізованих (науково-технічних) загальнодержавних програм дотичних до питань забезпечення нацбезпеки;

- здійснення державного нагляду й експертизи таких програм, оцінювання ефективності в плані вирішення питань убезпечення населення України, її території, економічних та інших важливих об'єктів від природних

і техногенних надзвичайних ситуацій, особливо катастроф і катаклізмів різного походження.

Серед іншого саме держава аналізує й оцінює забезпечення захисту громадян і території держави від згаданих надзвичайних ситуацій, катастроф і катаклізмів різного походження, а також забезпечує наукове обґрунтування вибору того чи іншого конкретного співвідношення індивідуальних і колективних засобів захисту в потенційно небезпечних регіонах і місцевостях, на об'єктах економіки та інфраструктури, інших важливих об'єктах і в межах інших зон.

Безпосередньо для ліквідації різноманітних аварій, техногенних катастроф і різноманітних стихійних лих та їх можливих негативних наслідків держава здійснює:

- створення необхідних спеціальних формувань і груп (угруповань) відповідних спеціалізованих сил у межах централізованої державної системи з попередження настання та розвитку будь-яких надзвичайних ситуацій, їх ліквідації та усунення вторинних негативних наслідків, що стають їх результатом;

- підготовка таких угруповань (формувань) спеціалізованих сил до здійснення відповідних робіт аварійно-рятувального характеру й інших екстрених робіт безпосередньо в осередках надзвичайних ситуацій, а також забезпечення їх сучасне технічним оснащенням;

- розроблення необхідної нормативно-правової бази для регулювання діяльності різних спеціалізованих формувань і військ цивільної оборони;

- створення згаданих вище формувань і військ ЦО, встановлення чисельності їх службовців, зон дислокації, забезпечення всіх необхідних умов, щоб вони могли перебувати в постійній екстремальній готовності до можливих дій з попередження та ліквідації наслідків таких надзвичайних ситуацій різного характеру, зокрема катастроф [161, с. 341–342].

У межах науково-технічного забезпечення здійснюються:

- організація присвячених вивченню загроз природно-техногенного характеру наукових досліджень практичного спрямування, зокрема дослідно-конструкторського, випробувального і проєктного характеру, та їх постійне проведення;

- систематичне або регулярне здійснення моделювання та системного аналізу усіх небезпек і надзвичайних ситуацій, які можуть статись на території нашої країни, виявлення всіх можливих форм їх шкідливих впливів на людей і навколишнє середовище, їх наслідків для населення, природи, економіки тощо, а також цілеспрямоване розроблення можливих напрямів (рівня конкретних операцій) реагування на них і забезпечення комплексного захисту як від самих надзвичайних ситуацій, так і від їх впливів наслідків;

- незупинне розроблення загальнодержавних і регіональних науково-технічних програм, що стосуються питань забезпечення нацбезпеки;

- розроблення і формування обґрунтованих комплексних заходів науково-методичного плану, покликаних сприяти досягненню сталого розвитку української економіки та її ефективного функціонування в умовах імовірних загроз нацбезпеці у мирний час [225, с. 17–21].

У напрямку міжнародного співробітництва завданнями державної політики у сфері нацбезпеки є такі:

- забезпечення сприятливих умов для подальшої інтеграції нашої держави у міжнародні організації, що спеціалізуються на захисті населення, територій, об'єктів тощо від перелічених вище загроз;

- подальший розвиток і зміцнення Українського національного корпусу швидкого реагування на випадки виникнення надзвичайних ситуацій (зокрема в частині забезпечення гуманітарної допомоги), регулярне навчання його членів та вдосконалення їх майстерності;

- послідовне провадження конструктивної державної політики щодо міжнародної співпраці у напрямі забезпечення нацбезпеки.

Серед можливих заходів варто окремо згадати запровадження системи попередження про рівні суспільної та державної небезпеки, покликане

допомогти громадянам держави вчасно обрати те чи інше рішення та щось зробити для забезпечення себе від потенційних загроз. Водночас ця система сприяє реалізації гарантованого Конституцією України права на інформацію, зокрема щодо стану безпеки держави.

Розглядаючи теоретичний аспект, що стосується механізму держави й органів, які безпосередньо захищають від загроз суспільство та державу, необхідно проаналізувати відповідні функції органів державної влади. Нині в науковій літературі одностайно визнається, що функції державного органу впливають з його завдань, тобто будь-які завдання такого органу мають визначальний характер щодо його функцій. Функція вважається реалізацією цілей і завдань згаданих органів на практиці. О. Г. Тихомирова, зокрема, вказує, що під функцією розуміється різновид змістовної діяльності з досягнення певної мети [275, с. 29– 34].

Деякі автори вважають, що найлогічніше розуміти під функціями органів або суб'єктів держуправління потрібні для виконання їх соціального призначення види діяльності, взяті з громадського арсеналу.

Визначаючи функції як провідні напрямки діяльності згаданих вище суб'єктів щодо здійснення організуючого впливу на об'єкти, якими вони управляють, доречно дослідити змістовну характеристику цієї діяльності [276, с. 130–133].

Найширше в науковій літературі та держуправлінській практиці презентовано тлумачення поняття «функцій органів управління» як певного виду діяльності, яка є за своєю суттю управлінським впливом на відповідні об'єкти для того, щоб забезпечити їх необхідною плановою, політичною, технічною, технологічною тощо орієнтацією і відповідними ресурсами заради певного соціально-значущого результату.

Проблеми визначення функцій тих органів, обов'язком яких є забезпечувати нацбезпеку, обумовлюються тим, що в законодавстві досі не склалося єдиного підходу до розуміння правового становища таких органів.

Деякі автори розуміють під функціями конкретного державного органу встановлені статутним актом (положенням, регламентом, статутом) систему, набір видів діяльності та впливів, які він може і має здійснювати стосовно конкретних об'єктів управління.

Обсяг управлінських функцій обумовлюється місцем державного органу в структурі системи управління та окреслює його роль (завдання) і межі в управлінні суспільними відносинами, процесами й інститутами [291, с. 255–257]. Зокрема, якщо призначення органу виконавчої влади вказує на предметну сферу його діяльності, і його завдання як передбачувані результати діяльності це призначення конкретизують, зокрема, і у визначенні більш конкретних сфер застосування управлінських повноважень, то його стосуються переважно діяльності з її формами і методами.

Серед спроб визначити функції зазначених органів переважають, по-перше, намагання пов'язати її з діяльністю (звідси впливає визначення функції як певної діяльності державного органу); а по-друге – наблизити її до завдань, які повинен вирішувати орган виконавчої влади в межах підвідомчої йому сфери. Тож, під час виділення функцій того чи іншого такого органу необхідно враховувати, які види діяльності найбільшою мірою допоможуть досягти реалізації його покликання та функцій.

Крім переліченого, варто звернути увагу на те, що комплекс заходів, покликаних активізувати процеси забезпечення нацбезпеки в межах відповідної політики, запроваджується й реалізується за допомогою механізму держави, при чому до цього процесу долучаються недержавні організації і навіть окремі особи [11, с. 13–14].

При цьому органи, що спеціалізуються на забезпеченні цілісності території, суверенітету та конституційного ладу України, стабільності держави й охороні її національної зовнішньої і внутрішньої безпеки, є державно-владними органами й містять у собі систему оперативних підрозділів і посадових осіб, теж спеціально створених для безпосередньої реалізації указаних вище цілей, які діють на підставі закону та в суворій

відповідності до нього, що має слугувати гарантією реалізації конституційних прав українських громадян.

Найважливішими напрямками адаптації змісту державної інноваційної політики до процесів держуправління у розглядуваній сфері теоретично повинні бути такі:

- пріоритет досліджень і розробок прикладного для сфери національної безпеки України характеру;
- активізація наукових розробок щодо застосування науки і технологій у розглядуваній сфері;
- розбудова інноваційної національної системи та її агрегування зі сферою нацбезпеки;
- запровадження сучасних інновацій у реформуванні системи підготовки кадрів для цієї сфери;
- інтеграція освіти й науки та використання результатів їх поєднання для осучаснення й розвитку сфери нацбезпеки;
- розвиток науково-технічного напрямку міжнародного співробітництва в контексті національної безпекової сфери.

Із викладеного випливає, що зараз провідними напрямками нашої державної політики щодо забезпечення нацбезпеки України варто визнати такі:

- планомірне і невинне забезпечення належного соціально-економічного рівня населенню нашої держави;
- створення сучасної оптимальної системи прогнозування надзвичайних ситуацій і катастроф (природних і техногенних) для запобігання їх настанню і розвитку та мінімізації шкідливих наслідків від них;
- подальше вдосконалення цієї системи в напрямі підвищення результативності;
- заходи з охорони життя та здоров'я населення, на яке вплинули уражальні чинники екстремального характеру або яке перебуває в зоні катастрофи;

– фінансова (матеріальна) та психологічна підтримка населення, що потрапило в згадану вище зону або було евакуйоване з місця катастрофи.

На жаль, факти і статистика яскраво свідчать, що кількість загроз нацбезпеці зараз лише регулярно збільшується. Через цю обставину стає першочерговим здійснення таких заходів:

– розроблення та практичне використання інноваційних методів прогнозування надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження для недопущення виникнення таких ситуацій або, якщо запобігти їм не вдасться, то для мінімізації їх наслідків;

– створення нових засобів і систем захисту та порятунку людей під час і після згаданих надзвичайних ситуацій;

– осучаснення використовуваних сьогодні для протидії надзвичайним ситуаціям, включно з усуненням їх наслідків) і захисту населення засобів і технологій.

Висновки до першого розділу

1. У цьому розділі доведено, що національна безпека України – це певний стан суспільства та держави, якому притаманні узгодженість їх інтересів держави з інтересами окремої людини, запорукою чому може стати неодмінне дотримання конституційних прав і свобод громадян, закріплене законодавчо; захищеність суспільства, держави (зокрема і її конституційного ладу) тощо від уже відомих і наявних або лише прогнозованих можливих загроз будь-якого характеру та походження та наявність умов для стабільного прогресивного розвитку.

2. Зазначено, що поряд із переліченими вище основними характеристиками поняття нацбезпеки передбачаються і такі, як «захист життя і здоров'я людини (громадянина)», «захист особистих прав і свобод людини (громадянина)», «захист від злочинних посягань власності та загальної громадської і державної безпеки» тощо. Водночас залежно від особливостей

конкретних, вже дещо вужчих об'єктів захисту доречно додатково виокремити такі її підвиди, як «політична безпека», «воєнна безпека» (всередині якої, у свою чергу, можуть бути виокремлені «ядерна безпека», «авіаційна безпека», «військово-морська безпека», «прикордонна безпека» та ін.), «екологічна безпека», «радіаційна безпека населення» (може виступати як частиною «воєнної безпеки» чи як частина «екологічної безпеки», так і окремо), «економічна безпека», «енергетична безпека», «продовольча безпека», «інформаційна безпека», «безпека дорожнього руху» тощо.

3. Відмічено, що національними інтересами України узвичаєно вважати сукупність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Інакше кажучи, за своїм змістом ці інтереси можна описати як інтегроване вираження найважливіших інтересів усіх головних об'єктів нацбезпеки в цілому. Відштовхуючись від цього, конкретно для України з огляду на її історію та соціально-територіальну структуру поняття «національні інтереси» визначено як сукупність усталених в українській національно-етнічній спільноті образів, моделей і духовних конструкцій, що визначають спрямованість і зміст життєдіяльності громадян як усієї цієї спільноти, так і окремо і кожної особи, що в неї входить; обов'язки згаданих осіб, їх права та свободи, їх зв'язок з природою і подібними до себе, їх можливості і готовність до самореалізації задля розвитку свого етносу, народності чи нації.

4. Підкреслено, що загальною метою держуправління у розглядуваній сфері є створення механізму, який надасть можливість виробити державну і суспільну політику та державну стратегію у сфері забезпечення основних різновидів безпеки (зокрема, особистої, громадської та державної) та реалізувати останню, втіливши її в конкретних функціях структур, об'єднаних в зазначену систему забезпечення нацбезпеки.

5. З'ясовано, що система держуправління у досліджуваній сфері є динамічною, і в ній помітні такі етапи: виокремлення переліку інтересів, які потребують захисту; виявлення й визначення перспективних тенденцій зміни загроз внутрішнього і зовнішнього походження головним інтересам

суспільства і держави; побудова системи заходів, що орієнтована на протидію цим загрозам; нейтралізація згаданих загроз; запровадження комплексу заходів, покликаних стабілізувати функціонування об'єктів безпеки..

6. Підкреслено, що до головних принципів забезпечення нацбезпеки належать законність, підтримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави; взаємна відповідальність особи, суспільства та держави у питаннях забезпечення цієї безпеки; інтеграція із різними міжнародними системами підтримки безпеки. Водночас головними принципами розбудови системи забезпечення як взагалі нацбезпеки Україні, так і її окремих видів, варто визнати такі, як принцип системності, принцип пріоритетності та принцип необхідності оптимального поєднання оперативного і стратегічного управління.

7. Зроблено наголос на тому, що саме держава як головний суб'єкт державної політики щодо забезпечення нацбезпеки організовує, реалізує і гарантує здійснення таких заходів (зазвичай вони використовуються комплексно): прогнозування настання та розвитку можливих надзвичайних ситуацій і катастроф та запобігання їм); розроблення нових методів завчасного виявлення природних і техногенних небезпек і загроз, їх поглиблене вивчення, встановлення причин і закономірностей їх виникнення; запровадження всеукраїнської системи комплексного моніторингу необхідного для прогнозування надзвичайних ситуацій (в ідеалі з подальшими їх попередженням та/або мінімізацією їх наслідків); державна підтримка реалізації цільових і науково-технічних загальнодержавних програму цієї сфері; державний нагляд у цій сфері; організація експертиз з питань безпеки основних об'єктів, що перебувають під захистом держави, від природних і техногенних катастроф, оцінювання ефективності цих експертиз і нагляду тощо.

8. Відзначено, що загальний стан нацбезпеки України визначають граничні значення провідних економічних, правових, соціальних, внутрішньополітичних, зовнішньополітичних, етнополітичних,

демографічних, екологічних та інших кількісних індикаторів, необхідних для розуміння реального стану всіх життєво важливих сфер діяльності як держави, так і її окремих громадян, що з часом зумовлює сталий прогрес суспільства, а також відхиленням від показників цих індикаторів разом із причинами, що їх зумовили.

9. Обґрунтовано, що державні органи, відповідальні за суспільну і державну безпеку, доречно виділити в особливу, базову систему органів державної влади. Остання виступатиме основним елементом механізму держуправління у розглядуваній сфері. Для наочнішого ілюстрування цього положення із системи згаданих органів держуправління України виділено систему органів, безпосередньо відповідальних за забезпечення нацбезпеки. Їх можна визначити як державні органи, які охоплюють систему оперативних підрозділів і посадових осіб, створених цілеспрямовано для охорони зовнішньої і внутрішньої безпеки держави; стабільно підтримують цілісність території, державний суверенітет і конституційного ладу (у нашому випадку України) і, діючи на підставі закону й у суворій відповідності до нього, забезпечують реалізацію громадських конституційних прав, свобод та інтересів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Особливості держуправління у сфері національної безпеки в зарубіжних країнах

Термін «національна безпека» почав активно вживатись у міжнародній практиці з 1947 р., коли в США було ухвалено Закон від 26.07.1947 № 257 «Про національну безпеку», хоча прямого його визначення там не дається, це словосполучення просто використовується. Під час «Холодної війни» активне протистояння у військовій та ідеологічній сферах визначила пріоритетні напрями використання підходів зовнішньополітичного та військово-політичного характеру до вирішення провідних проблем забезпечення нацбезпеки в США, через що присвячена їй стратегія США (а отже, відповідно, концептуально важливі документи, які було ухвалено в цій сфері) на протязі вказаного терміну мали відношення виключно до безпеки на зовнішньому рівні, практично не беручи до уваги внутрішні проблеми [115].

Тероризм і злочинність на міжнародному рівні, нелегальні міграційні потоки, поширення незаконної торгівлі наркотиками і зброєю (особливо зброєю масового ураження), екологічні проблеми глобального масштабу, дефіцит ресурсів, локальні конфлікти на етнічному та релігійному ґрунті та різноманітні соціальні проблеми сьогодні становлять загрозу для всіх держав, зокрема і для України. Усе це породжує безліч дискусій і призводить до появи нових принципів і стратегій ефективного забезпечення національної безпеки.

Сучасна система світоустрою продовжує невпинно ускладнюватися, і зв'язки між державами та їх вплив одна на одну дедалі міцнішають. Це можна простежити на прикладі економічної кризи 2008 р., яка виявилася дійсно глобальною у тому розумінні, що вплинула на основні параметри економічного розвитку й економічні показники майже всіх держав без

винятку. На практиці все почалося з локальної, на перший погляд, іпотечної кризи у Сполучених Штатах Америки, першим виявом якої стало зменшення продажів нерухомості у 2006 р. Тим не менш, лише за два роки ця криза різко збільшила свої масштаби до світових і розповсюдилась на різні життєві сфери.

Її основними проявами стали такі:

- дуже суттєве зниження обсягів виробництва;
- падіння попиту на сировину та цін на неї;
- різке зростання безробіття [205, с. 6–11].

Сукупність цих проявів становить безпосередню загрозу економічній підсистемі нацбезпеки будь-якої держави й без перебільшень за несприятливих обставин здатна спричинити дестабілізацію, особливо у державах з уразливою, нестійкою економікою. На превеликий жаль, до останніх належить і Україна.

Ще одним опосередкованим наслідком цієї кризи стало значне посилення диспропорції, що досягло рівня помітного розриву, між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються (так званими «державами третього світу») у показниках соціально-економічного розвитку. Так, зокрема, у розвинених країнах за чисельності населення близько 750 млн чол. середній ВВП на душу населення становить близько 13 000 доларів США, тоді як у країнах, що розвиваються, за загальної (сукупної) чисельності понад 3,8 млрд осіб він ледве (і до того ж не скрізь) сягає 600 доларів. Природньо, що гуманітарні проблеми в останніх державах наразі є досить гострими. При цьому «держави третього світу» уже традиційно виступають для розвинених джерелом сировини [133, с. 109–111].

Не випадково наразі цей розрив міжнародними організаціями визнано однією з головних сучасних проблем: саме такі диспропорції і суперечності між державами опосередковано зумовлюють загострення загрози міжнародного тероризму, небезпечність якого не потребує зайвих коментарів. При цьому у кінці ХХ – на початку ХХІ століть характер діяльності й тактика терористів помітно змінилися, зокрема почастишали вчинення вибухів,

викрадення і вбивства як пересічних людей, так і державних діячів. У цілому за підрахунками міждержавних відповідних організацій, що займаються протидією цьому явищу, наразі існує близько 500 активних терористичних груп та організацій.

На жаль, тенденція посилення тероризму стала нині характерною для всіх країн, а особливо небезпечною її робить імовірність використання хімічної, бактеріологічної або ядерної зброї, що ставить під питання не лише інтереси наявного світового устрою, а і саме виживання людства в ХХІ столітті. Боротьбу з ним ускладнює виникнення його нових розгалужених і специфічних форм, перш за все цілі неформальні мережі з радикально-фундаменталістських, зазвичай криміналізованих (найчастіше прив'язаних до певних діаспор) об'єднань та коаліцій, здатні іноді за певних обставин істотно впливати на внутрішню і зовнішню політику цілих країн, зокрема за допомогою етнополітичного лобі. Зараз дедалі частіше створюються транснаціональні та псевдоцивілізаційні спільноти, що теж вносять свій внесок у підвищення руйнівного потенціалу тероризму. І знову-таки, наївно сподіватись, що це питання не стосується України – тероризм становить безпосередню загрозу усім без винятку.

Як особливе соціально-політичного явище тероризм є досить складним і багатоаспектним, що, в свою чергу, суттєво ускладнює і його аналіз, аде ще більшою мірою його ускладнює сам факт зміни ролей і статусів держав порівняно з тими, які вони мали під час «холодної війни», коли «розклад» -- розстановка сил між державами й домінуючими демографічними спільнотами був значно чіткішим, джерела проблем в міжнародній політиці були відомим і відносно стабільними, а їх дії – більш прогнозованими. У той період згадані домінуючі спільноти зазвичай і виступали ініціаторами насильства, тоді як меншини і позадержавний сектор (до таких належали і визвольні рухи) розглядались як такі, що потребують захисту і міжнародної підтримки. Зараз ситуація помітно змінилася.

Найбільш загрозливою із пов'язаних з тероризмом небезпек стало поєднання його практики з практикою локальних воєн. Для його позначення навіть виникли особливі терміни – «асиметричні війни», або «війни четвертого покоління» (стисло про них уже розповідалося у попередньому розділі цієї роботи; див. вище).

Інакше кажучи, у цілому для сучасного розвитку цивілізації стає характерною поява нових надзвичайно небезпечних, зокрема «інтерактивних», загроз, частина яких була створена штучно. Розрив між доступними ризиками та цими загрозами збільшується до глобального масштабу. Головна мета терористичної діяльності при цьому не змінюється – заподіюючи шкоду життєво важливим особистим і суспільним інтересам та створюючи безпосередню загрозу життю невизначної кількості осіб, терористи намагаються викликати страх і завдяки цьому примусити держави до здійснення (чи нездійснення) потрібних їх певних дій чи ухвалення рішень.

До причин, які призводять до появи тероризму, належать насамперед такі:

- різні економічні суперечності;
- сильне соціальне розшарування населення (його диференціація);
- посилення криміналізації більшості суспільств, зменшення рівня духовності та моральності.

Саме тому сьогодні боротьба з тероризмом може бути продуктивною виключно за умови поєднання заходів, спрямованих безпосередньо на боротьбу з терористичними організаціями, із розробленням і вжиттям заходів, присвячених викоріненню згаданих вище економічних і соціальних причин, які підживлюють коріння тероризму.

Тим не менш, пряма боротьба з тероризмом і терором продовжує залишатись на першому місці. Так, для цього у багатьох державах було створено спеціалізовані антитерористичні органи чи то спецслужби. Наприклад, у США, до таких належить Управління внутрішньою безпекою,

завданням якого є координація дій усіх колег решти інституцій, безпосередньо дотичних до безпекових питань [113; 234].

Запорукою стійкості та надійності міжнародної безпекової системи XXI століття (від якої прямо залежить і рівень забезпечення нацбезпеки окремих держав), що наразі формується, безпосередньо виступають підтримка і зміцнення стратегічної стабільності. У глобалізаційних умовах значення цього чинника не лише не зменшується, але, навпаки, зростає за багатьма параметрами.

Пришвидшення науково-технічного прогресу, стимульоване глобалізацією, об'єктивно породжує передумови формування дедалі потужніших систем зброї. Водночас сфера забезпечення стратегічної стабільності містить чимало питань, які слід терміново вирішувати. Так, наприклад, дедалі актуальнішим стає забезпечення такої форми безпеки, як безпека екологічна.

У результаті діяльності людини, і перш за все розвитку промисловості, через який відбулось скорочення площі лісів на планеті, швидкими темпами зростає кількість в атмосфері так званих «парникових» газів (до них належать вуглекислий і чадний гази, метан, закис азоту тощо). Останнім часом температура планети почала швидко зростати. Зокрема, протягом усього XIX століття зростання температури становило близько 0,1 градуса на рік, однак за останнє десятиліття XX століття зростання вже досягло в середньому 0,3 градуса на рік, а на початку XXI ст. воно прискорилося ще помітніше. Так, у 2004 р. загальна середньорічна температура підвищилася на 0,5 градуса, зокрема на Європейському континенті – на 0,73 градуси [290, с. 80].

Екологічна стабільність найбільше залежить від ефективності міжнародної політики у цій сфері (а саме екології та природокористування) і взаємодії різних державно організованих товариств із їх природним місцем існування.

Через загострення екологічних проблем в 1992 р. було ухвалено Рамкову Конвенцію ООН зі зміни клімату, сторони якої офіційно заявили, що викиди

парникових газів необхідно скоротити. У 1997 р. у межах цієї Конвенції було підписано Кіотський Протокол, який визначив конкретні зобов'язання низки країн щодо емісії парникових газів. Серед іншого держави-члени Європейського союзу зобов'язалися скоротити викиди в абсолютних цифрах в середньому на 8 %, а США – на 7 %.

Що ж стосується такої складової нацбезпеки, як економічна, то на міжнародному рівні доречно проаналізувати й порівняти у першу чергу такий визначальний показник економічного розвитку, як ВВП на душу населення.

Так, за даними Міжнародного валютного фонду, який відстежує цей параметр найбільш регулярно і ретельно, у 2014 р. найбільше значення цього показника було виявлено у Катарі – там ВВП на душу населення становив 143 427 доларів США; друге місце посів Люксембург (92 149 дол. США, що на 51 278 доларів менше, ніж у Катарі), а третє – Сінгапур (82 762 доларів США). З іншого боку, найнижчі значення ВВП на душу населення у 2014 р. продемонстрували Центральноафриканська республіка (607 доларів США), Демократична Республіка Конго (704 доларів, друге місце з кінця списку) та країна Малаві (780 доларів США, або третє місце з кінця списку). Інакше кажучи, у 2014 р. різниця між ВВП на душу населення в Катарі та в Центральноафриканській республіці становила 236 разів.

У 2017 р. цей список дещо змінився, хоча перше місце в рейтингу за ВВП на душу населення у ньому знову посів Катар – 124 121 доларів США. На другому місці опинилась Макао (109 974 доларів США), а на третьому Люксембург (105 148 доларів) [19]. Що стосується «антирейтингу», то у цьому році на останньому місці, як і в 2014 р., також знову опинилась Центральноафриканська республіка, ВВП на душу населення у якій становив 677 доларів США. Іншими «антилідерами» виявились Бурунді (735 доларів США на душу населення, друге місце з кінця) та Демократична Республіка Конго (790 доларів США, або третє місце з кінця списку). Розрив між ВВП на душу населення у Катарі та в Центральноафриканській республіці у 2017 р. порівняно з 2014 р. трохи зменшився і становив 183 рази [96, с. 29–31].

Повертаючись до основної, більш широкої теми, нагадаємо, що у США в період після Другої світової війни і протягом «холодної війни» всі концептуальні документи щодо нацбезпеки спиралися на такі принципи:

- у процесі формування політики і стратегії забезпечення нацбезпеки головна увага приділялася усуненню військових загроз США й їх союзникам;
- залякування і стримування дій супротивника в концептуальних документах США передбачало розробку і використання найбільш смертоносних видів зброї (зокрема, здебільшого зброї масового знищення);
- у процес провадження політики і стратегії нацбезпеки перевагу було віддано використанню жорстких військових заходів замість м'яких політико-економічних дій;
- концептуальні документи забезпечення нацбезпеки США узгоджувалися, перш за все, із захистом їх зовнішньополітичних і військово-політичних позицій. Відповідно, при проведенні конкретних заходів з розробки таких документів урядові структури США спиралися на думки виключно експертів із зовнішньої політики й оборони.

Зникнення біполярної системи світового протистояння перетворило США на єдину наддержаву. Як наслідок, почали суттєво змінюватися і концепції нацбезпеки в інших провідних країнах світу, висунувши на початку 1990-х рр. на перше місце такі окремі види безпеки, як економічна, екологічна тощо. Це, відповідно, призвело до появи нових підходів до розробки нової політики і концептуальних засад створення нормативних актів у сфері нацбезпеки США, що яскраво проявилось вже в останній доповіді президента Дж. Буша-старшого Конгресу. Остаточна відмова від доктринальних установок періоду «холодної війни», що визначали відповідну політику США, сталася за президенства Б. Клінтона.

Сьогодні підходи США до нацбезпеки знову зазнають змін, зокрема головну увагу у них приділено насамперед внутрішньодержавним проблемам (зокрема, за часів з адміністрації Б. Клінтона, в таких документах, як «Стратегія національної безпеки США», містилися окремі розділи, присвячені

безпосередньо економічній та енергетичній безпеці), хоча там традиційно в засадничих документах і проблеми, і підходи, і пріоритети подаються зазвичай у вигляді загальних, недостатньо деталізованих і конкретизованих імперативів. Події 11 вересня 2001 р. стимулювали владу США більше зосереджуватись на таких проблемах, як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, техногенні катастрофи та ін., що вже почало відображатися на еволюції підходів до ухвалення рішень взагалі та засадничих документів у розглядуваній сфері [298, с. 13–14].

Процес ухвалення рішень у сфері нацбезпеки в США має такий вигляд. Спочатку дотичні до цієї сфери органи (армія та інші силові структури та відомства, розвідувальні органи, Держдепартамент США тощо) готують аналітичні матеріали з відповідного питання і розробляють обґрунтований перелік рекомендованих заходів щодо його вирішення. Потім ці матеріали (включно зі згаданими рекомендаціями) у вигляді докладних аналітичних або наукових доповідей подаються членам Ради Національної Безпеки, а в разі потреби – і іншим причетним до відповідного конкретного питання інституціям і посадовим особам, як-то керівники державних відомств, члени Конгресу тощо. Для зручності до цих доповідей додаються стислий виклад їх змісту та найважливіші висновки. Поряд із цим у США час від часу заздалегідь збирають групи експертів або створюють органи, завданням яких є дослідження засадничих документів у цій сфері, зокрема на рівні типології, розроблення їх нових варіантів на довгострокову перспективу, прогнозування перебігу подій тощо. Зокрема, створена Конгресом з ініціативи Міністерства оборони США в 1998 р. Комісія з національної безпеки в XXI столітті, до якої увійшло 14 представників від науки, бізнесу та силових відомств від обох партій, регулярно розробляла рекомендації щодо національної стратегії США з розрахунку на 25 років наперед, давала рекомендації стосовно структури апарату нацбезпеки США тощо [6]. Можна наголосити, що вона започаткувала і дискусію щодо «стратегії Клінтона», запропонувавши зосередитись не на звичному для цієї проблематики можливому воєнному протистоянні (зокрема,

вона рекомендувала відмовитись від ідеї підготовки збройних сил до одночасного ведення двох воєн у різних віддалених один від одного місцях), а на необхідності протидії тероризму, який ще тоді, задовго від трагедії 11 вересня 2001 р., вона визнала головною сучасною загрозою нацбезпеці США. На можливості вчинення масштабних терактів на території США й на важливості протидії їм Комісія наголосила вже в найпершій своїй доповіді від серпня 1999 р. Усього таких доповідей було підготовано три, і американська адміністрація використала їх для формування нової стратегії національної безпеки.

Вищий консультативний орган при президентові США – Рада національної безпеки – як забезпечує ухвалення концептуальних стратегічних рішень у сфері нацбезпеки, так і готує конкретні рекомендації для вирішення поточних або найнагільніших проблем у зовнішній та оборонній політиці. Таким чином, саме цей орган формує провідні напрямки зовнішньої, внутрішньої й оборонної політики держави (як поточного характеру, так і розраховані на тривалий період, розглядає конкретні позиції й підходи та готує документи і рішення стратегічного та концептуального характеру [298, с. 10].

У штаті Білого дому забезпеченням роботи Ради національної безпеки на рівні керівного складу займаються такі особи:

- помічник президента з нацбезпеки;
- виконавчий секретар цієї Ради (йому підпорядковані чотири члени директорату Ради національної безпеки, що мають статус помічників міністра, відповідають за окремі напрямки роботи і призначаються президентом);
- директор групи ситуаційного аналізу.

У заданій групі ситуаційного аналізу налічується приблизно 30–70 співробітників, яких відряджають туди на 2 роки розвідувальні органи (відомства). Завданнями цієї групи є такі:

- моніторинг і результуюче оцінювання обстановки на рівні різних зон і сфер інтересів США, підготовка аналітично-прогнозної документації для президента і членів Ради національної безпеки;

– підготовка проєктів імовірних варіантів комплексної стратегічної реакції США на виникнення та розгортання ситуації, що загрожує інтересам і безпеці країни щодо впровадження заходів спеціального, економічного, пропагандистського, інформаційного, дипломатичного, військового тощо характеру;

– селекція всіх матеріалів, доповідей президенту і Раді національної безпеки [205, с. 5].

Діяльністю цієї групи в адміністративному плані керує директор, а в оперативному – помічник президента США з нацбезпеки. Центральним, головним її елементом є так звана «ситуаційна кімната», яку в 1962 р. заснував Президент США Д. Кеннеді. Причиною її появи стала Карибська криза, яка водночас і виявила відсутність єдиного органу екстреного узагальнення поточної інформації з аналітико-прогнозної точки зору й оперативної координації дій різних відомств США в надзвичайних ситуаціях, і наочно довела необхідність його наявності.

Із початку 1980-х років за часів президенства Р. Рейгана в підземних поверхах Білого дому цілодобово працювали чергові зміни оперативного стеження за обстановкою, а в надземних приміщеннях – групи комплексного аналізу інформації і технічного забезпечення. У надзвичайних ситуаціях на базі «Ситуаційної кімнати» під керівництвом віце-президента США було сформовано Центр з дій у кризових ситуаціях, до роботи якого оперативно долучаються, в тому числі по телекомунікаційних каналах, фахівці й інформаційні ресурси інших підрозділів органів виконавчої влади.

На базі зазначеного Центру готувалася «ранкова доповідь» з національної безпеки для президента й інших членів Ради національної безпеки, що містила узагальнену інформацію про стан справ у кризових ситуаціях, ефективність роботи відомств, що відповідають за безпеку країни, реакцію ЗМІ і громадськості на цю діяльність тощо. Разом із тим апарат Ради національної безпеки готує для президента конкретні доповіді або концептуальні підходи з окремих проблем (або, навпаки, за сукупністю

проблем) національної безпеки, зовнішньої й оборонної політики. Після обговорення доповідей і вироблення рекомендацій на засіданнях Ради Національної Безпеки нова концепція чи позиція адміністрації по окремим головним проблемам надається широкій громадськості узагальнено у формі праць видатних експертів у розглядуваній сфері у виданнях академічного профілю, наймасштабніших ЗМІ тощо, причому акцент робиться на слабкості колишньої позиції та перевагах нової, на нових напрямках розвитку в розглядуваній сфері тощо. При цьому суттєве значення надається презентуванню широкій громадськості й експертним колам таких найважливіших концептуальних документів, як «Стратегія національної безпеки США» та «Національна військова стратегія» [299, с. 203].

У Німеччині структура і функціонування механізму ухвалення рішень у сфері забезпечення нацбезпеки визначаються нормативно-правовими положеннями Конституції Федеративної Республіки Німеччина, а їх специфіка зумовлюється особливостями державного устрою ФРН. Головою держави є федеральний президент, який лише обмежено бере участь у розробці та впровадженні рішень у сфері забезпечення нацбезпеки.

Виконуючи досить обмежені, головним чином представницькі функції, президент Федеративної Республіки Німеччина лише скріплює своїм підписом урядові та парламентські акти й інші важливі державні документи, тому у ФРН найбільш значний вплив на формування політики та ухвалення документів у розглядуваній сфері чинять парламент (законодавча влада) і голова виконавчої влади (федеральний канцлер).

У свою чергу, законодавчу владу у цій країні представлено федеральним парламентом, що складається з двох палат – Бундесрату і Бундестагу. Перший є органом із представників федеральних земель і майже не бере участі в розробці та ухваленні рішень у сфері нацбезпеки, зосереджуючись здебільшого на внутрішньофедеральних проблемах [29; 96].

Вищим законодавчим органом у ФРН за Конституцією є Бундестаг. Саме від нього – в особі його постійних комітетів – насамперед залежать усі

законопроекти і рішення у розглядуваній сфері. Точніше, згадані постійні комітети Бундестагу офіційно виступають центрами роботи над законопроектами. У сфері нацбезпеки на ці проекти найбільшою мірою впливають на комітети зовнішньополітичного, бюджетного і правового призначення. Суттєву роль відіграє також комітет військового призначення, який до того ж у разі виконує і функції комітету парламентського призначення стосовно проведення розслідувань. Вони беруть участь в обговоренні практично всіх питань у цій сфері. Розроблені постійними комітетами законопроекти потім підлягають обговоренню за участю урядових представників й одночасно, паралельно із цим розглядаються партійними фракціями парламенту. При цьому обговорення законопроектів у цій сфері зазвичай відбувається за зачиненими дверима.

Тим не менш, Бундестаг не є єдиною визначальною ланкою у процесі вироблення та ухвалення рішень у сфері нацбезпеки ФРН. Поряд із ним не менш важливу роль відіграють Уряд і федеральний канцлер. Перший має спеціальний апарат, що здійснює у розглядуваній сфері управлінські функції, аналізує і забезпечує практичну реалізацію рішень. До апарату входить ціла низка різних спеціалізованих органів, підпорядкованих і підконтрольних безпосередньо главі Уряду; до його складу як особливий механізм входить, зокрема, і Федеральна рада безпеки. Завданнями останньої є розроблення пропозиції з найважливіших питань забезпечення національної безпеки країни і координація діяльності військових і цивільних органів у зазначеній сфері. Цей орган збирається у разі потреби. Федеральну раду безпеки очолює федеральний канцлер, а в межах її засідань додатково створюється відомча група спеціального призначення. Таким чином, виходить, що найголовнішу роль у виробленні рішень у розглядуваній сфері відіграє федеральний канцлер. Саме він:

- формує Уряд;
- виступає керівником Федеральної ради безпеки;

– у разі військових дій виконує функції, які зазвичай виконує верховний головнокомандувач;

– презентує концепцію нацбезпеки держави, яка найповніше викладається в спеціальному документі – «Білій книзі про безпеку Федеративної Республіки Німеччина», де найбільшу увагу зазвичай приділено зовнішньополітичним й військовим аспектам.

Крім того, у віданні федерального канцлера перебуває міжвідомчий секретаріат. Він складається з керівників відділів міністерств, які беруть участь у роботі Федеральної ради безпеки. Втім, цей орган виконує лише допоміжні функції, зокрема надає необхідні дані та матеріали. Усі значущі рішення щодо політики нацбезпеки ухвалюються у ФРН зазвичай колективно – спільними зусиллями Федеральної ради безпеки й урядом або (щодо деяких окремих оперативних проблем) двох-трьох компетентних міністрів [95; 299].

Інакше кажучи, у ФРН (як, до речі, і в багатьох інших західних країнах), головним суб'єктом формування політики у сфері нацбезпеки виступає не стільки парламент, скільки федеральний уряд. Саме від уряду найбільшою мірою залежать ухвалення та реалізація рішень у цій сфері, а також відповідальність за планування і здійснення відповідної державної політики. Отже, головну роль в ухваленні рішень у розглядуваній сфері та їх втіленні у життя у ФРН відіграє не законодавча, а виконавча влада (особливо в особі канцлера).

У Туреччині система як управління сферою нацбезпеки, так і ухвалення засадничих документів у цій сфері також є досить розвиненою. Але, на відміну від ФРН, її головною особливістю є те, що в Турецькій республіці історично склалося так, що за всі роки її існування на весь процес управління державою завжди дуже суттєво впливало військове керівництво. Відповідно, саме воно визначальним чином впливало на підготовку всіх базових найважливіших документів у розглядуваній сфері.

Традиційно найголовнішими у концепції нацбезпеки Туреччини вважаються такі питання:

- зовнішня та оборонна політика;
- відносини Туреччини із сусідніми країнами та провідними державами світу;
- відносини з НАТО, її роль у цій структурі тощо.

Останнім часом у Туреччині відбулися певні зміни в процесі ухвалення рішень і вироблення засадничих документів у розглядуваній сфері, що, як і низка інших реформ держуправління (зокрема, щодо зменшення ролі Ради національної безпеки в системі управління країною і хоча б формального зменшення військової ролі у житті суспільства), гіпотетично пов'язується з прагненням Туреччини вступити до ЄС. Такі процеси опосередковано відобразилися у тексті нової концепції нацбезпеки Туреччини, що має назву «Політичний документ про національну безпеку» [29; 299]. Її проєкт готувався майже рік, і в цій роботі узяли участь такі органи й організації, як Аналітичне управління Ради національної безпеки Туреччини, Міністерство закордонних справ Туреччини, апарати президента і глави уряду, Генеральний штаб збройних сил країни та практично всі турецькі спецслужби, а також низка університетів і незалежних центрів стратегічних досліджень. Саме участь цивільних організацій поряд з військовими і відомств і свідчить про зміну підходів Туреччини до сучасної концепції нацбезпеки – усі створені раніше документи такого штибу розроблялися виключно військовими, цивільні керівники їх хіба що підписували. Зазначений документ розроблявся з урахуванням кардинальних змін, що відбулися в світі, і визначив провідні напрями внутрішньої і зовнішньої політики Туреччини на найближчі десятиліття.

Іншою особливістю нового засадничого документу, попри те, що вплив традиційного, «класичного турецького» стилю з акцентом на військовій і зовнішньополітичній складових лишився досить сильним, стало те, що в ньому питання безпеки Туреччини уперше не були все ж таки майже повністю зведені до відносин з іншими державами, у цій концепції чимало уваги приділено потенційно небезпечним регіонам, регіональним конфліктам і

діяльності різних радикальних організацій, зокрема і всередині Туреччини, які також можуть становити загрозу її нацбезпеці. Зокрема, там уперше окремо названо такі нові загрози і виклики, які становлять небезпеку для Туреччини:

- сепаратистська і клерикальна діяльність;
- міжнародні терористичні і радикальні релігійно-екстремістські організації;
- перевезення заборонених наркотичних речовин;
- незаконна міграція і викрадення людей.

Велика увага в новій концепції безпеки Туреччини приділена також питанням зміцнення внутрішньої стабільності. Тут на першому плані вказані такі проблеми:

- нерівномірний розподіл доходів в країні;
- зростання злочинності, безробіття;
- деякі напрями суспільно-державних відносин.

Окремим параграфом у документі визначено соціальну політику щодо молоді, а також підкреслено життєву необхідність збільшити капіталовкладення у сільські райони країни та кардинальне вирішення проблем великих турецьких міст.

Аналіз деяких положень «Політичного документа про національну безпеку Туреччини» говорить про його важливість не лише для самої Туреччини, але і для інших країн, перш за все сусідніх.

Згадані новації свідчать як про існування деяких демократичних процесів у Туреччині, які попри всі обставини все ж таки продовжують еволюціонувати, так і про зростання ролі Туреччини як держави, здатної за своїми економічними, політичними та військовими можливостями активно впливати на всі основні політичні процеси в цьому регіоні.

2.2. Оцінювання вітчизняного організаційно-правового забезпечення державного управління у сфері національної безпеки

Відповідно до статті 12 «Склад сектору безпеки і оборони» Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII головними складовими сектора безпеки і оборони є такі:

- Міністерство оборони України;
- Збройні Сили України;
- Державна спеціальна служба транспорту;
- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна гвардія України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна міграційна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Служба безпеки України;
- Управління державної охорони України;
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
- розвідувальні органи України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [115].

Наочніше уявити їх як відповідну систему можна завдяки рисунку 2.1, де зображено зв'язки між основними складовими.

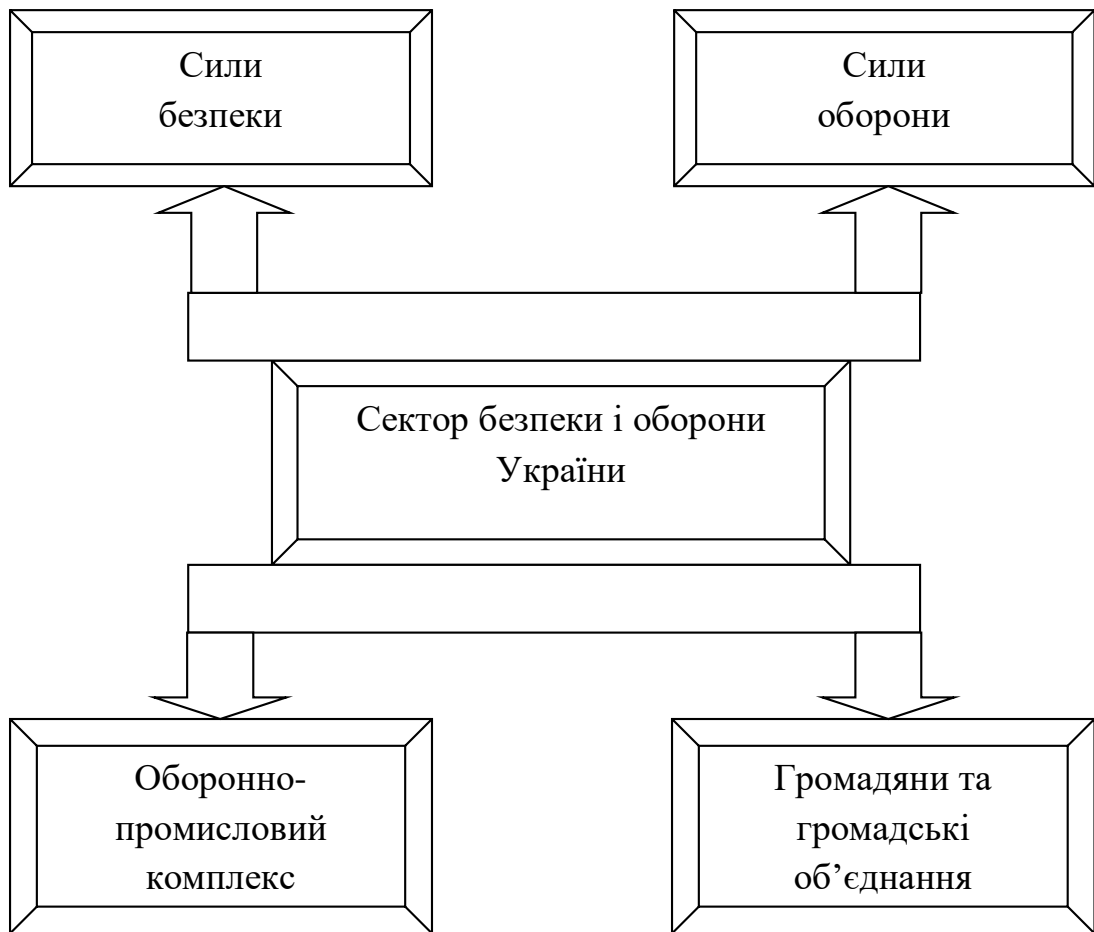

Рис. 2.1. Склад сектору безпеки і оборони України
Джерело: складено на підставі [115].

Функції усіх згаданих складових цього сектору визначаються чинним законодавством України. Зокрема, головними завданнями Міністерства оборони України є такі:

- узяття участі у впровадженні державної політики з питань оборони і військового будівництва;
- координація діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування стосовно державної підготовки до оборонних дій;
- узяття участі в діагностиці воєнно-політичної обстановки, визначення загроз військового характеру нацбезпеці України;
- забезпечення оптимального функціонування, підтримка готовності з бойової і мобілізаційної точки зору;

- підготовка ЗСУ до реалізації функцій і завдань, що належать до їх компетенції;
- формування та реалізація військової кадрової політики на державному рівні;
- впровадження комплексу заходів щодо забезпечення гарантій соціально-економічного і правового характеру для військовослужбовців і працівників ЗСУ та членів їх сімей;
- сприяння розвитку військової освіти і науки;
- зміцнення правопорядку, дисципліни та належне виховання особового складу;
- забезпечення взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням, громадськими організаціями;
- підтримка міжнародного співробітництва;
- контроль за дотриманням законодавчо встановлених норм у ЗСУ;
- формування сприятливих умов для здійснення на демократичних засадах цивільного контролю над Збройними силами [115].

Головним нормативно-правовим актом з регулювання нацбезпеки є Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, який устанавлює та розподіляє повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування з підтримання належного стану національної безпеки й оборони, а також формує підґрунтя для об'єднання політики та процедурних дій органів державної влади й місцевого самоврядування у контексті:

- регулювання національної безпеки й оборони;
- функціонування сил у сфері забезпечення безпеки й оборони;
- визначення особливостей формування й функціонування командної системи;
- проведення контролю та забезпечення координації операцій, що реалізуються силами безпеки й оборони;

– впровадження загального підходу до процедурного планування щодо забезпечення національної безпеки й оборони, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню контролю цивільного характеру, що побудований на демократичних принципах, над формуванням і діяльністю органів, які належать до сектору безпеки й оборони.

Зокрема, стаття 3 «Принципи державної політики у сферах національної безпеки й оборони» згаданого вище закону визначає такі принципи.

Перш за все, державна політика у розглядуваній сфері має спрямовуватись на забезпечення захисту:

– безпечних умов життя, громадянських прав і свобод та гідності особи, закріплених у Конституції;

– сприятливих умов для стабільного суспільного розвитку та збереження демократичних цінностей;

– суверенітету, недоторканності, територіальної цілісності та конституційного ладу держави;

– навколишнього середовища від надзвичайних ситуацій [115].

Під час реалізації цієї політики необхідно дотримуватися таких принципів:

1) принцип верховенства права, законності та прозорості контролю цивільного характеру, що ґрунтується на демократичних принципах, в умовах функціонування сектору, зорієнтованого на забезпечення безпеки й оборони;

2) дотримання норм, установлених міжнародним правом; забезпечення участі в захисті й підтримці інтересів нашої держави на міжнародній арені з підтриманням мирного й безпечного стану, а також на рівні функціонування міждержавних систем і в межах розбудови та реалізації механізмів забезпечення колективної міжнародної безпеки;

3) сприяння розвитку сектору безпеки й оборони в цілому, оскільки саме на нього спирається державна політика із забезпечення національної безпеки й оборони.

Розробляючи й реалізуючи державну політику у сфері безпеки й оборони слід урахувати такі фундаментальні інтереси України:

1) підтримання територіальної цілісності та суверенітету держави й конституційного ладу, побудованого на демократичній основі; захист від зовнішнього втручання у внутрішні справи нашої держави;

2) створення умов, які сприятимуть сталому розвитку економіки України, громадянського суспільства і держави в цілому, що призведе до покращення якості життя населення та його загального рівня;

3) євроінтеграція України шляхом зближення з європейськими країнами в політичному, економічному, безпековому та правовому плані, вступ до ЄС, укладання угоди з НАТО та розвиток відносин з іншими державами на рівноправних засадах на умовах взаємної вигоди.

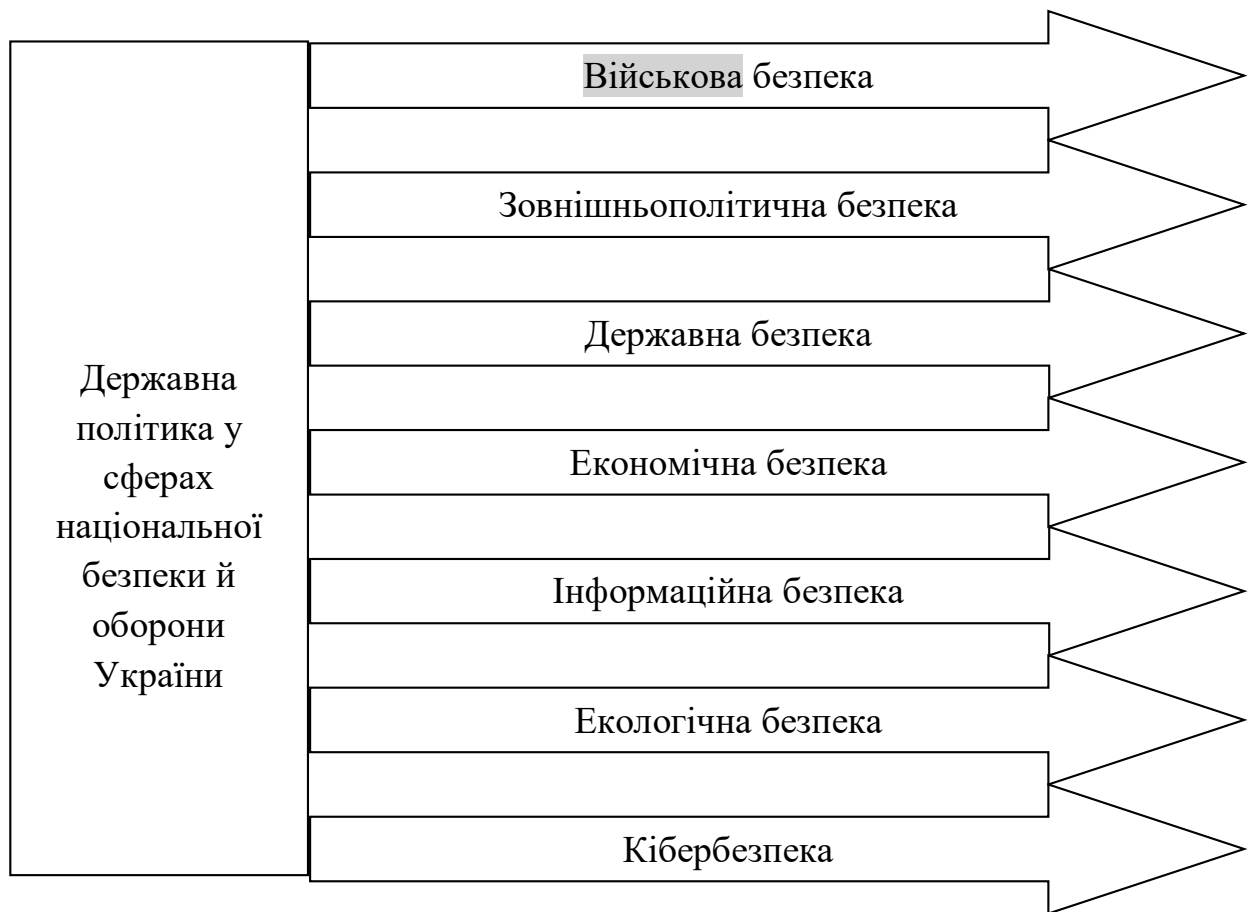

Рис. 2.2. Напрями державної політики у сферах нац безпеки й оборони України (за Законом України «Про національну безпеку України») Джерело: складено на підставі [115].

На рисунку 2.2 наочно показано напрями державної політики України щодо нацбезпеки й оборони (побудовано на підставі Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII) [115].

Рис. 2.3. Напрями державної політики щодо забезпечення національної безпеки України відповідно до Стратегії Національної безпеки України
Джерело: складено на підставі [223].

Безпосередньо пріоритети державної політики сформульовано у таких офіційних документах, як Стратегія національної безпеки України [223], Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегія воєнної безпеки України [281], Стратегія кібербезпеки України [282, а також в низці інших нормативних актів, які регламентують питання нацбезпеки й оборони. Усі документи цього напрямку мають бути схвалені Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються за допомогою указів Президента України.

Природньо, що зазначені цілі потребують виконання відповідної низки завдань, як-от:

- зміцнення держави за допомогою забезпечення поетапного поступального розвитку України у суспільно-політичному й соціально-економічному плані;
- розроблення нової державної інноваційної політики, покликаної забезпечити ефективний захист українських національних інтересів в усіх основних сферах, і її впровадження;
- забезпечення всебічного реформування всієї системи нацбезпеки та розбудова в Україні дієвого сектору безпеки й оборони;
- позиціонування нашої держави на якісно новому світовому зовнішньополітичному рівні у світі в умовах нестабільності системи безпеки глобального рівня.

Крім того, напрями державної політики у сфері забезпечення нацбезпеки України безпосередньо вказуються в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”» від 26.05.2015 № 287/2015 [223]. Наочно їх показано на рисунку 2.3.

У цілому серед головних цілей Стратегії національної безпеки України найбільшої уваги заслуговують такі:

- зменшення загроз державному суверенітету та забезпечення умов, які сприятимуть відновленню державної територіальної цілісності, враховуючі

встановлені й визнані міжнародною спільнотою межі державного кордону України;

- створення гарантій мирного майбутнього України як держави, якій притаманні суверенітет, незалежність і демократичність та яка забезпечує гідний рівень правового та соціального захисту громадян;
- утвердження прав і свобод людини і громадянина;
- підтримка якісного розвитку з економічної, соціальної й гуманітарної точки зору;
- забезпечення умов, сприятливих для європейської інтеграції України та її вступу до НАТО.

Іншим важливим документом у цій сфері є Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 [279]. Вона формує систему поглядів на процеси розвитку спроможностей Української держави стосовно безпеки й оборони протягом середньострокового терміну, з урахуванням того, що зазначені погляди повинні формуватися на підставі аналізу безпекового середовища та можливостей держави стосовно фінансово-економічного стану і мають впроваджуватися у межах систематичного й комплексного моніторингу особливостей функціонування національного сектору безпеки й оборони.

Відповідно, метою Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України доречно визнати виокремлення шляхів становлення спроможностей держави у напрямі безпеки й оборони, які в перспективі уможливлють:

- відновлення територіальної цілісності України у межах її державного кордону, визнаного міжнародним співтовариством;
- сприяння формуванню національної системи реагування на ситуації кризового характеру;
- своєчасне виявлення, недопущення й уникнення зовнішніх і внутрішніх загроз нацбезпеці різного походження;
- гарантування безпеки особи та закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина;

- забезпечення кібербезпеки;
- забезпечення сумісного оперативного реагування на ситуації кризового характеру та надзвичайні ситуації.

У цілому згадана Концепція надасть можливість сформувати національний сектор безпеки й оборони як цілісне функціональне об'єднання з такими особливостями:

- яке управляється з єдиного центру;
- розвиток якого здійснюється на підґрунті уніфікованої системи планування для використання спільних можливостей, що уможливають адекватне й гнучке реагування на комплексний характер виникнення поточних загроз нацбезпеці України;
- під час його формування має братись до уваги наявність одночасного впливу багатьох різнохарактерних за змістовною складовою та сферами впливу чинників небезпеки [279].

2.3. Проблеми та перспективи державного управління у сфері національної безпеки в Україні

Сучасна українська система забезпечення нацбезпеки й оборони функціонує, на жаль, недостатньо ефективно. Зазначену ситуацію спричинила низка таких чинників:

- відсутність повністю сформованого національного сектору безпеки й оборони, який становив би цілісне функціональне об'єднання, що управляється з єдиного центру;
- слабкість в інституційному плані;
- низька професійність кадрового корпусу;
- наявність структурної незбалансованості державних органів, що належать до розглядуваного сектора;
- брак необхідного обсягу ресурсів й їх неефективне застосування в межах цього сектора;

- неефективність міжнародних гарантій безпеки України;
- функціонування збройних формувань незаконного походження, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї [1, с. 12–14].

Відповідно, необхідно оцінити реальний поточний стан нацбезпеки України.

Для того щоб застосовувати методику оцінювання рівня захищеності життєво важливих інтересів від можливих загроз й у цілому для оцінювання рівня будь-якого виду безпеки необхідно спочатку визначитись із параметрами аналізу згаданих інтересів об'єктів безпеки, налагодити збір інформації щодо цих параметрів у кожному регіоні України та впровадити технології розрахунку рівня ризиків нацбезпеці. Зазначені критерії та параметри життєво важливих інтересів об'єктів безпеки або їх станів мають бути:

- об'єктивними, щоб виключити вплив суб'єктивних особливостей людини;
- загальними, щоб забезпечити їх універсальний характер незалежно від виду систем;
- однозначними, щоб виключити різноманіття тлумачень;
- вимірюваними, щоб критерій ґрунтувався на чіткій числовій величині або індексі.

Під час розробки системи показників і збору потрібної інформації необхідно зважати на те, що характерною особливістю об'єктів нацбезпеки є їх швидкі мінливість і розвиток.

Розроблення та отримання даних про показники стану нацбезпеки ускладнюються ще й тим, що такі показники за своїм характером будуть якісно новими. На жаль, офіційна статистика в цьому розумінні мало чим може зарадити, бо дуже важко знайти в наявних формах звітності якийсь єдиний задум та спільну цільову функцію. До того ж складно визначити і самі ці ознаки (якісні характеристики), що впливають на об'єкти нацбезпеки.

Чекають свого рішення і проблеми створення методичних основ ефективного забезпечення безпеки регіону на основі здійснення моніторингу критеріїв і показників найважливіших інтересів об'єктів безпеки та загроз цій безпеці.

Тобто, на можливість застосування цієї методики вже сьогодні накладають обмеження недостатність інформації про показники життєво важливих інтересів об'єктів безпеки, складність і якісна новизна проблем їх оцінювання, однак це зовсім не виключає використання методів логічного аналізу, які в прикладному плані заслуговують на значно більшу увагу під час дослідження зв'язків усередині системи. Відповідно, в роботі пропонується розробити методичний підхід до оцінювання рівня загроз нацбезпеці. Зокрема, доцільно розглянути можливість застосування методу оцінювання рівня таких загроз на прикладі окремих регіонів.

У методичному підході є сенс використовувати підхід Т. Сааті до парних порівнянь, який забезпечує спосіб шкалювання, насамперед у тих сферах, де не існує вимірювань і кількісних порівнянь.

Методичний підхід до оцінювання рівня загроз безпеці регіону передбачає існування певної замкненої логічної конструкції, здатної забезпечити за допомогою простих правил аналіз складних проблем.

Удаючись до методу оцінювання рівня загроз безпеці регіону можна кількісно визначити таке:

- роль і значимість окремих загроз безпеці регіону в загальній системі загроз безпеці регіону;
- пріоритетність головних інтересів безпеки регіону;
- можливість кількісно простежити ранжування загроз безпеці регіону за пріоритетами для її забезпечення [28; 234].

Зокрема, безпекою регіону зазвичай вважається стан захищеності життєво важливих особистих, суспільних і регіональних інтересів від потенційних загроз.

Крім того, у співвідношенні загроз загальнодержавним і регіональним інтересам є свої особливості. Зокрема, деякі окремі регіони України в своїй економічній сфері найчастіше стикаються з такими загрозами, яких немає на державному рівні.

Характер впливу головних загроз на інтереси регіону в різних регіонах так само неоднорідний. Ступінь впливу загроз на інтереси регіону залежить від структури інтересів цього регіону, пов'язаних, у свою чергу, з особливостями цього регіону – географічним положенням, структурою економіки, соціально-економічними умовами реформування тощо. Тому, для того щоб більш глибоко і детально проаналізувати вплив загроз на безпеку будь-якого регіону, доцільно розглянути особливості й інтереси цього регіону, а також загрози кожному з цих інтересів окремо.

Для вирішення завдання щодо більш якісного аналізу впливу загроз на кожен інтерес, а також для оцінювання рівня загроз з урахуванням пріоритетності інтересів доцільно застосовувати метод оцінювання рівня загроз безпеці регіону.

Рішення завдання оцінювання рівня загроз безпеці регіону складається з трьох етапів:

- визначення значущості окремих інтересів регіону в загальній системі регіональних інтересів;
- оцінювання впливу головних загроз безпеці регіону для кожного інтересу регіону;
- оцінювання рівня загроз безпеці регіону.

У процесі оцінювання можна виділити певні етапи, відображені тут на рис. 2.4 [128; 166].

На першому етапі запропонованого методичного підходу визначаються показники пріоритетності інтересів регіону – виділення життєво важливих інтересів визначеного регіону.

Рис. 2.4. Методичний підхід до оцінювання рівня загроз нацбезпеці на регіональному рівні

Джерело: авторська розробка.

При цьому згадані інтереси регіону являють собою сукупність інтересів кожного окремого жителя, громадських, виробничих та інших колективів, а також регіону в цілому.

Серед безлічі життєво важливих інтересів регіону завжди можна виділити декілька, що є домінуючими, головними чи то визначальними порівняно з іншими дрібнішими інтересами.

Такі інтереси регіону можна виділити:

- ураховуючи особливості регіону;
- ґрунтуючись на думці експертів і проаналізувавши матеріали досліджень і публікації з питань безпеки регіону.

Що стосується побудови матриць еквівалентності життєво важливих інтересів, то вона формується і заповнюється так, що виділені інтереси записуються по рядках і стовпцях цієї матриці.

На другому рівні запропонованого методичного підходу визначаються показники переважності загроз для кожного інтересу регіону – тобто виділяються головні загрози інтересам цього регіону.

Після оцінювання життєво важливих інтересів з кількісної точки зору, черговою стадією є виявлення загроз регіональної безпеки і обчислення ступеня їх впливу на визначені інтереси. При цьому практичний досвід доводить, що та ж сама загроза безпеці незалежно від її походження (внутрішнього чи зовнішнього) може становити небезпеку водночас для декількох інтересів, однак ступінь негативного впливу визначеної загрози на кожен із зазначених інтересів буде різним.

Далі з метою кількісного визначення частки впливу кожної загрози безпеці регіону на кожен життєво важливий інтерес складаються матриці еквівалентності. Тобто, за допомогою шкали Сааті визначаються для кожного виду загроз економічній безпеці коефіцієнти, які висвітлюють, наскільки ступінь загроз будь-якому виду безпеці в системі загроз інтересам регіону є значимішим за інші загрози [11; 38].

Виділені загрози будуть елементами рівня ієрархії, і потрібно скласти матрицю попарних порівнянь між цими елементами щодо кожного елемента наступного – вищого – рівня, який складають інтереси.

Нарешті оцінюється рівень головних загроз безпеці цього регіону з урахуванням компонентів власних векторів інтересів.

У цілому запропонований методичний підхід можна використовувати в системі забезпечення нацбезпеки для оцінювання рівня загроз у різних видах безпеки.

Існує також можливість оцінювати стан нацбезпеки за допомогою системного підходу. У міру розвитку наукового знання здійснюється поступовий перехід від опису сукупностей слабо пов'язаних явищ до системного подання інформації щодо об'єктів, які підлягають дослідженню.

Системний підхід у дослідженнях держуправління у розглядуваній сфері та їх видів виступає головним принципом і методом дослідження. Розуміння сутності загальної системи нацбезпеки сприяє методологічній обґрунтованості дослідження пов'язаних із нею проблем.

Зараз багатьма вченими системний підхід розглядається як одна з ранніх форм системного аналізу або як вихідна фаза системного аналізу, етап початкового якісного аналізу та постановки проблеми і завдань.

Практична реалізація системного методу в дослідженнях держуправління у сфері нацбезпеки охоплює проблемно орієнтований емпіричний і теоретичний аналіз ситуації, а також об'єкта і мети дослідження.

Нагадаємо, що системний аналіз із методичної точки зору відрізняється міждисциплінарним і наддисциплінарним характером і використанням у роботі як неформальних, евристичних та експертних методів, так і емпіричних, експериментальних методів, а також за можливістю й необхідністю – строгих формальних математичних методів.

У прикладному плані, зокрема під час дослідження методологічних аспектів зв'язків усередині системи нацбезпеки та її видів, системний аналіз заслуговує набагато більшої уваги.

У послідовності системного дослідження держуправління у розглядуваній сфері можна виділити такі три етапи:

- 1) отримання і статистична обробка емпіричних даних щодо нацбезпеки;
- 2) теоретико-математичне узагальнення матеріалу для визначення закономірностей і створення математичних моделей нацбезпеки;
- 3) розроблення та кількісне обґрунтування методів держуправління нацбезпекою (прогнозування і планування) [38; 190].

Усі ці етапи дослідження передбачають застосування кількісних методів для дослідження розглядуваних проблем, ураховуючи те, що аналіз складних систем невіддільний сьогодні від використання математичних методів.

Використання для дослідження нацбезпеки математичних методів не лише є відображенням загальної тенденції сучасного пізнання, воно є принципово необхідним для вироблення обґрунтованих рішень під час стратегічного планування. Це не дивно, оскільки математико-наукознавчі методи давно втратили характер поодиноких спроб і дедалі впевненіше застосовуються сьогодні в різних видах національної безпеки.

Складнощі застосування математичних методів у розглядуваній сфері не надто відрізняються від загальних складнощів їх застосування для дослідження будь-яких соціальних систем. Перш за все, проблему становить відсутність чітких кількісних характеристик, які відображають основні поняття нацбезпеки [295, с. 180–182].

Ураховуючи вищезазначене, можна побачити важливість глибокої методологічної розробки основних понять галузі знань держуправління у сфері нацбезпеки, що надає можливість побудувати обґрунтований математичний опис, який повинен спиратися на внутрішні механізми її функціонування.

Крім того, навіть за наявності методологічно обґрунтованих вимірників використання для обробки сукупності даних щодо держуправління у розглядуваній сфері ймовірнісних, статистичних методів, які є дуже ефективними в точних науках, слід виробляти підходи до застосування

математичних методів у цьому контексті з надзвичайною обережністю. Це пояснюється специфікою соціальних систем, що відрізняються від природних такими особливостями:

– складні соціальні системи, як правило, це відкриті системи, що перебувають далеко від рівноважного стану і характеризуються нестационарними процесами;

– між елементами в соціальній системі існує малопомітний зв'язок, який і визначає структуру й організацію системи.

Зокрема, в науковій літературі під методологією найчастіше мається на увазі система принципів і способів організації теоретичної і практичної діяльності системи та її побудови, а також учення про цю систему, тоді як під методом розуміється певний особливий шлях, спосіб або система способів дослідження чи пізнання, певна сукупність прийомів та операцій щодо практичного і теоретичного досягнення дійсності.

Слід при цьому зауважити, що термін «кількісні методи», який застосовується нині на практиці, не має, на жаль, пояснення в жодному з існуючих сьогодні словників.

Ураховуючи вищезазначене, в цій дисертаційній роботі під кількісними методами мається на увазі сукупність прийомів, операцій та засобів теоретичного і практичного пізнання стану об'єктів і процесів, що виражаються в їх кількісному вимірі і відображають інформаційну величину, рівень, обсяг, структуру, динаміку, стан, тенденції, темп, ступінь зв'язку та розвитку цих об'єктів і процесів.

Сьогодні розвиток наукового знання характеризується застосуванням кількісних методів в дослідженні явищ, процесів та інших об'єктів. Велике значення надається тут застосуванню математичних методів. Важко назвати галузь знань, яка до сих пір ще не користувалася кількісними методами. Ефективність використання математичних методів визначається не лише складністю кількісного опису процесів у соціальних системах, але і кваліфікацією фахівців в цих наукових напрямках, та полягає не лише в

розробці придатного для дослідження процесу математичного методу, але і в правильній інтерпретації нової отриманої інформації про досліджуваний об'єкт.

Однак не лише математичні методи використовують кількісні відносини в пізнанні реального світу, існують і інші такі методи, які зазвичай узагальнено відносять до аналітичних. Серед них насамперед слід виділити методи пізнання, які мають у своєму підґрунті кількісні співвідношення, – методи, які виникли на основі математики. До таких слід віднести:

- методи лінійного та динамічного програмування;
- методи теорії ймовірностей;
- методи математичної статистики;
- методи теорії ігор і теорії пошуку;
- методи теорії масового обслуговування
- методи мережевого планування;
- інші методи, виділені сьогодні в самостійні методи пізнання (прикладні методи, методи дослідження операцій, методи програмного аналізу, математичні моделі тощо) [296, с. 88–91].

Перераховані методи є підґрунтям всіх систем розробки бюджету для управління державними програмами. Проте сама лише кількість методів і відмінності у сферах їх застосування вимагають подальшої систематизації.

Аналіз показує, що існують певні критерії класифікації, які мають своєю основою математичні символи і кількісні співвідношення.

Зокрема, в межах підходу, що має назву дослідження операцій, вирішуються завдання добре структурованих, стандартних проблем, коли істотні залежності між їх елементами можуть бути виражені в кількісній формі, та для вирішення яких існують типові алгоритми. Цими алгоритмами є:

- графічні методи;
- динамічне програмування;
- лінійне програмування;

- нелінійне програмування;
- методи теорії масового обслуговування;
- мережеві методи.

Для вирішення завдань слабо структурованих проблем, до яких, зокрема, належить забезпечення нацбезпеки на державному рівні, використовуються методи програмного аналізу. Інакше кажучи, програмний аналіз дозволяє визначити найбільш вдалий варіант в умовах великої кількості обставин і чинників. Методами програмного аналізу є такі:

- аналіз «витрати / вигода»;
- аналіз «витрати / ефективність»;
- імітаційне моделювання;
- математичне моделювання;
- методи оптимізації;
- методи теорії ігор [295; 296].

Кількісні вимірювання притаманні не лише математичним методам, а й кібернетичним, експертним, соціометричним, статистичним (методи теорії статистики), соціологічним методам і методам моделювання. Усі перелічені методи є тісно взаємопов'язаними між собою, взаємозалежними та взаємодоповнюючими один одного й утворюють певну єдність кількісних методів у системі методів пізнання всіх видів людської діяльності.

Найскладніше, говорячи про можливість застосування точних методів в «неточних» сферах діяльності, – чітко поставити завдання. Математичні методи ефективні лише при відповідях на точно поставлені питання, а саме їх дуже складно сформулювати під час дослідження соціальних систем, до яких, зокрема, належить і національна безпека, оскільки методології лишаються недостатньо розробленими, а точні визначення і поняття відсутні. Тому для відповіді на це питання, не уточнивши, що таке нацбезпека, потужний апарат математичної оптимізації та статистики бажано використовувати дуже обережно.

Водночас застосування точних методів до дослідження держуправління у розглядуваній сфері є необхідним. Закономірності в соціальних системах відрізняються від природничо-наукових законів складністю і неоднозначною залежністю між параметрами. Практично всі математичні методи в держуправлінні у сфері нацбезпеки, як і в інших соціальних науках, порівняно з математикою природних наук є скоріше якісною, ніж кількісною математикою, тобто не стільки математикою числа, скільки математикою відносин, вивченням структурних взаємозв'язків. Із цього випливає, що в державному управлінні у розглядуваній сфері краще використовувати не метричні методи, а методи математики, що вивчає якісні взаємозв'язки математичних структур. Це, наприклад:

- алгебраїчні методи теорії відносин і теорії груп;
- теорія графів;
- теорія структур;
- комбінаторна математика;
- якісна теорія диференціальних відносин та ін. [295, с. 55–57].

При цьому самі математичні методи набувають уже не лише обчислювального значення, а й методологічної цінності змістовного, евристичного плану. Математика виступає тут не як метод кількісного розрахунку, а як метод якісного мислення, будучи швидше інструментом логічного аналізу і дедалі більшою мірою виправдовуючи уявлення про себе як про мову наукового мислення. Ці ідеї втілюються більшою мірою у вигляді імітаційного моделювання.

Проте математичні методи, що ґрунтуються на процесі вимірювання, не втрачають свого значення, оскільки держуправління системою забезпечення національної безпеки має спиратися на кількісно обґрунтовані рішення. Крім того, вивчати систему забезпечення нацбезпеки неможливо без концепції числа, що є мірою таких понять, як «критерій стану національної безпеки», і надає можливість зіставляти ці поняття між собою. Проблема квантифікації в

цій сфері є складною через відсутність чіткого взаємозв'язку між кількісним вимірюванням стану нацбезпеки.

Отже, кількісні методи застосовуються як ефективний спосіб пізнання та вирішення проблем держуправління у розглядуваній сфері та стосовно її окремих видів.

Застосування всього спектра кількісних методів не лише збагачує методологічний потенціал дослідження нацбезпеки, а й підвищує загальний рівень її забезпечення.

Необхідність обережного ставлення до результатів емпіричних спостережень у такій надскладній соціальній системі, як система нацбезпеки, не виключає, а лише встановлює роль і місце кількісних методів у держуправлінні цією сферою. Теоретичне і практичне значення цих методів є досить велике, оскільки вони виступають підґрунтям для створення математичних моделей забезпечення нацбезпеки. Щодо кількісного підходу у державному управлінні у розглядуваній сфері за останнє десятиріччя накопичилась певна бібліографія, по чому можна судити про зростання визнання цього підходу [296, с. 120–121].

Головна складність у розробленні кількісних методів стосовно оцінювання загроз у розглядуваній сфері полягає в тому, що в галузі теорії нацбезпеки ще не до кінця усвідомлено навіть сам предмет дослідження.

Нині у нашій державі вже вироблено певні підходи до визначення економічної безпеки як наукової категорії. Однак усі вони створювались без будь-якої координації один з одним, не системно стосовно категорій вищого рівня. Деякі з них визначаються характерними для нашої країни трансформаційними процесами у політичній та соціально-економічній галузях, тоді як відповідно до інших нацбезпека розглядається як стан, що відрізняється стійкістю до впливів внутрішніх і зовнішніх чинників дестабілізуючого порядку і забезпечується наявністю в державі відповідних ресурсів і механізмів. Інакше кажучи, значна частина визначень досліджуваного поняття робить наголос на понятті стійкості.

Грунтуючись на вищезазначених положеннях, автори цих підходів визначають безпеку як стан об'єкта у плані його можливості виживати і розвиватися за наявності внутрішніх і зовнішніх різних загроз з урахуванням системи всіх його зв'язків. За їхнім визначенням, національна безпека – це такий стан держави, зокрема її інституційованої влади й економіки, за якого забезпечуються:

- гарантований захист інтересів нації;
- підтримання соціальної спрямованості політики;
- наявність необхідного оборонного потенціалу навіть за несприятливих умов розвитку процесів внутрішньої та зовнішньої орієнтації.

Саме в цьому тлумаченні терміна «національна безпека» була озвучена тема необхідності захисту національних інтересів, хоча згадка про неї повністю відповідає загальнометодологічним принципам дослідження безпекових проблем. Водночас стосовно України ці інтереси досі не визначено. Напевно можна стверджувати лише те, що навряд чи вони вичерпуються соціальною орієнтацією політики і достатнім оборонним потенціалом [34].

У цій дисертаційній роботі зупинимось на тому, що під національною безпекою мається на увазі стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від різних внутрішніх і зовнішніх загроз. Це визначення повною мірою розкриває сутність досліджуваної категорії.

У свою чергу, структурна організація системи забезпечення нацбезпеки охоплює також життєво важливі особисті, суспільні та державні інтереси, а також загрози, які цим інтересам протидіють.

Головні загрози нацбезпеці України можна сформулювати так:

- посилення майнового розшарування населення і зростання бідності, що призводить до зростання напруженості у суспільстві і загрожує суспільній злагоді;
- хиби і структурні вади української економіки, що дозволяють говорити навіть про її деформованість;

- поглиблення диспропорцій у соціально-економічному розвитку різних регіонів;
- погіршення конкурентоспроможності національної економіки;
- криміналізація суспільства, зокрема господарської діяльності;
- зменшення кількості населення, що призводить до зменшення трудового потенціалу країни, надмірне зростання економічного навантаження на працездатне населення;
- підвищення ймовірності виникнення аварій і техногенних катастроф, що можуть мати суттєві негативні екологічні наслідки;
- недостатня стійкість українських грошово-кредитної системи, банків і підприємств;
- надмірна залежність усіх найважливіших сфер вітчизняної економіки, від зовнішньоекономічної кон'юнктури, насамперед від політичних та економічних рішень різних об'єднань інших країн і міжнародних фінансово-торговельних організацій, від яких прямо залежать інтереси України;
- неможливість забезпечення необхідного за обсягом, структурою та якісним складом мобілізаційного резерву потужностей і матеріальних ресурсів;
- погіршення сировинної бази промисловості й енергетики [132, с. 97].

Усі перелічені загрози визначаються набором чинників, здатних порушити відносний баланс національних інтересів.

Безпека окремого регіону зазвичай розглядається в межах загальної нацбезпеки, при цьому на рівні регіону за основу беруться такі ж само проблеми, елементи структури та напрямки, що і в масштабах держави в цілому.

Цільовою функцією системи забезпечення нацбезпеки (втім, як і всіх інших різновидів безпеки) вважається захист особистих, суспільних, регіональних і державних інтересів від внутрішніх і зовнішніх різних загроз, що протидіють цим безпековим інтересам.

У структурі системи забезпечення нацбезпеки можна виділити такі складові:

- об'єкти економічної безпеки (особа, суспільство, держава, конкретні господарські системи і комплекси);
- життєво важливі інтереси особи, суспільства та держави;
- мета функціонування згаданої системи як відображення об'єктивних потреб особи, суспільства та держави щодо захищеності їхніх життєво важливих інтересів від усіх можливих загроз;
- сили й засоби, які об'єкти нацбезпеки виділяють для її забезпечення;
- органи, створені для досягнення цілей згаданої системи, що можуть розпоряджатися силами й засобами, потрібними для забезпечення захищеності згаданих вище інтересів особи, суспільства і держави;
- ресурси, на які може розраховувати ця система для забезпечення нацбезпеки [150].

Функціональними складовими системи забезпечення нацбезпеки є такі:

- формування нормативно-правової бази забезпечення нацбезпеки;
- збір, обробка й аналіз інформації, що стосується загроз головним життєвим інтересам;
- установлення критеріїв забезпечення нацбезпеки;
- розроблення стратегії її забезпечення, унаслідок реалізації якої буде створено комплекс заходів і механізмів протидії загрозам у розглядуваній сфері;
- планування роботи органів з реалізації згаданих вище заходів і механізмів;
- налагодження необхідної взаємодії між органами, причетними до забезпечення нацбезпеки для якомога ефективнішого використання сил і засобів, що перебувають у розпорядженні цих органів;
- діяльність з виконання намічених планів, що стосуються забезпечення такої безпеки [203].

Наразі вчені, які працюють у межах теорії нацбезпеки, пропонують різні підходи, що претендують стати загальними методологічними підходами або методами її дослідження.

Особливо складною і слабо розробленою є проблема оцінювання рівня загроз нацбезпеці, оскільки прямих методів, придатних для безпосереднього застосування для їх вимірювання, наразі не існує.

Сьогодні в нашій країні можна виділити два провідних напрями вирішення цього завдання. Так, низка фахівців пропонує вирішувати це завдання шляхом визначення так званих «граничних» значень набору певних соціально-економічних показників. Цей підхід ґрунтується на думці, що економічна безпека є головною складовою загальної нацбезпеки, й на тому, що обрати вимірювані і зрозумілі критерії або сукупність критеріїв для її оцінювання значно легше. Саме тому для кількісного оцінювання ступеня забезпечення економічної безпеки пропонується застосовувати стандартний набір макроекономічних і соціально-економічних показників.

Відповідно, серед найважливіших заходів із забезпечення нацбезпеки пропонується моніторинг тих чинників, що обумовлюють загрози цій безпеці [44, с. 57–59].

Установлено, що протягом **етапів впровадження стратегії забезпечення нацбезпеки України** мають бути реалізовані три головні блоки, показані на рис. 2.5.

Зокрема, моніторинг стану нацбезпеки є першим блоком відповідної стратегії її забезпечення. До цього ж блоку належать виявлення випадків, коли фактичні параметри стану такої безпеки відхиляються від їх граничних значень, і визначення цих граничних значень.

Другий блок стратегії забезпечення нацбезпеки спрямовано на розробку прогнозів соціально-економічного розвитку й оцінювання в межах цих прогнозів індикаторів, які визначають таку безпеку.

Третій блок впровадження такої державної стратегії передбачає розроблення комплексу різноманітних механізмів, методів і заходів, потрібних для забезпечення нацбезпеки.

Рис. 2.5. Послідовність етапів впровадження стратегії забезпечення нацбезпеки України

Джерело: авторська розробка.

Головним критерієм визначення національної безпеки тут вважається спроможність держави правильно оцінювати загрози, зокрема їх рівень.

Варто зауважити, що в межах цього підходу до оцінювання стану економічної безпеки пропонувалися перелічені нижче методи.

1. Метод спостереження за станом головних макроекономічних показників та їх зіставлення із граничними значеннями. Цей метод розроблявся вітчизняними вченими із залученням досліджень зарубіжних авторів. Як результат, було запропоновано створену спеціально під особливості реалій України систему граничних значень показників економічної безпеки, розрахованих як для країни в цілому так і для окремих регіонів і галузей. До головних показників такої безпеки віднесено, зокрема, такі:

- рівень економічного зростання держави;
- рівень життя населення та його якість;
- рівень безробіття;
- рівень інфляції;
- розмір бюджетного дефіциту тощо.

Граничними значеннями запропоновано визнавати ті, що є не нижче середньосвітових.

2. Методи експертного оцінювання, у межах яких застосовуються логічні правила продукування оптимальних рішень, що формуються експертами на підставі знань і власних уявлень про певні проблеми. До них, зокрема, належить бальна оцінка кризового стану і відповідний розподіл територій за ступенем загроз нацбезпеці на підставі оцінювання результатів розпізнавання показників, що описують рівень цієї безпеки.

3. Методи оптимізації, які найчастіше застосовуються для аналітичного опису досліджуваних процесів з метою синтезу якогось одного обраного критерія безпеки. У цьому разі сфера застосування критеріїв є досить обмеженою, оскільки для повноцінної характеристики реальних процесів розвитку потрібен одночасний розгляд багатьох показників, причому деякі з них неможливо кількісно описати в простій аналітичній формі.

4. Метод аналізу й обробки сценаріїв. У ньому під сценарієм мається на увазі документ аналітико-описового характеру, де відображено логічну послідовність подальшого розвитку об'єкта, вираховану на підставі науково обґрунтованих припущень і гіпотез, що описують провідні напрямки його еволюції; роль власне математичного моделювання під час реалізації таких різних сценаріїв може суттєво відрізнятись і зумовлюється цим сценарієм, зокрема його характером.

5. Методи розпізнавання образів. Математичним підґрунтям теорії їх розпізнавання є сукупність методів математичної статистики, теорії ймовірностей і теорії інформації.

6. Теоретико-ігрові методи. Ці методи застосовуються для аналізу конфліктних ситуацій (як двосторонніх, так і багатосторонніх) і синтезу параметрів управління у конфліктуючих сторін з урахуванням їх взаємного впливу у.

7. Методи статистичного аналізу [68, с. 150–152].

Але всі згадані методи існують швидше лише теоретично і на практиці для реального аналізу загроз нацбезпеці майже не застосовуються.

Отже, ми можемо вважати, що наразі виконується головна умова успішного забезпечення нацбезпеки держави – досягнення наукового обґрунтування показників, що відображають тенденції розвитку цієї безпеки, та розроблення системних засад ефективного регулювання та забезпечення нацбезпеки.

Загалом оцінювання стану нацбезпеки за допомогою використання граничних значень видається доволі проблематичним із зазначених нижче причин.

По-перше, визначення «гранично-критичних» значень має суб'єктивний характер і не підпорядковується будь-якій єдиній методології. Так, наприклад, в ролі граничних значень беруться фактичні дані щодо окремих розвинених країн або їх групи й дані щодо самої України в кращі для неї часи або

здійснюється оцінювання доробку різних авторів та отриманих ними в результаті оригінальних досліджень висновків.

По-друге, граничні значення національної безпеки будуються без урахування тієї обставини, що в Україні триває період трансформації у сфері державного устрою, тож, відбуваються зміни політичної системи та фундаментальна перебудова соціально-економічних відносин.

По-третє, якщо порівнювати зазначені гранично допустимі рівні з реальними показниками України до кінця 1990-х років, то виявиться, що межі безпечного розвитку перейдено за більшістю з них, а за деякими далеко не другорядними показниками ситуація в Україні є в кілька разів гіршою, ніж повинна була бути відповідно до зазначених орієнтирів. Проте Україна як держава продовжує існувати.

По-четверте, набір всіх цих показників не має прямого стосунку до нацбезпеки, бо характеризує лише поточний стан економіки держави, а не її національні інтереси. Втім, щоб захистити той чи інший інтерес, насамперед треба усвідомлювати його, тобто встановити його зміст, оцінити його значимість у поточний момент і в майбутньому, визначити пріоритетність інтересів тощо.

По-п'яте, цей методичний підхід орієнтована на визначення припустимої межі погіршення реальної ситуації в багатьох життєвих сферах [159, с. 65–67].

Інший підхід до оцінювання рівня нацбезпеки ґрунтується на розробленні методів оцінювання ступеня небезпечності загроз безпеці або рівня їх реалізації. Зокрема, для цього вважається необхідним визначити певний набір спеціальних показників, які можна практично виміряти, стосовно кожної загрози нацбезпеці, а потім проводити регулярний, постійний моніторинг за цими показниками стану навколишнього середовища. Формування репрезентативної вибірки отриманої інформації та її оцінювання створюють об'єктивну можливість кількісного аналізу рівня загрози та ступеня її впливу на безпековий стан.

Цей підхід є продуктивнішим, бо він спирається на оцінювання одного з головних елементів системи забезпечення нацбезпеки – загроз потенційного та реального характеру. Однак він не дозволяє успішно вирішувати завдання оцінювання рівня безпеки, оскільки загрози надто відокремлюються від інтересів, хоча навіть на рівні визначенні поняття «загроза» зазвичай згадується, що кожна загроза протидіє конкретному інтересу [210, с. 3–7].

Отже, вся сукупність запропонованих методів оцінювання рівня загроз нацбезпеці здатна адекватно відобразити стан самої нації, але не стан власне розглядуваної безпеки.

З аналізу методів оцінювання загроз нацбезпеці випливають такі висновки.

1. Найбільш актуальними і необхідними наразі є створення методологічних основ і розроблення методів ефективного забезпечення нацбезпеки на підставі здійснення моніторингу та діагностики, методів і способів, що регулюють вплив на негативні економічні та соціальні тенденції для їх локалізації, усунення та попередження загроз нацбезпеці.

2. Жоден із методів вимірювання рівня нацбезпеки поки що не став загальноновизнаним.

3. Треба формалізувати процес формування концепції та стратегії забезпечення нацбезпеки, оскільки лише це зможе забезпечити аналітичний підхід і частково скоротити суб'єктивність під час ухвалення рішень.

У цілому наявні на сьогодні підходи до забезпечення нацбезпеки не є пов'язаними з результатами аналізу ступеня загроз її інтересам. Уся сукупність запропонованих методів і параметрів здатна відобразити стан самої нації, але не цієї безпеки.

Крім того, в зазначених методиках завдання аналізу стану національної безпеки не вирішується також через відокремлення загроз від інтересів, попри те, що у визначенні самого поняття загроз сказано, що кожна загроза протидіє конкретному інтересу. Однак життєво важливі інтереси особи, суспільства та держави віддзеркалюються в державній політиці в певних різнохарактерних

сферах життєдіяльності. Політика визначає цілі діяльності стосовно реалізації згаданих інтересів, тоді як призначенням стратегії є окреслення практичного аспекту їх реалізації. Однак у практичному змісті цілі повною мірою зазвичай не досягаються через зміну тих визначених чинників, які відображають стан зовнішнього і внутрішнього середовища, однак ще більшою мірою – через наявність протидії інтересів протягом їх реалізації, що стає результатом загроз безпеці в процесі реалізації інтересів. Тому рівнем захищеності інтересів визначається ступінь досягнутості таких цілей. Вищезазначене обумовлює важливе місце безпеки у процесах суспільного розвитку, більш того – дозволяє вважати забезпечення безпеки фундаментом цього розвитку [63; 68; 159].

При цьому виникає складне завдання теоретико-практичного характеру, що стосується розроблення та використання підходів до кількісного вимірювання рівня захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від різних загроз та застосування методів оцінювання пріоритетності загроз інтересам об'єктів безпеки. Наразі найбільш доречно визнати методіку, що ґрунтується на визначенні рівня захищеності від загроз найголовніших інтересів нацбезпеки. Вирішити таке багатоаспектне завдання досить складно.

У процедурному алгоритмі вирішення цього завдання є три самостійних, але взаємопов'язаних блоки, показані на рисунку 2.3 [68; 210].

1. Блок оцінювання життєво важливих інтересів нації:
 - визначення інтересів об'єктів нацбезпеки;
 - розбудова структури параметричного типу, що відображає життєво важливі для нацбезпеки інтереси;
 - кількісне оцінювання параметрів, що характеризують згадані вище інтереси.
2. Блок оцінювання загроз для кожного інтересу нацбезпеки:
 - виявлення загроз нацбезпеці;
 - прив'язка цих загроз до конкретних інтересів.
3. Блок оцінювання загроз нацбезпеці:

- виявлення ризику для безпеки відповідно до кожного інтересу;
- оцінювання ступеня захищеності національних інтересів об'єктів безпеки.

Рис. 2.6. **Процедурний** алгоритм визначення рівня захищеності життєво важливих інтересів нацбезпеки від загроз

Джерело: авторська розробка.

При цьому кожен з об'єктів нацбезпеки передбачає певну низку інтересів, але не завжди існує можливість виділити серед них найважливіші.

Однак сам лише перелік інтересів не може виступати підґрунтям державної політики та держуправління. Із цього випливає, що необхідно сформувати структуру параметричного характеру, що відображає згадані інтереси об'єктів безпеки як систему показників, сукупність яких відбиває змістовну сутність згаданих інтересів.

Слід при цьому підкреслити, що інтереси у загальному контексті є головною метою людського та суспільного розвитку, через це проведення кількісного оцінювання інтересів є науково обґрунтованим перспективним значенням кожного показника в параметричній структурі інтересів, яке необхідно отримати в процесі перспективної практичної особистої, суспільної та державної діяльності. Лише в разі саме такого розуміння сутності і змісту інтересів вони можуть стати запорукою соціального розвитку і головною причиною соціальної активності соціуму.

У цілому головним вихідним етапом аналізу рівня нацбезпеки стає формування системи кількісних індикаторів, що відображають зміст певного інтересу об'єктів безпеки. На жаль, зараз в Україні така система показників відсутня.

Наступним етапом після здійснення кількісного аналізу життєво важливих інтересів є виявлення загроз нацбезпеці і визначення рівня їх впливу на певні інтереси.

Після здійснення поділу всієї сукупності загроз наці безпеці відповідно до інтересів доцільно вирішувати завдання аналізу рівня захищеності від загроз визначених таким чином інтересів.

Беручи до уваги ту обставину, що процес реалізації інтересів може зазнавати впливу великої кількості чинників, методи, що використовуються для такого оцінювання, мають бути ймовірнісними. Такий характер оцінювання можна пояснити головним чином невизначеним і нелінійним характером змін навколишнього середовища у процесі суспільного розвитку.

Тому є сенс визначати ступінь захищеності інтересу від загроз нацбезпеці шляхом оцінювання ризику безпеки – відхилення від запланованих показників фактичного результату людської та суспільної діяльності стосовно реалізації інтересів, що обумовлюється загрозами нацбезпеці. Мірою ризику безпеки в цьому разі можна вважати ймовірність негативного впливу загрози, помножену на величину відхилення від запланованих значень індикаторів [80, с. 21–23].

Обчисливши у такий спосіб рівень ризику відповідно до кожної загрози нацбезпеці, можна розрахувати середньозважене значення рівня такого ризику за кожним інтересом. Зазначена величина віддзеркалює ступінь захищеності інтересу від загроз нацбезпеці. Нарешті, якщо узагальнити ризики нацбезпеки у запропонованому порядку, ступінь захищеності сукупності важливих інтересів від таких загроз можна оцінити з кількісної точки зору й відповідно до поставлених завдань.

У межах цього дисертаційного дослідження у 2018 р. проводилося соціологічне опитування, присвячене проблемам держуправління у розглядуваній сфері, в результаті якого було зроблено наголос на такі регіональні спільноти:

- державні службовці з органів державної влади та місцевого самоврядування та представники силових структур (47 % опитаних);
- діячі культури, освіти, науки та ЗМІ (33 %);
- представники бізнесу (20 %) (рис. 2.7).

Трудовий і керівний стаж 2/3 опитаних становив понад 5 років [89].

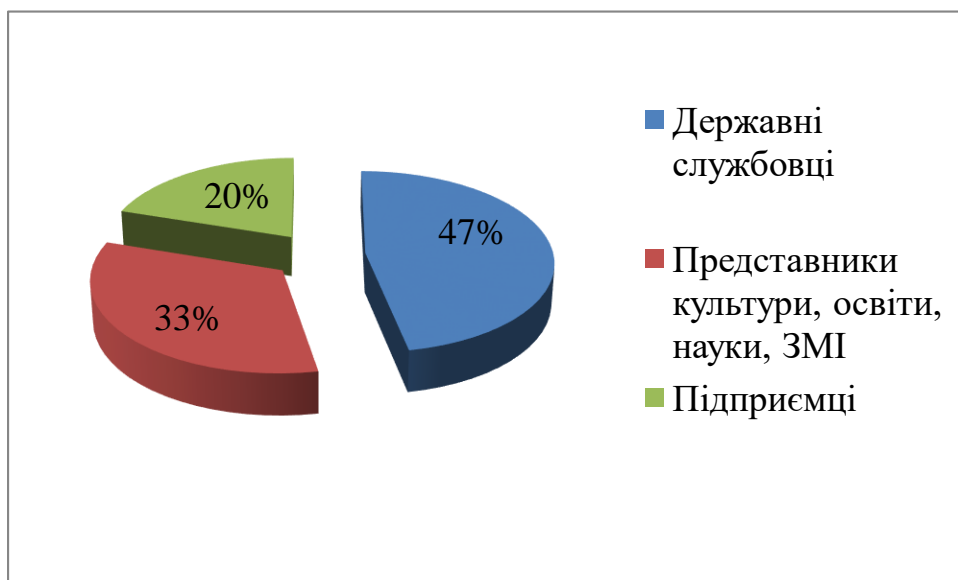

Рис. 2.7. Відсотковий розподіл респондентів, які приймали участь у соціологічному опитуванні «Проблеми державного управління у сфері національної безпеки», у 2018 р.

Джерело: складено на підставі [89].

Необхідно зазначити, що пріоритетною моделлю політичного управління, що реалізує головний концепт нацбезпеки, експерти обрали демократичну. Загальні результати опитування респондентів щодо відповідної рекомендованої моделі подано у табл. 2.1 [89].

Таблиця 2.1

Відсотковий розподіл відповідей респондентів стосовно бажаної політичної моделі, що реалізує головний концепт національної безпеки

Найменування моделі	Відсоток респондентів, що підтримують модель, %
Демократична	49
Ліберальна (ліберальна демократія)	8
Директивна (мобілізаційна)	33
Універсальна	10

Джерело: складено на підставі [89].

Як впливає з таблиці 2.1, пріоритетною моделлю політичного управління, яка реалізує головний концепт нацбезпеки, респонденти визнали демократичну (49 %). Що стосується ліберальної моделі, то її підтримують 8 % опитаних. У своєму баченні ці респонденти орієнтуються на більший обсяг особистих свобод за принципом ліберальної демократії. Підкреслимо, що при цьому існує значна кількість опитаних громадян, які підтримують більш рішучі заходи держави, що обмежують частину прав і свобод особи та передбачають реалізацію централізованих функцій і дій держави, що дозволяють більш енергійно забезпечувати інтереси нацбезпеки. В умовах, що склалися зараз в Україні, йдеться про мобілізаційну директивну модель.

Слід при цьому підкреслити, що в процесі вибору типової структурно-функціональної моделі забезпечення нацбезпеки більше третини опитаних підтримують універсальну.

При цьому близько 25 % від загальної кількості опитаних респондентів розуміють, що слід зважати на специфіку функціонування органів місцевого самоврядування, в межах яких може бути створена своя типова модель. Очевидно, що в разі подальшого загострення обстановки в прикордонних регіонах України остання група швидко збільшиться і буде наполягати на ухваленні особливих для регіону документів, які регулюють процеси забезпечення безпеки [89].

Що стосується аналізу проявів тривожності в масовій свідомості, то вони мають стійкий характер. Про це свідчить відповідь на запитання щодо пріоритетних напрямків забезпечення нацбезпеки, де респонденти відвели реалізації міжнародних проєктів у різних сферах лише третє місце (3 %). На другому місці перебуває дипломатія (23 %). Перше місце посідають проблеми захисту України від воєнної агресії РФ (72 %). Останні 2 % опитаних запропонували інші напрями забезпечення нацбезпеки (рис. 2.8) [89].

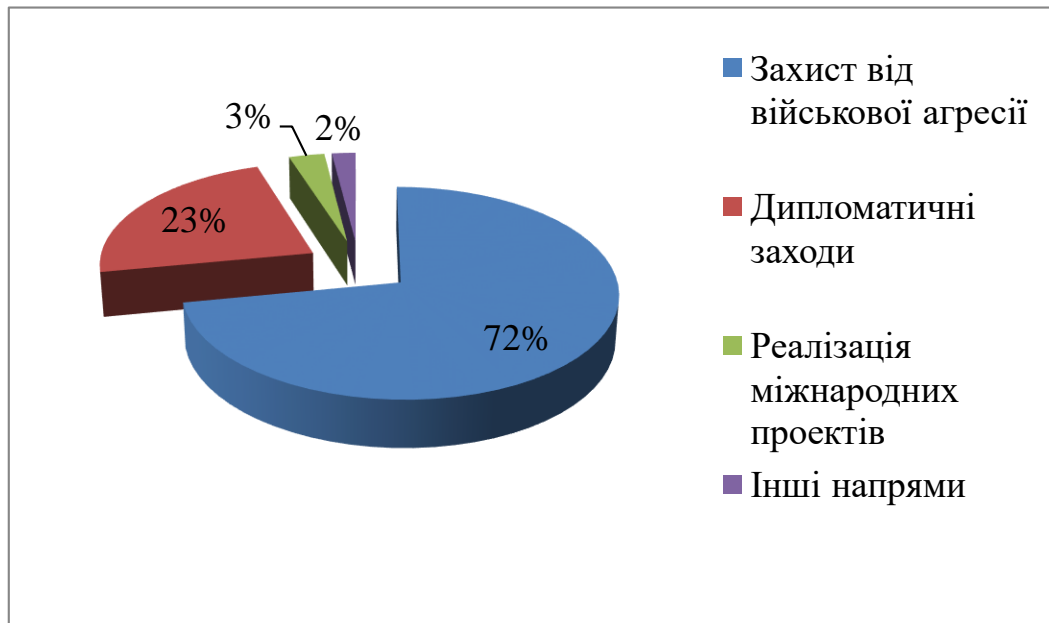

Рис. 2.8. Відсотковий розподіл відповідей респондентів стосовно пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки України
Джерело: складено на підставі [89].

Із результатів опитування видно, що оборонні заходи суттєво випереджають миротворчі ініціативи.

Значний інтерес становить зіставлення оцінок респондентами викликів, загроз і пріоритетів у захисті інтересів нацбезпеки з особистим досвідом респондентів стосовно пов'язаних з безпекою питань.

Так, аналіз оцінювання стану і динаміки пріоритетних напрямів безпеки показав, що досить низькими є оцінки екологічної (36 %) та антинаркотичної політики (27 %). На середньому рівні перебувають оцінки антикорупційної (62 %) й інформаційної політики (54 %). На рівні вище середнього забезпечуються громадська антитерористична безпека (71 %) і запобігання небезпечних конфліктів і ситуацій у сфері національних відносин (88 %) (табл. 2.2) [89].

Відсотковий розподіл відповідей респондентів стосовно викликів, загроз, пріоритетів у захисті інтересів національної безпеки України

Найменування пріоритетної політики	Розподіл відповідей респондентів, %	
	Так	Ні
Екологічна політика	36	64
Антинаркотична політика	27	73
Антикорупційна політика	62	38
Інформаційна політика	54	45
Політика забезпечення громадської антитерористичної безпеки	71	29
Політика запобігання небезпечних конфліктів і ситуацій у сфері національних відносин	88	22

Джерело: складено на підставі [89]

У цілому результати соціального опитування демонструють пріоритетні сфери докладених зусиль щодо забезпечення нацбезпеки. Звісно, розподіл даних за регіональними вибірками дає неповторну картину для кожного конкретного регіону, але робота органів влади і правоохоронних служб з цього приводу вимальовується на тлі цілком незалежних оцінок.

Висновки до другого розділу

1. Під час розгляду досвіду зарубіжних країн показано, що у США наразі в основних підходах до вирішення питань і проблем, пов'язаних із нацбезпекою, відбуваються деякі зміни. Зокрема, там почали більше зосереджуватись на внутрішніх проблемах. Незмінним лишилось те, що в американських засадничих документах США усі підходи та пріоритети визначаються як загальні, недостатньо деталізовані імперативи. Тим не менш,

перші місця в переліку загроз нацбезпеці у США посідають проблеми тероризму, розповсюдження зброї (особливо масового знищення), техногенних катастроф тощо.

У Федеративній Республіці Німеччина парламент не має визначальної ролі у формуванні державної безпекової політики. Чільне місце в ухваленні та впровадженні рішень у цій сфері посідає федеральний уряд, і несе він несе головну відповідальність за планування і реалізацію цієї політики у сфері нацбезпеки. Зокрема, саме до його складу входить такий особливий орган, як Федеральна рада безпеки. Інакше кажучи, головна роль в ухваленні та реалізації рішень у сфері нацбезпеки у ФРН належить не законодавчій, а виконавчій владі, насамперед федеральному канцлеру.

У Туреччині в концепції національної безпеки теж останнім часом стались певні зміни. Зокрема, уперше в його підготовці засадничого документу у цій сфері взяли участь не лише військові, а і цивільні інституції. Іншою зміною в останній затвердженій концепції нацбезпеки Туреччини можна вважати те, що в цьому документі питання безпеки уперше почали розглядатися не виключно в плані її відносин з іншими державами, а і з огляду на внутрішні проблеми, зокрема там ідеться про наявність потенційно небезпечних регіонів, регіональних конфліктів і небезпеку для держави та її інтересів з боку різних радикальних організацій.

2. Показано, що сектор безпеки й оборони України складають Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Управління державної охорони України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України і центральний орган

виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

3. Зазначено, що головними цілями Стратегії національної безпеки України є зниження загроз державному суверенітету України і забезпечення умов, що сприятимуть відновленню її територіальної цілісності у визнаних світовим співтовариством межах державного кордону України; досягнення гарантії мирного майбутнього нашої держави як незалежної, демократичної й такої, що має гарантований суверенітет і забезпечує гідий рівень правового та соціального захисту своїх громадян; гарантування прав і свобод людини та громадянина; забезпечення належного економічного, соціального й гуманітарного розвитку та формування сприятливих умов для євроінтеграції України і вступу до НАТО.

4. Обґрунтовано, що Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України надає можливість розбудувати національний сектор безпеки й оборони у вигляді цілісного функціонального об'єднання, що управляється з єдиного центру й розвивається на основі уніфікованої системи планування для досягнення поєднання спільних можливостей, що уможливають адекватне та гнучке реагування на загрози нацбезпеці комплексного характеру, що постійно виникають, з урахуванням одночасного впливу різнохарактерних за змістом і сферами впливову чинників небезпеки.

5. Запропоновано виділити у системі забезпечення нацбезпеки такі структурні компоненти: об'єкти економічної безпеки (особа, суспільство, держава, конкретні господарські системи і комплекси); життєво важливі інтереси особи, суспільства та держави; мета функціонування згаданої системи як відображення об'єктивних потреб особи, суспільства та держави щодо захищеності їхніх життєво важливих інтересів від усіх можливих загроз; сили й засоби, які об'єкти нацбезпеки виділяють для її забезпечення; органи, спеціально створені для досягнення цілей цієї системи, що можуть розпоряджатися силами й засобами, потрібними для забезпечення захищеності

згаданих вище інтересів особи, суспільства і держави; ресурси, на які може розраховувати ця система для забезпечення нацбезпеки.

6. Виокремлено такі проблеми сучасного функціонування системи забезпечення нацбезпеки й оборони України: відсутність достатньою мірою сформованого відповідного національного сектору, який становив би цілісне функціональне об'єднання, що управляється з єдиного центру; інституційна слабкість; низька професійність кадрів; структурна незбалансованість державних органів, що належать до розглядуваного сектору; брак необхідних ресурсів і їх нераціональне застосування в межах цього сектору; неефективність міжнародних гарантій безпеки України; дії незаконних збройних формувань; зростання рівня злочинності та кількості випадків незаконного використання вогнепальної зброї.

7. Розроблено методичний підхід до оцінювання загроз національній безпеці на регіональному рівні, який створений на основі уніфікованої планувальної системи, розробленої для досягнення спільних спроможностей, що уможливають адекватне й гнучке реагування на появу поточних загроз комплексного походження для національної безпеки з урахуванням одночасного впливу різнохарактерних за змістовною складовою й впливовими сферами чинників небезпеки, та який передбачає наявність таких компонентів, як: виявлення життєво важливих інтересів певного регіону та показників пріоритетності загроз для кожного інтересу регіонального рівня, оцінювання життєво важливих регіональних інтересів у кількісному плані, з'ясування загроз безпеці регіону і визначення їх впливового ступеня на визначені інтереси, побудова матриць еквівалентності інтересів і загроз регіонального рівня та оцінювання ключових загроз безпеці регіону з огляду на компоненти векторів власних інтересів.

8. Визначено послідовність етапів впровадження стратегії забезпечення нацбезпеки України, які охоплюють моніторинг поточного стану нацбезпеки; прогнозування її перспективного розвитку та втілення в життя державної стратегії забезпечення нацбезпеки.

9. Розроблено процедурний алгоритм визначення рівня захищеності від загроз життєво важливих інтересів нацбезпеки, який містить такі блоки: оцінювання найголовніших інтересів нації; оцінювання загроз для кожного такого інтересу й оцінювання загроз власне нацбезпеці. Зокрема, блок оцінювання життєво важливих інтересів нації охоплює визначення інтересів об'єктів нацбезпеки; побудову параметричної структури, що відображає згадані інтереси та кількісне оцінювання індикаторів, що характеризують ці інтереси нацбезпеки. Блок оцінювання загроз для кожного конкретного інтересу нацбезпеки передбачає встановлення таких загроз та їх прив'язку до конкретних інтересів. Останній блок (оцінювання загроз нацбезпеці) передбачає встановлення ризиків відповідно до кожного інтересу нацбезпеки й оцінювання захищеності згаданих інтересів об'єктів безпеки.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері національної безпеки в Україні

Хоча національна безпека фактично є складним і багатоаспектним явищем, її прояви обмежуються лише тими відносинами у суспільстві, у зв'язку з якими доводиться її забезпечувати.

На превеликий жаль, нормативно-правове підґрунтя забезпечення цієї безпеки в Україні, хоча і має деякі позитивні особливості, але до цих пір не позбавилося суттєвих недоліків, зокрема таких:

- декларативність багатьох норм;
- невизначеність національних цілей, недостатньо чітке розуміння суті нацбезпеки, системи її забезпечення, основоположних принципів забезпечення нацбезпеки і сфери нацбезпеки, відсутність загальноприйнятих визначень термінів «національні інтереси» та «загрози національній безпеці»;
- відсутність чіткого розмежування понять особистої, суспільної та державної безпеки [111–116].

Забезпечення безпеки як таке набуває в Україні правової форми у межах багатьох галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального й інших), а реалізується у розглядуваній сфері за участю органів державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз та оцінювання значного масиву різних наукових робіт про те, як саме можна керувати безпекою в суспільстві чи процесами у сфері нацбезпеки, надають можливість підсумувати погляди науковців таким чином.

По-перше, деякі автори мало не ототожнюють повністю вплив на національну безпеку з таким окремим специфічним видом політики, як політики безпеки.

По-друге, чимало науковців поділяє думку, що вплив на нацбезпеку – це дещо синонімічне поняттю впливу держави на неї (принаймні, що ці поняття є рівноцінними), попри те, що існує багато фактів, (на які, зокрема, нерідко посилаються інші фахівці), що доводять суттєвий внесок у її забезпечення недержавних утворень, більш того, спектр недержавних впливів на національну безпеку є досить широким.

По-третє, не менш розповсюдженим є ототожнення впливу на нацбезпеку й механізму чинення цього впливу [32, с. 44–46].

Ураховуючи викладене вище, пропонуємо почати з виділення механізму, іманентного будь-якому впливу на нацбезпеку, й визначення його компонентів і вже після цього описати властиві кожному його окремо взятому компоненту особливості й тенденції. Завдяки цьому ми зможемо досить повно й детально описати головні тенденції державного впливу на сферу нацбезпеки. Інакше кажучи, механізм держуправління у сфері нацбезпеки України ще необхідно остаточно сформулювати, а для цього в процесі його розбудови доцільно виділити низку послідовних етапів.

На першому етапі відбувається перетворення (трансформація) потреб різних об'єктів перебувати у безпеці на інтереси (усвідомлені потреби) завдяки усвідомленню необхідності їх забезпечення. На другому етапі суб'єкти різного характеру, здатні впливати на нацбезпеку, спираючись на ті інтереси, що сформувалися, обирають потрібні критерії й уточнюють і конкретизують цілі у розглядуваній сфері, яких треба буде досягти за допомогою державного регулювання забезпечення цієї безпеки. На третьому етапі визначаються певні засоби, способи, методи, норми тощо, потрібні для досягнення згаданих вище цілей; при чому в тому разі, якщо їх бракуватиме, можуть бути запропоновані нові, а коли їх вистачає, їх просто коригують у необхідному напрямі. На четвертому етапі вже безпосередньо починає чинитися вплив на об'єкт (у цьому дослідженні таким об'єктом регулювання виступає нацбезпека). На п'ятому (останньому) етапі головним є зворотний зв'язок – суб'єкти регулювання отримують інформацію про досягнутий результат впливу (результатом при цьому вважаються зміни в об'єкті, який

регулюють) і порівнюють її з вихідними інтересами. Наочно це зображено на рис. 3.1 [35; 97].

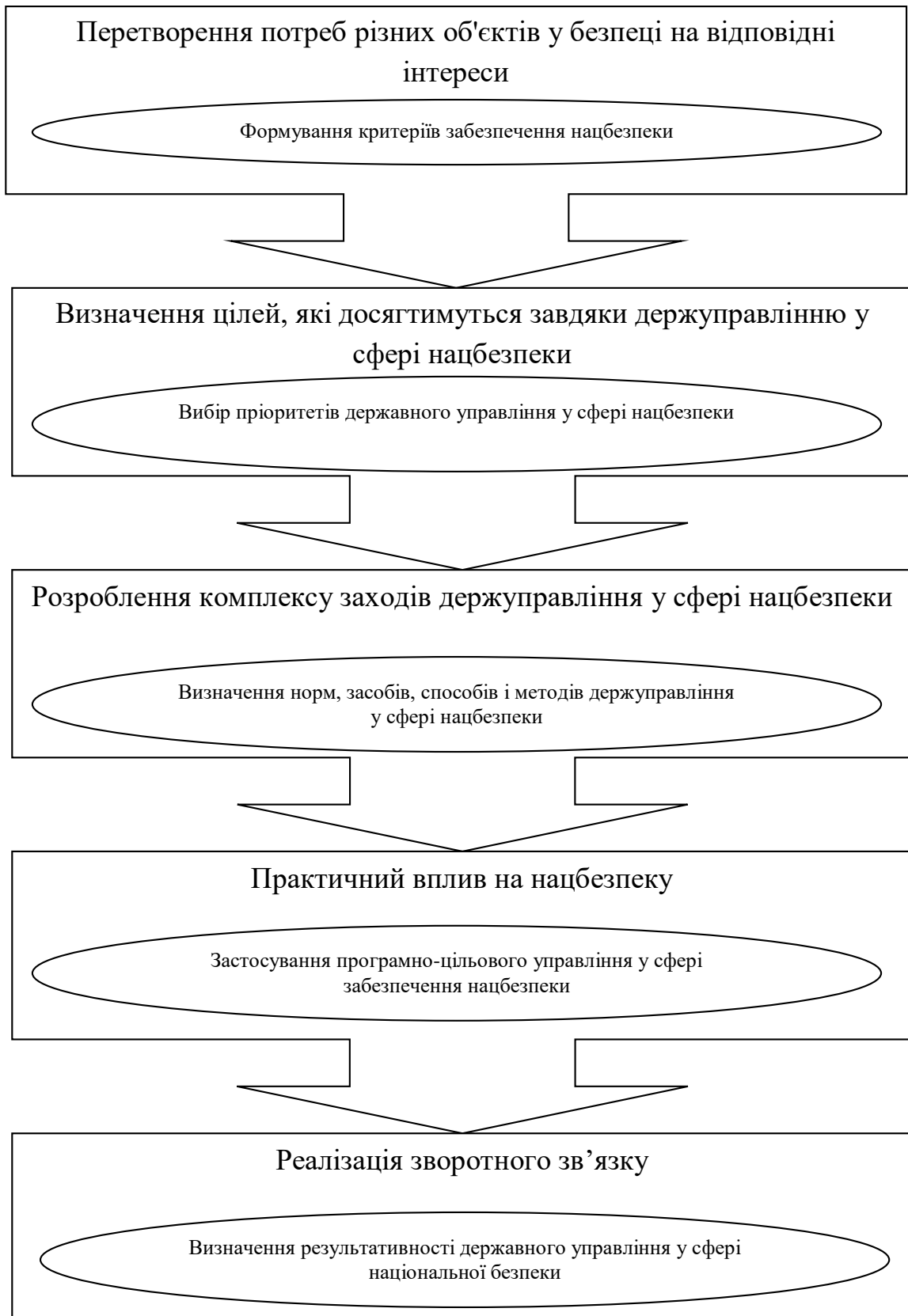

Рис. 3.1. Послідовність етапів реалізації механізму державного управління у сфері національної безпеки України

Джерело: авторська розробка.

Завдяки попередньому аналізу на першому етапі (усвідомлення потреб і формування інтересів у безпеці) було виявлено таку низку тенденцій держуправління у розглядуваній сфері.

На другому етапі функціонування механізму державного регулювання і нацбезпеки раніше визначені потреби й інтереси об'єктивно змушують суб'єктів регулювання розробляти потрібні важливі критерії та прагнути до ефективного цілепокладання у впливі на нацбезпеку. На думку науковців, від об'єктивності та загальної якості дослідження потреб та інтересів осіб, соціальних спільнот і всього суспільства залежить достовірність опису тієї кінцевої ситуації, на досягнення якої буде під час цілепокладання (вибору пріоритетів) націлена суб'єктом регулювання функціонуюча система, що саморегулюється, тобто лише за наявності точних даних про потреби й інтереси план-образу бажаного стану нацбезпеки (включно з усією передбаченою для нього сукупністю параметрів і фактів та формулюванням групи цілей, що йому відповідатиме) можуть бути у кінцевому підсумку задоволені потреби й інтереси такої безпеки. Інакше кажучи, у випадку нацбезпеки тенденцією є прямий об'єктивний зв'язок між ефективністю цілепокладання в її забезпеченні та ступенем і якістю усвідомлення національних інтересів [35, с. 212–213].

Що ж стосується ефективності прогнозування рівня нацбезпеки у перспективні, то вона зумовлюється можливостями суб'єкта регулювання усвідомлювати характер і напрям дій самоорганізованих соціальних структур, які прогножуються. Отже, національну безпеку неможливо вдосконалити, не маючи результатів комплексного моніторингу її стану й не знаючи динаміки розвитку процесів у відповідній системі, та без системи інформаційно-аналітичного розвитку безпеки в суспільстві, що побудована на принципах алгоритмізації. В останній технології головними компонентами є такі:

- аналіз стану і традицій народу (що являє собою об'єкт регулювання);
- аналіз цілей, стану і перспектив об'єктів конкурентного характеру;
- аналіз стану пов'язаних (суміжних) об'єктів;

– аналіз потенціалу ресурсів тощо.

Останніми роками для встановлення цілей, прогнозування і держуправління дедалі частіше застосовуються так звані форсайт-технології – сучасні інтелектуальні технології експертного характеру. Більш того, почали створюватись спеціальні вимоги до процедур формулювання цілей і виокремлення пріоритетів здійснюваного державою регулювання майже в усіх основних галузях (включно із сферою нацбезпеки), зокрема щодо цього були ухвалені відповідні організаційні та регулюючі рішення.

Останнім часом узагалі провідними інструментами державної політики стали державні та відомчі цільові програми. Через це і програмно-цільове управління у відповідній сфері вимагає комплексного врахування світоглядного, наукового й експертно-аналітичного аспектів впливу на цю безпеку. Тому здається логічним серед пріоритетів реорганізації української економіки обрати формулу «адаптації національної економіки до світового ринку», оскільки зведення напрямку реформування виключно до ринку, як доводить досвід багатьох держав, часто створює загрозу руйнування національної економіки. Інакше кажучи, у таких складних і водночас «тонких» сферах, як безпека й економіка, треба діяти неодмінно комплексно, так, щоб не зашкодити національним традиціям і зберегти ті особливості, які не лише відрізняють таку державу чи націю від інших, а і можуть створювати додаткові конкурентні переваги її власної системи забезпечення нацбезпеки [154, с. 52–53].

Тож, доцільно визначити провідну тенденцію третього етапу розбудови механізму держуправління у розглядуваній сфері, описавши її так: регулюючий вплив на безпекову сферу може стати дійсно ефективним лише за тієї умови, що він ґрунтуватиметься на логічно добрані норми, методи, засоби та способи, які використовуватимуться для досягнення визначених заздалегідь цілей. Однак у цілому зміст цієї тенденції є дещо складнішим з викладених нижче причин.

1. Є підстави стверджувати, що присвячена управлінню цим процесом діяльність суб'єктів забезпечення нацбезпеки має ґрунтуватися насамперед на нормативно-правових актах тієї держави, безпеку якої вони забезпечують. Нагадаємо, що за визначенням норми права вважаються одним із різновидів соціальних норм (поряд з нормами моралі, нормами певних недержавних, соціальних спільнот), що має власні особливості, і тому вони сповна практично регулюють національну безпеку. Можна виділити такі їх особливості, що відрізняють ці норми від решти інших: вони мають загальний характер; ці норми стосуються всіх учасників таких відносин незалежно від того, хочуть вони цього чи ні; вони є по-своєму знеособленими.

Водночас паралельно існує дещо інша низка норм, що містяться в нормативних документах інших рівнів, наказах і постановах силових структур, статутах різних організацій та інших інституцій, внутрішньовідомчих інструкціях тощо. Дещо умовно впливає, що ці норми стосуються розмежування функції і повноваження різних державних суб'єктів щодо захисту особистих, громадських і державних інтересів від потенційних загроз та небезпек. Найважливіше в цьому контексті узгоджувати дії судових органів. Водночас не варто забувати, що крім норм «згори» на стан безпеки суттєво впливають різноманітні неписані норми, продиктовані традиціями та звичаями й зафіксовані у менталітеті відповідного народу.

2. На загальний стан суспільства і, зокрема, на його безпеку чинить прямий вплив модернізація засобів, використовуваних для регулювання суспільних відносин, або її відсутність.

3. У цілому всю сукупність способів забезпечення нацбезпеки легко поділити на дві великі групи: невійськові та військові, при цьому, на думку багатьох науковців і практиків, достатньо висока ефективність використання невійськових засобів забезпечення нацбезпеки знижує імовірність необхідності задіювати військову силу для вирішення конфліктів. Не випадково загальна сучасна концепція міжнародної безпеки закликає світове співтовариство (включно з різноманітними регіональними та національними

політичними суб'єктами) віддавати пріоритет застосуванню всього наявного у них широкого арсеналу політичних – тобто насамперед невійськових – засобів і способів захисту від небезпек і загроз. Тож, існує думка, що зосередження в Україні зусиль на розвитку саме невійськових способів держуправління у розглядуваній сфері зможе забезпечити захищеність життя громадян, українського суспільства та їх матеріальних цінностей і загалом зможе пришвидшити суспільний розвиток держави [161, с. 341–342].

4. Методи регулювання нацбезпеки необхідно вибирати, відштовхуючись насамперед від очікуваних результатів його застосування.

Зокрема, у разі вибору методу «балансу інтересів» діяльність щодо реалізації національних інтересів певної країни слід здійснювати так, щоб це не перешкоджало реалізації національних інтересів інших соціумів. Інакше кажучи, для досягнення такого «балансу» необхідно узгоджувати дії одразу багатьох суб'єктів забезпечення безпеки у відповідному напрямі, бо без цього результат може виявитися далеким від очікуваного. Не випадково практичну ефективність для забезпечення нацбезпеки методу «балансу інтересів» була визнана низькою, що підштовхнуло до пошуку чи розроблення інших методів. Так, зокрема, був знайдений метод «спільних інтересів», який хоч і має з першим окремі спільні моменти, але помітно відрізняється за суттю, адже його основою є спільна діяльність багатьох суб'єктів безпеки з реалізації саме спільних інтересів. Попервах цими спільними інтересами вважалися такі проблеми, як глобальні екологічні, пов'язані з нерозповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження; ліквідація наслідків стихійних лих та інших природних катаклізмів, освоєння космічного простору тощо, але наразі до них додається дедалі більше проблем найрізноманітнішого характеру: політичного економічного, соціального, військового, демографічного та ін.

Четвертий етап діяльності механізму держуправління у сфері забезпечення нацбезпеки відрізняється тим, що під час нього і починає фактично чинитися реальний, практичний вплив на тобто на нацбезпеку як на об'єкт управління. Йому притаманна тенденція підвищення ефективності

нацбезпеки залежно від зростання обсягів ресурсної бази та використання мережі Інтернет, а характер цієї діяльності стає інституційним [35; 154].

Головною особливістю п'ятого етапу розбудови і функціонування механізму держуправління у розглядуваній сфері стає зосередженість на зворотному зв'язку – інформації про отриманий результат, що надходить від об'єкта до суб'єктів управління та порівнюється з базовими інтересами. Його провідною тенденцією стає така: об'єктивність інформації про стан нацбезпеки прямо залежить від кількості та якості джерел цієї інформації та способів її передання суб'єкту управління.

Зокрема, найбільш очевидною і логічною є та частина цього твердження, що стосується безпосередньої залежності ступеня об'єктивності інформації про нацбезпеку від кількості її джерел. Водночас якість інформації про стан нацбезпеки залежить не меншою мірою і від залученості у розглядувану сферу громадськості й від участі ЗМІ. На практиці отримати необхідний обсяг інформації ще і достатньо точної, реально лише за умови існування великої кількості зацікавлених у цьому осіб, груп осіб, організацій, органів тощо.

Крім цього, конкретні «способи доставки» інформації про стан нацбезпеки керівництву суб'єктів управління зумовлюються особливостями політичної системи, зокрема характером державного ладу (демократичний устрій чи недемократичний тощо) [265, с. 99–100].

Загалом щоб підвищити у країні загальний рівень нацбезпеки, треба, перш за все, формувати належний відповідний механізм держуправління. Цей механізм є системою різних організаційних, економічних і правових заходів, покликаних запобігати виникненню відповідних загроз. Він охоплює таке:

- проведення комплексного незалежного моніторингу економіко-суспільного стану для ідентифікації, прогнозування та запобігання загрозам нацбезпеці;

- установлення гранично допустимих значень соціально-економічних показників (індикаторів), недотримання яких спричиняє нестабільність і конфлікти;

– запровадження заходів на загальнодержавному рівні стосовно ідентифікації й недопущення виникнення таких зовнішніх і внутрішніх загроз, що здатні виявитись для нацбезпеки критичними.

Відносити до органів, причетних до забезпечення нацбезпеки, органи місцевого самоврядування так само неправильно, як зараховувати громадян, їх організації та об'єднання до суб'єктів забезпечення безпеки, бо вони не є органами державної влади і через це не мають необхідних для здійснення цієї діяльності достатніх сил і засобів.

Іншою проблемою (яка за своїм походженням є результатом деяких із згаданих вище й інших не вирішених на законодавчому рівні проблем) є нечіткість координації та взаємодії в діяльності контролюючих органів, наслідком чого стають нестиковка і плутанина в їх діях і заходах, так само як неузгодженість між діями органів виконавчої влади різної відомчої належності нерідко призводить до дублювання функцій і заходів та суперечностей між ними, через що зазвичай необґрунтовано зростає навантаження на ті організації, що виступають об'єктами контрольної-наглядової діяльності.

Не варто забувати, що національна безпека – це вкрай складна система з багатьма рівнями, функціями тощо, де невинно тривають процеси взаємодії та протиборства різноманітних життєво важливих особистих, громадських і державних інтересів із внутрішніми та зовнішніми загрозами цим інтересам. До того ж як на інтереси, так і на загрози постійного впливають інші елементи системи нацбезпеки – різноманітні чинники навколишнього середовища і дії системи управління, а особливою функцією цієї системи є досягнення належного ступеню захищеності згаданих інтересів від загроз [270, с. 43–44].

В Україні правове підґрунтя забезпечення нацбезпеки і досі застрягло на стадії формування. Найважливішими завданнями цієї стадії, як уже згадувалося вище, вважаються адекватне реагування на економічні та соціально-політичні зміни (як внутрішні, так і в світі в цілому) та досягнення бажаного рівня нацбезпеки. Наразі у вітчизняному законодавстві ще не знайшов належних розроблення і відображення механізм взаємодії (як

практичної, так і інформаційної) державних органів виконавчої влади між собою та з іншими органами державної влади, зокрема з правоохоронними органами. Унаслідок цього питання осучаснення і покращення нормативно-правового регулювання сфери нацбезпеки лишається досить актуальним.

Одним із варіантів вирішення наявних проблем законодавчого регулювання досліджуваної сфери є систематизація нормативних актів у галузі нацбезпеки, зокрема з урахуванням її різних рівнів. При цьому перший рівень складають різні конвенції, хартії, концептуальні та засадничі стратегії, документи, програми, доктрини, директиви, положення, державні стандарти й інші програмні документи. Другий рівень охоплює закони України в галузі нацбезпеки, присвячені окремим напрямкам, встановленим у Стратегії національної безпеки України. Третій рівень становлять різноманітні підзаконні – у цьому разі відомчі нормативно-правові документи.

Крім того, слід регулярно моніторити чинне законодавства у розглядуваній сфері, при чому такий моніторинг повинен спрямовуватись перш за все на виявлення порушень його системності, оскільки чимало окремих документів виявляються суперечливими та/або декларативними, що суттєво заважає ефективно їх виконувати.

Запровадження такого моніторингу як основи цілого структурно-інформаційного комплексу із спостереження, аналізу та коригування правового регулювання досліджуваної сфери може допомогти позбавитися від згаданих вище проблем правозастосування таких нормативних документів [80, с. 21–22].

Відповідно, доречно визначити такі провідні напрями подальшого реформування сфери забезпечення нацбезпеки (зокрема, в адміністративній частині):

- розроблення та ухвалення проєктів низки базових (основоположних) законів у розглядуваній сфері;
- удосконалення чинних правових засад діяльності державних органів влади із компетенцією у цій сфері;

- удосконалення та оптимізація структури згаданих у попередньому пункті органів з урахуванням специфічних особливостей і характеру завдань, які ними вирішуються у розглядуваній сфері;

- удосконалення законодавства в напрямках і сферах, що прямо стосуються сфери нацбезпеки чи тісно пов'язуються з нею;

- формування єдиної стійкої системи нормативних актів, що врегульовують конкретні окремі види безпеки та/або різні окремі аспекти її забезпечення;

- пошук та усунення повторів, прогалин і суперечностей у нормативних документах, що стосуються безпеки, досягнення належної кореляції між такими документами;

- розроблення єдиного понятійного апарату, що стосується нацбезпеки й використовується як під час створення нових нормативних актів, так і під час їх правозастосування, та його документальна фіксація, що надасть можливість позбавитись неоднозначності тлумачення основних категорій.

Далі доцільно детальніше розглянути механізм інноваційного розвитку забезпечення нацбезпеки, що діє в Україні.

Помітно, що провідними напрямками держуправління інноваційним розвитком у досліджуваній сфері є такі:

- пріоритет прикладних досліджень і напрацювань для сфери забезпечення нацбезпеки;

- стимулювання застосування новітніх здобутків науки і нових технологій у цій сфері;

- створення вітчизняної інноваційної системи та її агрегування зі сферою забезпечення нацбезпеки;

- осучаснення підготовки кадрів для цієї сфери на інноваційній основі;

- використання наслідків інтеграції освіти і науки в інтересах розглядуваної сфери;

- сприяння міжнародній науково-технічній співпраці у сфері нацбезпеки

[118, с. 44].

При цьому в процесі розробки концептуальних засад держуправління у розглядуваній сфері доцільно вживати дефініції «державна інноваційна політика», «державне управління у сфері національної безпеки», «інституційна система державної підтримки інноваційної діяльності», «інноваційна система нацбезпеки». На жаль, деякі із цих дефініцій так і не були сформульовані, а співвідношення між ними досі не встановлено.

Наразі в науковій літературі одночасно використовується чимало понять, у яких держуправління інноваційними процесами проголошується гарантією чи запорукою забезпечення нацбезпеки, однак замало місця приділяється розгляду тих економічних суб'єктів, які повинні здійснювати вказану діяльність безпосередньо. Можливо, так відбувається через те, що попри всі ринкові перетворення в Україні державна влада продовжує подумки оперувати здебільшого методами державного регулювання замість ринкового.

До того ж і керівники держави у цілому демонструють бажання сприяти інноваційним процесам, навіть практично підтримувати їх у фінансовому плані та у вигляді законодавчого закріплення, хоча головним чином у межах конкретних програм, а також за окремими напрямками розвитку. Рішення про те, що в підґрунті розвитку інноваційної діяльності в Україні повинно перебувати саморегулювання ринку в цілому, вже визнано хибним. Однак наразі участь держави в розвитку інноваційної діяльності практично зводиться до законодавчого регулювання у вигляді побудови нових елементів державної інституційної структури, але воно, на жаль, здійснюється у недостатньому обсязі [59; 289].

Відповідно, існує можливість виділити такі недоліки в організації держуправління інноваційною діяльністю в Україні у досліджуваній сфері:

- 1) досі не визначено на законодавчому рівні плановані результати інновацій, що не дозволяє правильно ставити цілі та завдання цієї діяльності, серед іншого і стосовно нацбезпеки;

- 2) не визначено критерії оцінювання реалістичності раніше поставлених цілей такої діяльності, зокрема стосовно розглядуваної сфери;

3) відсутні формальні (але заздалегідь опрацьовані і законодавчо закріплені) критерії результативності інноваційної діяльності, що знижує ефективність наявної інституційної системи підтримки зазначеної діяльності державою, включно зі сферою нацбезпеки;

4) органи державної влади (включно з виконавчою) досі не закріпили критерії оцінювання ефективності використання бюджетних коштів для інноваційної діяльності, які враховуватимуть її специфіку;

5) на цьому етапі не розроблено критерії оцінювання якості управління бюджетної та соціально-економічної інноваційної діяльності як однієї із запорок забезпечення нацбезпеки (стосовно як державних структур, так й інших економічних суб'єктів);

б) на законодавчому рівні розбудова ефективної системи стратегічного держуправління інноваційною діяльністю у сфері нацбезпеки України не ввійшла в перелік першочергових завдань держуправління.

Визначаючи прикладну різницю в українських стратегіях бізнесу та державного економічного розвитку, нагадаємо, що сучасний бізнес орієнтується на отримання швидкого й максимального прибутку та потребує постійної системної інноваційної діяльності, тож, він, ризикуючи, постійно здійснює такі дії:

- впроваджує інновації;
- концентрується на результатах діяльності;
- вчиться на помилках і ставить на перший місце необхідність досягнень, які приносять прибуток [61; 70].

Така стратегія багато в чому є корисною і підприємствам, що належать до державного економічного сектора. Однак державна економіка, декларуючи курс на інноваційність:

- концентрується на діяльності, а не на результатах;
- оперує інтересами структури;
- уникає помилок;
- карає виконавців за появу помилок, уникаючи ризику в цілому.

Проте така ситуація спостерігається далеко не в усіх країнах. Так, у Європі шлях інноваційного розвитку наразі має кілька сутнісних моментів. По-перше, зростає частка підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю. По-друге, вивчення споживчого попиту зміцнює співпрацю між виробниками і споживачами. По-третє, вважається, що конкурентний тиск національних і глобальних ринків стимулює інноваційний процес. У США та країнах Європи підприємницький сектор був раніше і є сьогодні є найважливішим сегментом національних інноваційних систем.

Зауважимо, що сучасній науці відомі три основні типи моделей науково-інноваційного розвитку, що були реалізовані в промислово розвинених країнах.

Першу модель орієнтовано на таке:

- лідерство в науці;
- реалізацію великих цільових проєктів;
- охоплення державою всіх стадій науко-промислового циклу (до країн з такою моделлю зазвичай відносять США, Великобританію та Францію).

Друга модель орієнтується на поширення нововведень шляхом:

- створення сприятливого середовища;
- раціоналізації всієї структури економіки (така модель є поширеною в Німеччині, Швеції та Швейцарії).

У межах третьої моделі передбачається:

- стимулювання нововведень за допомогою розвитку інноваційної інфраструктури;
- забезпечення адаптування національної економіки до змін, що настають унаслідок використання досягнень світового науково-технічного прогресу;
- координація дій різних секторів економічної діяльності [72; 82].

Відповідно, для України доцільно виділити таку низку основних положень державної інноваційної політики, що виступають підґрунтям забезпечення нацбезпеки:

- наявність узгодженості стратегічних цілей щодо досягнення конкурентоспроможності народного господарства України;
- підвищення завдяки використанню в господарського обігу наукоємних й інформаційних технологій ефективності виробництва, а завдяки цьому і життєвого рівня населення;
- акцентування уваги на підприємцях;
- вибір наступальної інноваційної стратегії;
- оцінювання суспільного відтворення, структурного й інституційного стану національної економіки, враховуючи її положення на рівні світового господарства;
- виявлення першочергових макроекономічних завдань;
- створення інфраструктури інноваційної сфери національної економіки;
- держуправління інноваційними процесами;
- виокремлення і реалізація шляхів інноваційної взаємодії між державним та приватним секторами економіки [79; 80].

Інноваційна політика, зокрема у розглядуваній сфері, також об'єктивно взаємодіє й переплітається з науковою діяльністю, оскільки вона виробляє нові або вдосконалені (найчастіше інтелектуальні) продукти і такі само технологічні процеси.

Отже, інноваційну політику у контексті держуправління, зокрема у сфері забезпечення нацбезпеки, логічно охарактеризувати як складний процес узгодження стратегічних цілей держави з громадськими цілями. Її кінцевими цілями є, по-перше, досягнення в Україні динамічного соціального розвитку і створення інфраструктури інноваційної сфери у вітчизняній економіці, а по-друге, досягнення у перспективі високого рівня конкурентоспроможності народного господарства, що, спираючись на підприємницьку діяльність, забезпечує ефективність виробництва і підвищення рівня життя населення. Ефективна інноваційна політика потрібна для розвитку високотехнологічних галузей і наукомісткої продукції, які дадуть можливість поліпшити

економічну ситуацію в Україні та як наслідок забезпечити необхідний рівень нацбезпеки [81; 102].

Із викладеного вище випливає, що для України головними завданнями формування механізму забезпечення економічної безпеки варто визнати такі:

- формування комплексу оптимальних умов для забезпечення життєдіяльності й розвитку індивіда, фізичних і юридичних осіб;
- підтримка соціально-економічної, політичної та військової стабільності українського суспільства;
- збереження цілісності та державності України;
- протидія впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

У контексті забезпечення нацбезпеки доцільно виділити провідні умови підтримки належної якості економічного зростання, а саме:

- виключення олігархізації та монополізації економіки, а також її перегулювання;
- забезпечення захисту економічної конкуренції;
- побудова спрощеної податкової системи;
- створення сприятливих бізнес-умов для активізації інноваційного розвитку;
- раціональне застосування механізму, що містить спеціальні санкційні заходи економічного характеру;
- виключення можливості контролю галузей, що є стратегічно важливими, за допомогою капіталу держави-агресора;
- формування найсприятливіших умов на території Центральної та Східної Європи для інвестиційної діяльності, забезпечення припливу інвестицій іноземного походження до провідних галузей економіки, головним чином до секторів енергетики і транспорту;
- забезпечення готовності національної економіки до протидії збройній агресії;
- активізація розвитку й усіяка підтримка оборонно-промислового комплексу, що слугує головним чинником прискорення інноваційно-

модернізаційних процесах та є потужним високотехнологічним економічним сектором;

- юридичний захист майнових інтересів на рівні міжнародних інституцій як України в цілому, так і окремих фізичних і юридичних осіб;
- підвищення рівня стійкості національної економіки до зовнішніх негативних впливів різного походження;
- забезпечення диверсифікації зовнішніх ринків, а також потоків торговельного й фінансового призначення;
- підтримка цілісності та забезпечення захисту критичної інфраструктури під час кризи чи особливого періоду;
- раціональний розподіл бюджетних коштів разом із тими, що надходять як результат міжнародної економічної допомоги;
- запровадження дієвого контролю за державним боргом;
- стабілізація банківської системи, забезпечення прозорого ведення грошово-кредитної політики і як наслідок поступове підвищення рівня довіри населення України до національних фінансових інститутів;
- недопущення організованої злочинності в економіці, а також її «тінізації» через наявність переваг ведення господарської діяльності на легальних засадах та паралельної консолідації можливостей органів, що належать до фінансової, податкової, митної й правоохоронної сфер [103, с. 103].

Також треба зважати на такі пріоритети забезпечення національної критичної інфраструктури:

- комплексне вдосконалення правової бази, що стосується захисту такої інфраструктури;
- розбудова системи держуправління безпекою критичної інфраструктури;
- удосконалення охорони об'єктів, що є складовими цієї інфраструктури, серед іншого транспортного й енергетичного секторів;

- забезпечення кооперації між відповідальними за захист критичної інфраструктури суб'єктами;
- налагодження державно-приватного партнерства задля недопущення настання надзвичайних ситуацій та своєчасного реагування в разі їх появи;
- створення механізмів обміну інформацією про ймовірні загрози розглядуваній інфраструктурі між державними органами, населенням і приватним сектором та захист цієї інформації; налагодження функціонування цих механізмів;
- здійснення профілактичних заходів стосовно недопущення аварій техногенного походження й своєчасне усунення їх наслідків;
- забезпечення міжнародного співробітництва щодо захисту національної критичної інфраструктури [110, с. 117–118].

3.2. Розвиток державної політики щодо забезпечення національної безпеки України

Щоб вчасно виявляти загрози нацбезпеці в межах безпекової політики держави та успішно їх нейтралізувати Україні необхідно вирішити цілу низку завдань стратегічного, тактичного і прикладного характеру. Для цього, перш за все, слід визначитись із пріоритетними напрямками зміцнення державності в Україні, а головні завдання треба прив'язати до цих напрямів.

Провідним напрямом вітчизняної державної політики у розглядуваній сфері визнано забезпечення безпеки особи. Саме вона вважається найважливішим компонентом нацбезпеки та однією з найголовніших цілей суспільного, політичного, соціального й економічного розвитку в усіх цивілізованих країнах світу [122, с. 161].

Безпека особи означає захищеність людей від небезпек як насильницького, так і ненасильницького характеру. Цей стан характеризується відсутністю збільшення рівня загрози правам людини, її безпеки і навіть життя. Безпека особи означає забезпечення захисту людей від серйозних і

широко розповсюджених загроз і ситуацій шляхом покращення їх можливостей ефективно протидіяти цим загрозам.

Поняття безпеки особи за своїм змістом є значно ширшим за просту відсутність насильницького конфлікту. Воно охоплює:

- сферу прав людини;
- доступ до економічних можливостей, освіти, відпочинку і медико-санітарного обслуговування.

Це всеосяжна концепція, яка охоплює проблематику позбавлення членів суспільства від страху і нужди, і в основу якої покладено концепт захисту основних свобод і розширення прав особи.

Стратегія забезпечення безпеки особи будується на підґрунті виявлення ступеня захищеності людей від загроз і ризиків різного характеру. Це означає також створення Українською державою політичних, соціальних, природоохоронних, економічних, інформаційних, військових і культурних систем, що забезпечують людям головні елементи для виживання, а також збереження їх гідності й існування [126, с. 301–305].

Військова безпека забезпечує:

- захищеність держави від збройного нападу ззовні;
- територіальну цілісність і недоторканність кордонів держави;
- свободу і незалежність держави.

По наявності військової безпеки свідчить такий стан збройних сил та їх конкретних видів, який надає їм можливість гнучко і вчасно реагувати на зовнішні загрози військово-силового характеру, нейтралізувати їх, а також забезпечувати місце країни серед інших країн і підтримувати певний баланс сил.

Зокрема, конкретно щодо України військова безпека передбачає, що Збройні Сили України повинні мати оптимальну структуру, а також такі кількісні та якісні характеристики, які гарантуватимуть їх здатність нейтралізувати або запобігти воєнній небезпеці. Саме тому сучасній Україні потрібна армія, що має всі можливості адекватно реагувати на поточні загрози

в мінливому світі та за будь-яких сценаріїв гарантувати безпеку і територіальну цілісність країни [233, с. 126].

Усі зазначені аспекти нацбезпеки, включно з динамікою зміни загроз і небезпек у цій сфері, повинні знайти своє адекватне відображення в таких засадничих документах, як Концепція національної безпеки України та Воєнна доктрина України. Здійснення військово-політичної взаємодії на міжнародній арені на основі взаємовигідних, взаємоприйнятних умов залишається актуальним для нашої держави в плані захисту національних інтересів. Головними пріоритетами при цьому є такі:

- політичний нейтралітет;
- підтримання політичної стабільності, добросусідства і військово-стратегічного паритету.

Безпека в міжнародній сфері характеризується забезпеченням захищеності національних інтересів і цінностей від міжнародних загроз. Тож, треба урахувати, що різноманіття і складність внутрішніх і міжнародних проблем, а також наявність кризових ситуацій припускають своєчасну оцінку пріоритетності кожної з них у зовнішньополітичній діяльності України. Зосередження політичних, економічних, фінансових, військових, дипломатичних тощо засобів на вирішенні пріоритетних зовнішньополітичних завдань повинно бути пропорційним їх реальному значенню для наших національних інтересів, а масштаб участі в міжнародних справах має бути адекватним фактичному внеску в зміцнення позицій країни [238; 246].

Відносини взаєморозуміння і взаємодії з іншими країнами на всіх рівнях є основними ресурсами України для просування національних інтересів у зовнішній політиці. При цьому національні та державні інтереси охоплюють інтереси підтримання порядку за допомогою формування відносин із сусідніми країнами та союзниками. Недарма професіоналізм і стабільність дипломатичного корпусу вважаються однією із заporук ефективності зовнішньої політики.

Від економічної безпеки найбільшою мірою залежать розвиток і нормальне функціонування економіки держави та її господарського механізму, а також її різних сегментів – фінансового, банківського, інвестиційного, податкової системи тощо. У цьому аспекті політика держави забезпечує розвиток високоефективної національної фінансової системи, а також створення стимулів для розвитку пріоритетних галузей і рівномірного розподілу економічної активності по території країни.

Цей тип безпеки передбачає здатність держави і суспільства України забезпечувати мінімально достатній обсяг національного продукту, необхідного для самостійного виживання і розвитку країни. Одночасно це передбачає і стан захищеності стратегічних господарських ресурсів країни від впливу і контролю з боку ворожих і кримінальних сил, а також стан надійної забезпеченості базових економічних прав і свобод громадян [253, с. 125–126].

Політична безпека означає:

- недоторканність національного суверенітету;
- міцність державного ладу і конституційного устрою країни;
- ефективні формування і діяльність політичної системи, а також усіх інститутів держави в інтересах більшості громадян;
- недопустимість тиску ззовні і грубого втручання у чужі внутрішні справи [257, с. 100].

Проблеми формування, забезпечення і реалізації на практиці політичної безпеки для України наразі є дуже нагальними; вони зумовлюються її політичною стабільністю, зрілістю та відповідальністю політичних партій, правопорядком у суспільстві й ефективністю діяльності державної влади. Як не прикро, українська влада та українське суспільство наразі неспроможні адекватно й достатньою мірою відповідати на виклики та загрози в цій сфері. Крім того, необхідно ґрунтовно осмислити процеси створення механізму забезпечення політичної безпеки та добитися ефективності його функціонування [27, с. 73–74].

Загрози внутрішньополітичній безпеці України, перш за все, зумовлюються самою структурою суспільства, ступенем його фрагментації і глибини диференціації та соціальної нерівності, а також політичною роздробленістю через наявність великої кількості дрібних партій. З урахуванням зазначеного систему політичної безпеки необхідно розбудовувати на принципах соціальної солідарності та відповідальності в справі захисту життєво важливих інтересів основних об'єктів.

Соціальна безпека передбачає таких стан соціуму чи суспільства, за якого реалізуються:

- основоположні принципи соціальної справедливості;
- забезпечення громадян країни базовим набором соціальних благ і високих життєвих стандартів, до яких належать захист прав і свобод людини, життя і здоров'я особи, благополуччя тощо, що в сукупності формує фундамент суспільної стабільності.

Соціальну безпеку в нашій державі можна забезпечити шляхом формування умов для консолідації суспільства і досягнення соціальної стабільності, в першу чергу, на основі успішного вирішення цільових національних програм у таких галузях:

- охорони здоров'я;
- доступного житла;
- освіти;
- зростання народонаселення;
- пенсійного забезпечення [49, с. 212–213].

Ці стратегічні завдання можна вирішити в умовах підйому економіки, та проведення ефективного економічного курсу країни.

Правова безпека має прямий стосунок до правової держави й означає, що правові норми повинні безумовно дотримуватись як пересічними громадянами, так і органами влади, їх представниками, а також гарантовану реалізацію всієї сукупності встановлених чинним законодавством прав та обов'язків. У цьому питанні мають величезне значення відбір, навчання,

моральна підготовка і матеріальне забезпечення осіб, що працюють у зазначеній сфері.

Інформаційна безпека стосується внутрішнього і зовнішнього аспектів забезпечення нацбезпеки. Вона має надійно захищати:

- інформаційний простір;
- культурне надбання країни;
- спеціальні відомості, що становлять державну та професійну таємницю [92, с. 63–64].

У більш широкому сенсі інформаційна безпека означає припинення несприятливого інформаційно-пропагандистського впливу на громадян України, що виражається в поширенні ідей, ворожих інтересам держави, підтримку традицій національної культури, забезпечення ідентичності і правопорядку.

Прозорість державних кордонів для інформаційних потоків створила принципово іншу ситуацію в функціонуванні інститутів державної влади, а інтеграція інфраструктур держави на базі інформаційних систем (банківсько-фінансової, транспортної, електричної мережі та газопроводів) зробила їх потенційними об'єктами засобів інформаційного протиборства. Стає очевидним, що фактична некерованість інформаційним простором власної країни призводить до значного обмеження її суверенітету і навіть ставить під загрозу можливість подальшого існування держави в її класичній формі.

Духовно-моральна безпека є станом захищеності від зовнішніх несприятливих впливів:

- суспільної свідомості і морального здоров'я нації;
- традиційних і духовних цінностей населення;
- способу життя.

Духовно-моральна безпека передбачає повсюдну підтримку владою України (насамперед у галузі освіти і підготовки кадрового корпусу держслужбовців) моральних норм суспільства, а також традиційних конфесій і традицій національної культури всередині країни [107, с. 93–94].

Безпека в екологічній сфері – це мінімізація потенційно існуючої можливості заподіяння шкоди навколишньому середовищу внаслідок діяльності суб'єктів господарювання, а також забезпечення протягом тривалого часу оптимальної сталої рівноваги між природними й антропогенними екосистемами, техносферою та населенням. Це поступовий перехід на виробництво абсолютно нешкідливих для здоров'я населення екологічно чистих продуктів харчування, а також поетапне виключення хімікатів й інших штучних матеріалів з різних сфер споживання та заміна їх натуральними [290, с. 79–80].

Безпека в енергетичній сфері визначається ймовірністю загроз:

- економічного, соціально-політичного, зовнішньоекономічного і зовнішньополітичного, техногенного і природного походження – ресурсній базі енергетики;
- паливо-енергопостачанню;
- наявністю альтернативних джерел енергії;
- якістю управління цією галуззю і раціональним використанням паливно-енергетичних ресурсів.

Безпека в кримінологічній сфері стосується стану захищеності українського суспільства, суб'єктів господарювання та окремих осіб від злочинних посягань з боку кримінальних структур та їх елементів на життєво важливі громадські та державні інтереси. Забезпечення цього різновиду безпеки стає особливо актуальним на стадії завершення реформування відносин в економічній та соціально-політичних сферах через властиву цьому етапу системну нестабільність.

Щоб удосконалити законодавче забезпечення правоохоронної діяльності, необхідно скоординувати зусилля всіх гілок влади, спрямовані на таке:

- істотне поліпшення криміногенної ситуації в країні;
- формування сприятливих умов для боротьби зі злочинністю та тероризмом;

- досягнення невідворотності настання відповідальності за вчинення злочинів;
- гарантування захисту конституційних прав і свобод громадян.

Безпеку в демографічній сфері визначає стан захищеності кількості й етнічного складу населення України від зовнішніх і внутрішніх негативних чинників.

Безпека в інтелектуальній сфері містить у собі стан захищеності результатів духовної, розумової, інтелектуальної діяльності суспільства та прав окремих осіб і суб'єктів господарювання на інтелектуальну власність.

Безпека в науково-технологічній сфері охоплює здатність української держави забезпечувати підтримку й якісний розвиток свого наукового і технічного потенціалу сучасного світового рівня, що забезпечує потреби суспільства, а також підтримання конкурентоздатності суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках [19].

Безпека в культурологічній сфері охоплює таке:

- формування умов, необхідних для нормального розвитку українського суспільства;
- забезпечення захищеності культурної спадщини та сучасних культурних надбань;
- захист і підтримання історичних традицій і норм суспільного життя;
- забезпечення збереження української самобутності.

Під продовольчою безпекою зазвичай розуміють здатність господарюючих суб'єктів забезпечити державу незалежними від імпорту продуктами харчуванням, що відповідають за обсягом і калорійністю затвердженим мінімальним медичним нормам [20, с. 118].

Стратегію вдосконалення механізмів реалізації політики забезпечення нацбезпеки України наприкінці трансформаційного етапу треба розробляти, відштовхуючись від структури потенційних небезпек і ризиків, урахувавши динаміку зміни ситуації на регіональному і глобальному рівнях. Згадані механізми повинні становити сукупність компонентів системи, що має своїм

підґрунтям єдність політичних і правових норм, інститутів, порядку і правил діяльності, що зумовлюють ефективність забезпечення нацбезпеки і дозволяють своєчасно нейтралізувати можливість заподіяння збитків особі, суспільству та державі політичними засобами або за допомогою збройного насильства чи уникнути такої ситуації взагалі. Крім цього, державна політика у розглядуваній сфері повинна спрямовуватися на забезпечення оборони країни та підтримання державної і громадської безпеки [32, с. 19–20].

Зокрема, стратегічні цілі забезпечення національної оборони полягають у запобіганні воєн і конфліктів глобального і регіонального масштабу, стратегічному стримуванні агресії інших країн для забезпечення воєнної безпеки нашої держави. При цьому для стратегічного стримування агресії інших країн потрібні розроблення і системна реалізація комплексу взаємопов'язаних заходів політичного, дипломатичного, військового, економічного, інформаційного й іншого характеру, орієнтованих на попередження або зменшення загрози деструктивних дій з боку певної держави-агресора або коаліції таких держав.

Для стратегічного стримування застосовуються всі наявні економічні можливості держави, включно з ресурсною підтримкою відповідальних за забезпечення нацбезпеки сил завдяки сприянню військово-патріотичному вихованню громадян України та створення його розгорнутої системи, а також розбудові належної військової інфраструктури разом із системою управління воєнною організацією держави. Національна оборона у нашій державі ґрунтується на принципах раціональної достатності й ефективності, серед іншого завдяки застосуванню методів і засобів невійськового реагування, зокрема таких як публічна дипломатія та участь у миротворчих заходах, а також передбачає міжнародне військово-співробітництво у цій сфері. Для забезпечення військової безпеки вважаються необхідними вдосконалення військової організації держави й усіяке підвищення її оборонного потенціалу, і для цього неодмінно повинні виділятися фінансові, матеріальні та інші ресурси у достатньому обсязі.

Стратегічні цілі національної оборони можуть бути досягнені завдяки:

- розвитку системи забезпечення нацбезпеки;
- розвитку військової інфраструктури;
- розробленню нової військово-технічної політики та її втіленню в життя;
- удосконаленню системи управління військовою організацією держави;
- розробленню й реалізації системи заходів, покликаних підвищити престиж військової служби [235; 246].

Політика нашої держави у цій сфері має спрямовуватись у довгостроковій перспективі на вдосконалення Збройних Сил України, інших передбачених українським законодавством військових і воєнізованих формувань, а також інших пов'язаних з військовою організацією держави органів, установ тощо, покликаних незалежно від конкретних умов військово-політичної обстановки забезпечувати загальну безпеку, територіальну цілісність і суверенітет Української держави.

Наразі у нас здійснюється реалізація довгострокової державної політики у сфері національної оборони, яка охоплює заходи різного плану, починаючи з розроблення й ухвалення системи основних засадничих документів програмного рівня, а також нормативних правових актів щодо планування, розрахованого як протягом мирного, так і на воєнного часу, удосконалення законодавчого регулювання діяльності всіх державних органів, установ, організацій, підприємств, та інститутів громадянського суспільства, подальша розбудова сил і засобів цивільної оборони та збільшення рівня результативності й ефективності їх функціонування, а також мережевої і транспортної, зокрема критичної, інфраструктури країни.

На середньострокову перспективу головною метою у цій сфері доцільно визнати надання Збройним Силам України якісно нового вигляду за допомогою:

- покращення організаційно-штатної структури і системи територіального базування військ і сил;

- збільшення кількості частин (формувань), що перебуватимуть у стані постійної готовності;

- удосконалення підготовки особового складу (оперативної і бойової);
- налагодження взаємодії між родами військ тощо.

Це вимагає здійснення таких кроків:

- удосконалення, зокрема шляхом уточнення, системи комплектування Збройних Сил України та інших передбачених законом військових формувань і допоміжних інституцій, включно з належною підготовкою особового складу;

- розвитку необхідної для переліченого вище інфраструктури;
- розроблення оптимальних механізмів перебування в резерві та їх практична перевірка;

- ужиття заходів щодо підвищення престижу військової служби взагалі та статусу офіцерського складу зокрема;

- розроблення, ухвалення та виконання державних програм, присвячених створенню та модернізації озброєння, спеціальної та військової техніки, серед іншого засобів зв'язку, розвідки, радіоелектронного оснащення тощо; виконання відповідно до них цільових державних замовлень.

Також у цій само середньостроковій перспективі необхідно завершити перехід на єдину систему замовлень озброєння, військової і спеціальної техніки для ЗСУ, інших законних воєнізованих формувань і допоміжних інституцій для їх якнайкращого забезпечення сучасними видами озброєння і спеціальної техніки, та на уніфіковану систему тилового й технічного забезпечення. У межах цього переходу необхідно забезпечити нормативно-правове регулювання що стосується запасів матеріальних засобів у державному і мобілізаційному резерві, міжнародної співпраці у сфері військової безпеки тощо. Водночас відповідно до цих цілей і завдань або щонайменше з їх урахуванням мають проводитись оптимізуюча реструктуризація та розвиток українського ОПК.

У тому, що стосується забезпечення державної та громадської безпеки, стратегічними цілями є такі:

- захист конституційних прав і свобод та конституційного ладу в цілому;
- захист незалежності України, її суверенітету і територіальної цілісності;
- досягнення громадянської злагоди в суспільстві, політичної і соціальної стабільності в державі [266].

У свою чергу, на довгострокову перспективу для забезпечення вказаних вище різновидів безпеки треба постійно і систематично вдосконалювати правоохоронні заходи з виявлення, запобігання і розкриття терористичних актів і небезпечних проявів екстремізму та інших злочинних дій, що становлять загрозу правам і свободам людини та громадянина, їх власності, громадському порядку, суспільній безпеці та державному ладу й конституційному устрою України.

Наразі можна виділити такі найважливіші загрози безпеці державі та суспільству:

- розвідувальна й інша орієнтована на заподіяння шкоди безпеці України діяльність іноземних спецслужб, інших організацій, які перебувають у віданні інших держав, а також окремих осіб;
- діяльність терористичних організацій, угруповань та окремих осіб, спрямована на насильницьку зміну конституційного ладу України, порушення нормальної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування (серед іншого, вчинення насильницьких дій стосовно державних і громадських діячів, політиків, інших представників влади тощо), пошкодження або знищення об'єктів військового і промислового призначення та критичної інфраструктури; підприємств та установ, від яких суттєво залежить загальна життєдіяльність суспільства, а також тероризування чи то залякування населення, зокрема за допомогою застосування чи погрозою застосування різних видів зброї, небезпечних речовин радіоактивного, хімічного чи біологічного походження тощо;
- діяльність екстремістських організацій і структур, незалежно від їх конкретного характеру (націоналістичного, релігійного, етнічного тощо),

метою якої є порушення суверенітету і територіальної цілісності України та/або підрив внутрішньополітичної чи соціальної стабільності в державі;

- діяльність злочинних організацій та угруповань (особливо транснаціональних) щодо незаконного обігу наркотиків і психотропних речовин різного характеру та призначення, а також зброї, боєприпасів до неї і вибухових речовин;

- злочинні дії проти державної влади, приватної, громадської та державної власності й соціально-економічної безпеки держави;

- корупційні злочини [294, с. 88–89].

При цьому у довгостроковій перспективі головними напрямками державної політики щодо національної безпеки мають бути такі:

- підвищення значимості держави як гаранта забезпечення особистої безпеки громадян (насамперед дітей і підлітків);

- удосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання у галузі попередження проявів корупції, злочинності, екстремізму й тероризму, а також боротьби з ними;

- покращення захисту прав і законних інтересів громадян України поза її межами;

- поглиблення міжнародного співробітництва.

До того ж досягнення стану державної та громадської безпеки потенційно може сприяти:

- покращенню діяльності правоохоронних органів та інших спеціальних служб, забезпеченню ефективності їх роботи;

- створенню єдиної державної централізованої системи профілактики правопорушень і злочинів, перш за все, злочинності неповнолітніх;

- здійсненню моніторингу й оцінювання ефективності застосування на практиці положень чинних законодавчих та інших нормативних актів стосовно підтримання державної та громадської безпеки;

– розробленню комплексу спеціальних заходів, покликаних зменшити рівень корумпованості та криміналізації суспільства, та його практичному застосуванню [6; 27].

Для забезпечення згаданої безпеки треба здійснювати такі заходи:

- покращувати структуру й удосконалювати діяльність державних органів виконавчої влади, враховуючи їх специфіку;
- розробити й ухвалити план протидії корупції рівня «національного» або «стратегічного»;
- розвивати систему завчасного виявлення загроз і криз глобального характеру, забезпечити адекватну протидію їх негативному впливу;
- протидіяти будь-яким проявам тероризму й політичному та/або релігійному екстремізму як у межах держави, так і на міжнародному рівні, запобігати сепаратизму національного чи етнічного характеру;
- теоретично обґрунтовувати і практично створювати механізми запобігання соціальним і міжнаціональним конфліктам та їх усунення;
- розробити з часом цілісну концепцію комплексного розвитку й оптимізації життєдіяльності правоохоронних органів і державних спецслужб, а покращувати соціальні гарантії їх співробітникам;
- забезпечити правоохоронній діяльності сприяння науково-технічного плану;
- посилювати матеріально-технічну базу згаданих органів насамперед стосовно озброєння зокрема шляхом отримання для них нових перспективних розробок спецзасобів і спецтехніки;
- удосконалювати систему професійної підготовки кадрів для правоохоронних органів і спецслужб;
- гарантувати стабільну, надійну і безпечну роботу підприємств, організацій та установ, що перебувають у віданні оборонно-промислового, ядерного, атомно-енергетичного та хімічного комплексів та об'єктів критичної інфраструктури, від яких найбільше залежить життєздатність людей;

– збільшити соціальну відповідальності державних органів, що опікуються питаннями безпеки в державі [43; 63].

При цьому однією з найсуттєвіших умов забезпечення національної безпеки є високий ступінь захищеності й охорона державного кордону України.

У цілому забезпечити нацбезпеку можна шляхом реформування наявної державної системи попередження і ліквідації різних надзвичайних ситуацій, серед іншого шляхом удосконалення функціонування її територіальних та інших сегментів та її інтеграції з близькими за призначенням зарубіжними системами.

Завдання у розглядуваній сфері виконуються головним чином завдяки підвищенню ефективності реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у перелічених нижче напрямках діяльності, пов'язаної з безпекою:

- заходи щодо підтримання безпеки життєдіяльності населення;
- осучаснення технологічного обладнання і виробничих технологій на потенційно небезпечних об'єктах та об'єктах життєзабезпечення;
- використання більш сучасних технічних засобів інформування й оповіщення населення насамперед у густонаселених місцях, розроблення і створення системи комплексної системи превентивних заходів для зниження ризику терактів і зменшення негативного впливу наслідків техногенних і природних НС [97; 132].

Загалом державна політика щодо нацбезпеки має орієнтуватися на виконання таких функцій:

- світоглядної функції, яка формує у громадськості правильні уявлення про сучасні закономірності та шляхи забезпечення нацбезпеки;
- методологічної – спрямованої на спонукання керівників держави та суспільства спиратись на наукові підходи до вирішення найважливіших завдань забезпечення нацбезпеки;

- концептуально-теоретичної, завданням якої є продукування нових ідей, поглядів і доктрин, що зможуть виступити підґрунтям забезпечення нацбезпеки;
- організаторської, змістом якої є безпосереднє управління силами і засобами, необхідними для забезпечення цієї безпеки;
- координаційної, яка забезпечує об'єднання соціальної, економічної, політичної, військової, інформаційної, комунікаційної та інших сфер діяльності з метою підтримання належного рівня нацбезпеки;
- інформаційно-аналітичної, яка надає можливість оцінювати геополітичний стан у межах певних простору та часу;
- прогностичної, метою якої є вчасне виявлення перспективних тенденцій розвитку світового співтовариства, нових можливих загроз та завчасний пошук шляхів забезпечення нацбезпеки у майбутньому;
- виховної, яка створює і закріплює громадські уявлення про необхідність забезпечувати нацбезпеку [153; 189].

Отже, Україна в такий спосіб зможе зміцнити національну оборону та досягти бажаного рівня нацбезпеки, що сприятиме розвитку позитивних внутрішніх і зовнішніх умов для покращення соціально-економічного розвитку держави й реалізації намічених державою та суспільством пріоритетів її розвитку.

3.3. Визначення перспективної результативності державного управління у сфері національної безпеки в Україні

Для оцінювання рівня національної безпеки слід спочатку визначити відповідні індикатори, а по тому кількісно оцінити їх граничні значення. Зауважимо, що в роботі системи нацбезпеки головну роль відіграють саме граничні значення індикаторів її забезпечення. Фактично значення вказаних індикаторів, які не відповідають гранично встановленим, перешкоджають стабільному розвитку держави і зумовлюють появу небажаних тенденцій, які

породжують руйнівні для національної безпеки процеси. Ураховуючи зазначене вище, для успішного моніторингу неодноразово згадуваних у попередніх підрозділах цього дослідження загроз безпеці слід застосовувати такі індикатори, які відображають найголовніші аспекти її функціонування. При цьому головним завданням зазначеного моніторингу є насамперед виявлення «біфуркаційних точок» які являють собою значення, спроможні до критичного перевищення існуючих меж показників стану національної безпеки та спричинити для неї руйнівні наслідки [132, с. 74–77].

Усю сукупність індикаторів, потрібних для аналізу загроз національним інтересам, слід неодмінно продіагностувати на предмет обрання тих, що дозволять виявити і відобразити критичні «біфуркаційні точки». Саме зазначені показники відповідають згаданим вище граничним значенням індикаторів, і нехтування ними може зумовити:

- відсутність сталого розвитку держави;
- наявність тенденцій руйнівного характеру в різнохарактерних галузях економіки;
- зниження загального рівня життя населення.

Головною перевагою моніторингу забезпечення нацбезпеки завдяки використанню спеціальної системи індикаторів й їх гранично допустимих значень у цьому разі є те, що він уможливорює відстеження тенденцій процесів, що спостерігаються в усіх її сферах, а не лише на підставі аналізу певних подій, адже кожна окремо взята подія є наслідком первісного процесу, що спричиняє наявний результат [132; 161].

Слід ураховувати, що визначення гранично допустимих значень гомеостатичної сфери передбачає, перш за все, врахування загроз, що є реальними чи потенційними, а також стратегічних цілей та інструментарію їх досягнення.

Зокрема, їх визначено в таких нормативно-правових документах:

- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [152];

– Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [223];

– Закон України «Про основи національної безпеки України» від 21.06.2018 № 2469-VIII [222];

– Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.02.2010 № 2411-VI.

Указана методика уможлиблює отримання гармонійної системи показників та їх гранично допустимих значень, що також є дуже важливим для визначення результативності розроблення і здійснення державної політики у сфері забезпечення нацбезпеки у процесі шляхом проведення моніторингу.

Ураховуючи вищезазначене, виділимо такі критерії забезпечення нацбезпеки України:

- цілі нацбезпеки;
- реальні та потенційні загрози цій безпеці;
- нормативно-правова база для її забезпечення [161, с. 22].

Так, під час розроблення та провадження згаданої вище державної політики щодо нацбезпеки, яка ґрунтується на індикаторах забезпечення цієї безпеки й визначенні їх граничних значень, необхідно досліджувати нагальні проблеми у розглядуваній сфері й виробляти відповідні супутні рекомендації з урахуванням особливості їх застосування у визначених державою межах.

При цьому необхідно здійснювати таке:

- застосовувати знання про показники забезпечення нацбезпеки та їх гранично допустимі значення для досягнення реальних цілей стратегічного характеру;
- виявляти причини та джерела загроз цій безпеці;
- розробити плановий комплекс заходів, спрямований на вирішення пов'язаних із нацбезпекою питань.

Викладене показує, що будь-яке оцінювання, що ґрунтується на знаннях про показники забезпечення нацбезпеки та їх гранично допустимі значення,

має орієнтуватися на отримання практичного результату, що дозволить досягти поставлених стратегічних цілей цього забезпечення, а також передбачати засоби, що застосовуються для захисту найголовніших сфер та об'єктів нацбезпеки, як-то забезпечення захисту:

- конституційних прав і свобод особи;
- матеріальних, духовних, морально-етичних, історичних, культурних та інших цінностей українського суспільства;
- природних ресурсів та екосистем;
- інформаційного простору;
- державного конституційного ладу;
- територіальної цілісності, суверенітету й недоторканості кордонів України [241; 273].

Підкреслимо, що вибір засобів та інструментарію підтримки нацбезпеки України має передбачати наявність:

- ефективної зовнішньополітичної діяльності;
- безпеки на рівні державного кордону, а також військової безпеки;
- внутрішньополітичної стабільності;
- економічної, соціальної, екологічної та гуманітарної безпеки;
- досягнення стійкого розвитку науково-технологічної сфери;
- безпечного стану інформаційної сфери.

Наявні засоби й інструментарій, що використовуються для забезпечення нацбезпеки України, мають співвідноситися з чітко окресленими національними цінностями, а рішення стратегічного характеру, спрямовані на забезпечення нацбезпеки, – ґрунтуватися на комплексному аналізі зовнішніх і внутрішніх загроз нацбезпеці Української держави.

Такий підхід можна визнати оптимальним за умов необхідності вирішення невідкладних проблем стосовно забезпечення нацбезпеки, а також щодо придатності вироблених рекомендацій, покликаних забезпечити досягнення цілей стратегічного характеру, спрямованих на захист головних сфер й об'єктів нацбезпеки України.

З огляду на викладене вище варто обрати такі критерії для встановлення гранично допустимих значень індикаторів нацбезпеки України:

- рівень об'єкта, який підлягає захисту, у плані підтримання нацбезпеки;
- перелік головних об'єктів забезпечення захисту цієї безпеки;
- вагомість забезпечення нацбезпеки;
- макроекономічні показники;
- можливі напрями впливу зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз;
- термін впливу цих загроз (середньо- та довгостроковий);
- характер та інші особливості згаданих вище ризиків стратегічного характеру;
- кількісні показники природи цих ризиків [132; 161].

Також слід зважити на те, що певна кількість (насправді досить невелика) індикаторів, що відображають рівень нацбезпеки, та їх гранично допустимі значення зумовлюються законом необхідної різноманітності Ешбі, що передбачає головні стандарти здатності управлінської системи робити вибір.

Зокрема, головним положенням зазначеного закону є таке: обмеження різноманітності поведінки об'єкта управління може досягатись виключно завдяки збільшенню різноманітності управлінської системи. Тобто для досягнення необхідного результату управління різноманіття управлінської системи повинно бути не меншим за різноманіття об'єкта управління. Через це і ступінь складності управлінської системи має відповідати ступеню складності об'єкта управління.

Отже, перш ніж визначати показники забезпеченості нацбезпеки та їх гранично допустимі значення, слід урахувати всі можливі загрози реального та потенційного характеру для таких сфер, як військова, внутрішньополітична, соціально-економічна, гуманітарна, науково-технологічна й екологічна, а також наявність позаблокового статусу України та євроатлантичний характер зовнішньої політики нашої держави [132, с. 112].

Індикаторами рівня забезпеченості нацбезпеки доречно обрати такі:

- депопуляційний коефіцієнт;
- коефіцієнт фінансової забезпеченості оборонних потреб держави;
- рівень тінізації економіки;
- обсяг реального ВВП;
- співвідношення загальнодержавного боргу та ВВП;
- коефіцієнт децильності;
- науково-освітні витрати;
- витрати на охорону довкілля;
- рівень злочинності. [276, с. 132]

Зокрема, гранично допустимі значення зазначених індикаторів забезпеченості нацбезпеки визначаються за допомогою точних розрахунків на підставі постанов і рекомендацій авторитетних організацій на європейському й міжнародному рівні.

У цілому стан нацбезпеки є доволі складною системою з величезною кількістю показників.

Згадані показники забезпеченості нацбезпеки України та гранично допустимі значення відповідають вимогам описаної вище збалансованої системи:

- містять головні й взаємопов'язані індикатори забезпеченості нацбезпеки;
- є підпорядкованими досягненню загальнодержавних стратегічних цілей.

Показники забезпеченості нацбезпеки докладно висвітлюють її стан й особливості, а також характеризуються такою низкою властивостей, приймаючи до уваги світовий досвід:

- віддзеркалюють загрози нацбезпеці в кількісному вигляді;
- надають державі, суспільству й окремим особам своєчасну інформацію стосовно реальних і потенційних загроз через наявність підвищеної чутливості до змін у зовнішньому й внутрішньому безпековому середовищі;

– висвітлюють результати заходів, що впроваджувалися Радою національної безпеки і оборони України, спрямованих на прогнозування загроз нацбезпеці, їх недопущення (запобігання), а також на ліквідацію їх наслідків, якщо запобігти реалізації цих загроз не вдасться;

– забезпечують усебічну взаємодію [6, с. 25].

Нагадаємо, що загальна методика розрахунку граничних можливостей управління нацбезпекою у певних умовах наразі відсутня. Якщо у цьому контексті проаналізувати описаний вище закон необхідної різноманітності, то він є інтерпретацією головного результату інформаційної теорії, значення якої для технічних й інших складних систем, зокрема, біологічної, соціальної, екологічної тощо, є фундаментальним. Водночас, незважаючи на те, що кількісно оцінити необхідну різноманітність для систем такого ґатунку складно, узяття до уваги зазначеного закону є ефективним і з якісної точки зору.

Що стосується показників забезпеченості нацбезпеки та їх гранично допустимих значень, то в разі збільшення їх кількості вказаний закон призведе до ускладнення процесів забезпечення нацбезпеки, зокрема сприятиме вдосконаленню засобів та інструментів обробки інформації та ухвалення рішень.

Нижче доцільно більш докладно розглянути сутність й особливості зазначених вище показників забезпечення нацбезпеки.

Першим із цих показників є депопуляційний коефіцієнт. Отже, демографічна складова нацбезпеки України є однією з її найсуттєвіших сучасних проблем. Зокрема, наявність геноциду проявляється через такі його різнохарактерні форми:

- фізичне усунення суттєвої частини населення;
- власне утискання окремих соціальних груп;
- відчуження соціуму від його духовних цінностей [20, с. 15–17].

Із цього випливає, що забезпечення демографічної складової нацбезпеки має розглядатись як один із найпріоритетніших напрямів державної політики у розглядуваній сфері з умовою одночасного вирішення таких проблем:

- забезпечення належного рівня оборонної здатності держави;
- підтримка державної безпеки в економічному плані;
- підтримка соціальної стабільності всього суспільства;
- забезпечення захисту населення і територій від катастроф природного та техногенного походження.

Головними національними інтересами України демографічного плану можна визнати такі:

- відтворення демографічної складової державного потенціалу;
- підвищення рівня народжуваності з одночасним зниженням рівня смертності;
- сприяння поверненню мігрантів додому.

Загалом для аналізу демографічної ситуації можна застосовувати велику кількість демографічних показників, що віддзеркалюють в абсолютному та відносному вираженні рівні народжуваності, смертності, тривалості життя та самовідтворення нації тощо. Проте головним показником загрози державній безпеці демографічного плану слід вважати депопуляційний коефіцієнт. Він віддзеркалює величину зниження чисельності населення країни, за якого рівень народжуваності є недостатнім для компенсації навіть найнижчого рівня смертності. Так, депопуляційний коефіцієнт обчислюється на основі співставлення абсолютної кількості народжених і померлих, що, в кінцевому рахунку, стає загрозою нацбезпеці демографічного характеру.

Коефіцієнт фінансової забезпеченості оборонних потреб держави для реалізації положень воєнної доктрини України треба знати задля оцінювання ступеня досягнення головної мети підготовки держави до збройного захисту національних інтересів (насамперед належного рівня обороноздатності, що уможливує стримування інших держав від застосування проти України військової сили, а у разі виникнення воєнного конфлікту – для трансформації держави зі стану миру до воєнного стану в оперативному режимі) й, відповідно для реалізації таких заходів:

- протистояння збройній агресії інших держав;

- ліквідації конфлікту збройного характеру;
- цивільного захисту та захисту територіальної цілісності України [223].

Проте якісне вирішення зазначених завдань передбачає наявність належного фінансування потреб національної оборони держави.

Наступним важливим у контексті забезпеченості нацбезпеки показником є ступінь тінізації економіки держави. Ця проблема (тінізації економіки) є актуальною не лише для України, а і для всіх країн узагалі. Однак у кожній державі це явище має власні характерні відмінності, зокрема такі:

- обсяги тінізації економіки;
- чинники, що впливають на процеси тінізації економіки;
- можливості соціального та правового контролю;
- діяльність держави регуляторного спрямування;
- впровадження загальнодержавних стратегій і програм боротьби з тінізацією економіки;
- показники рівня життя населення [230, с. 215].

Ще одним важливим показником забезпеченості нацбезпеки є науково-освітні витрати. Так, нинішній світовий рівень розвитку науки має такі характерні ознаки:

- віддзеркалює міру цивілізованості держави й її нації;
- є головним джерелом економічного розвитку держави та примноження багатства держави і нації;
- є важливою складовою процесів формування й розвитку сучасних технологій.

Із цього випливає висновок, що недостатність фінансування української науки може мати в перспективі негативні наслідки для країни.

Децильний коефіцієнт (коефіцієнт децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення) – ще один індикатор забезпечення нацбезпеки держави. Децильний коефіцієнт фактично є індексом диференціації доходів, який віддзеркалює різницю в доходах 10 %

найбагатших сімей і 10 % найбідніших сімей. При цьому зазначений індекс не має бути більшим за 10-разовий показник [239; 248].

Сучасні проблеми бідності й соціальної нерівності є головними в трансформаційних умовах економіки. При цьому межа бідності відповідно до відносного критерію визначається за фіксованою часткою середніх сукупних витрат на душу населення – 75 % медіанного рівня еквівалентних середніх сукупних витрат на душу населення. Ураховуючи вимоги, передбачені Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, значення вказаного параметра не повинно перевищувати 25 %.

Далі доцільно проаналізувати тенденції зміни головних показників забезпечення нацбезпеки в Україні. Серед іншого доцільно проаналізувати динаміку їх ретроспективних значень. зокрема, динаміку зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні у 2010–2017 рр. (у % до офіційного ВВП) показано у таблиці 3.1. та на рис. 3.1 [89].

Таблиця 3.1

Динаміка зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні протягом 2010–2018 рр.

Рік	Інтегральний показник рівня тіньової економіки (% від офіційного ВВП)
2010	38
2011	34
2012	34
2013	35
2014	43
2015	40
2016	34
2017	37
2018	33

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.1 та рис. 3.2 помітно, що найбільше значення інтегрального показника рівня тіньової економіки відповідає 2014 р., коли в Україні розпочався черговий трансформаційний період. У 2015 р. інтегральний показник тінізації економіки став менше на 7 %, ніж у 2014 р, а в 2016 р. порівняно з попереднім роком – на 15 %. Однак уже наступного – 2017 року він збільшився на 9 % порівняно з попереднім 2016 р. [89].

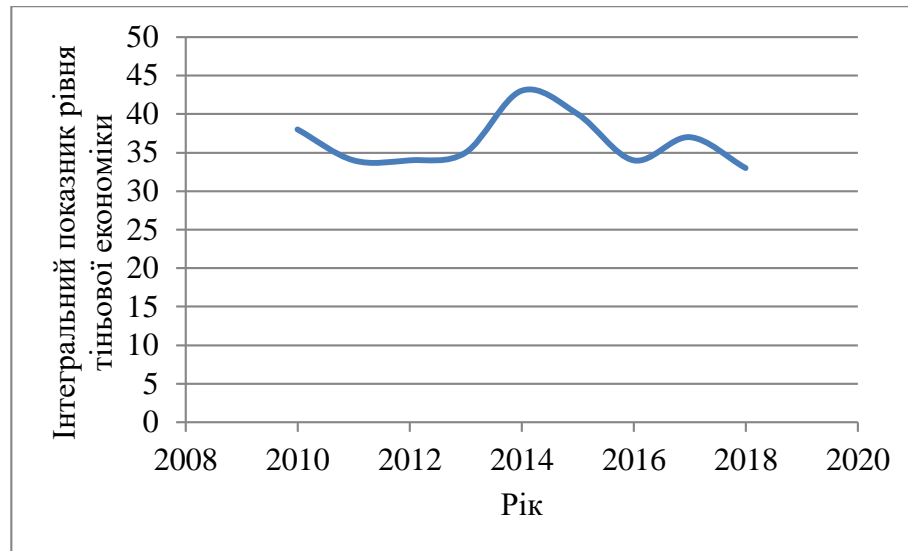

Рис. 3.2. Тенденції зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні протягом 2010–2018 років

Джерело: складено на підставі [89].

В останньому звітному 2018 р. значення цього інтегрального показника становили 33 % від офіційного ВВП, тобто було навіть меншим за значення цього індикатора у 2010 р.

Якщо здійснити більш докладний аналіз зміни розглядуваного показника в 2018 р., то вимальовується така ситуація. Протягом першого кварталу 2018 р. зазначений показник становив 28 % від офіційного ВВП, а протягом першого півріччя – 27 % [89].

Варто зауважити, що розраховувати цей інтегральний показник рівня тіньової економіки можна за допомогою декількох методів, зокрема таких:

– «витрати населення – роздрібний товарообіг»;

- метод оцінювання збитковості підприємств;
- «електричний» метод ;
- монетарний метод.

У роботі було використано дані стосовно аналізу рівня тіньової економіки, отримані за допомогою Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки (затверджено наказом Міністерством економічного розвитку і торгівлі від 18.02.2009 № 123).

Існує можливість докладніше розглянути і проаналізувати структуру інтегрального показника рівня тіньової економіки за 2015–2016 рр., зокрема за різними галузями економіки. Результати цього аналізу подано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Аналіз рівня тіньової економіки за галузями діяльності протягом 2015–2016 років

Галузь економіки	Рік	
	2015	2016
Видобувна промисловість	51	43
Операції з нерухомим майном	48	43
Переробна промисловість	43	34
Складське господарство, транспорт, кур'єрська та поштова діяльність	39	33
Фінансова діяльність (зокрема, страхова)	35	30
Оптово-роздрібна торгівля	35	24
Будівництво	30	23
Сільське, лісове та рибне господарство	12	9

Джерело: складено на підставі [89].

Нижче, у таблиці 3.3 показано абсолютні та відносні відхилення рівня тіньової економіки за 2016 р. від його значень у 2015 р. [89].

З таблиць 3.2 та 3.3 видно, що найсуттєвіше рівень тінізації економіки зменшився в таких галузях економіки:

- оптово-роздрібна торгівля;
- сільське, лісове та рибне господарство;
- будівництво;
- переробна промисловість.

Що стосується аналізу другого показника забезпечення нацбезпеки – темпів росту зміни обсягу реального ВВП протягом вказаного періоду, то їх відображені у таблиці 3.4 та на рис. 3.3 [89].

Таблиця 3.3

Аналіз абсолютного та відносного відхилення рівня тіньової економіки за галузями діяльності протягом 2015–2016 років

Галузь економіки	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення, %
Видобувна промисловість	–8	–15,7
Операції з нерухомим майном	–5	–10,4
Переробна промисловість	–9	–20,9
Складське господарство, транспорт, кур'єрська та поштова діяльність	–6	–15,4
Фінансова діяльність (зокрема, страхова)	–5	–14,3
Оптово-роздрібна торгівля	–11	–31,4
Будівництво	–7	–23,3
Сільське, лісове та рибне господарство	–3	–25,0

Джерело: складено на підставі [89].

Динаміка зміни темпу росту обсягу реального ВВП в Україні протягом 2010–2018 років

Рік	Темп росту зміни обсягу реального ВВП, %
2010	4,1
2011	5,5
2012	0,2
2013	0,0
2014	-6,6
2015	-9,8
2016	2,3
2017	2,1
2018	3,1

Джерело: складено на підставі [89].

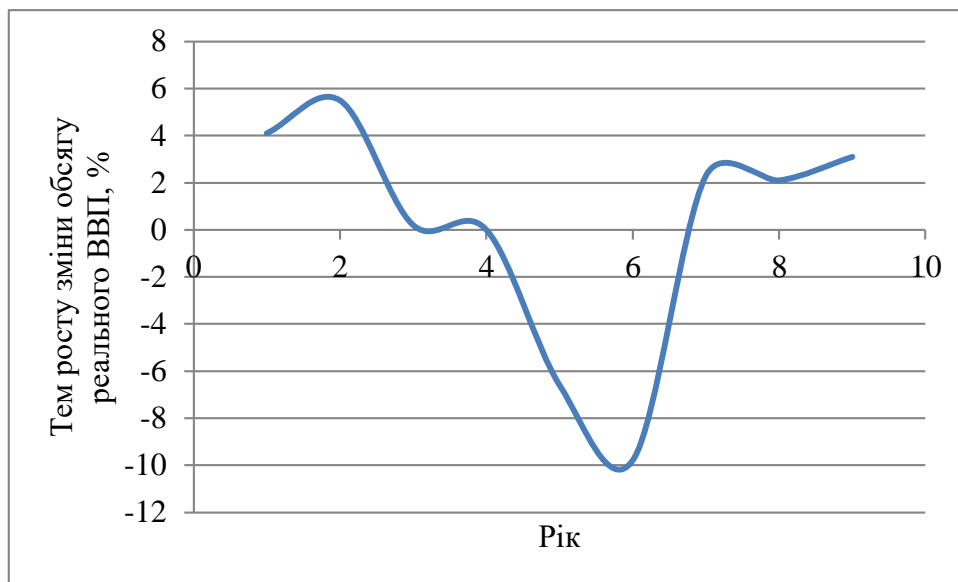

Рис. 3.3. Тенденції зміни темпу росту зміни обсягу реального ВВП в Україні протягом 2010–2018 років

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиць 3.4 і рис. 3.3 можна побачити суттєве зниження темпу росту обсягу реального ВВП у 2014 та 2015 роках (-6,6 та -9,8 відповідно).

Слід при цьому взяти до уваги, що, якщо темпи росту обсягу реального ВВП є більшим за одиницю, то протягом указанного періоду відбувалося зростання ВВП. Якщо цей показник еквівалентний одиниці, то зростання відсутнє. Однак якщо значення вказаного індикатора є меншим за одиницю, то це віддзеркалює наявність економічного спаду.

Так, за результатами попереднього аналізу, у 2014 та 2015 рр. в Україні був присутній економічний спад. У 2012–2013 рр. зростання економіки було відсутнє. Незважаючи на вказані негативні тенденції, у 2016 р. спостерігається зростання економіки. Проте значення минулого 2018 р. все ще є меншим ніж значення базового 2010 р. [89].

Якщо проаналізувати ще один показник забезпечення нацбезпеки – коефіцієнт децильності, то треба окремо оцінювати два його різновиди:

- коефіцієнт децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення;
- коефіцієнт децильності фондів за загальними доходами (демонструє вищий рівень нерівності у розподілі доходів).

Зокрема, динаміку зміни коефіцієнту децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення, протягом 2011–2017 рр. подано у табл. 3.5. та на рис. 3.4 [89].

Із таблиці 3.5 та рис. 3.3 помітно, що коефіцієнт децильності, який відображає диференціацію загальних доходів населення, показує, що протягом 2011–2017 рр. мінімальні доходи 10 % найзабезпеченішої частини населення перевищували максимальні доходи 10 % малозабезпеченого населення у 2,9–4,1 рази [89].

Динаміка зміни коефіцієнту децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення, протягом 2011–2017 рр.

Рік	Коефіцієнт децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення, разів
2010	4,1
2011	3,8
2012	3,4
2013	3,6
2014	3,1
2015	3,1
2016	2,9
2017	3,4

Джерело: складено на підставі [89].

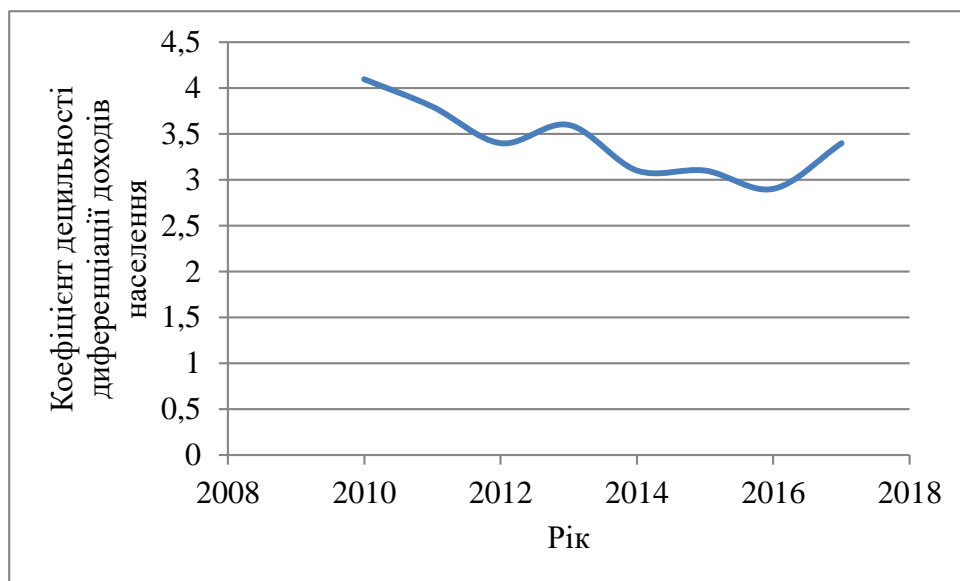

Рис. 3.3. Тенденції зміни коефіцієнту децильності, що відображає диференціацію загальних доходів населення у 2011–2017 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Динаміку зміни коефіцієнту децильності фондів за загальними доходами протягом 2011–2017 років показано у таблиці 3.6. та на рис. 3.5 [89].

Таблиця 3.6

Динаміка зміни коефіцієнту децильності фондів за загальними доходами протягом 2011–2017 років

Рік	Коефіцієнт децильності фондів за загальними доходами, разів
2010	6,9
2011	8,1
2012	5,0
2013	7,2
2014	3,8
2015	5,0
2016	6,4
2017	5,5

Джерело: складено на підставі [89].

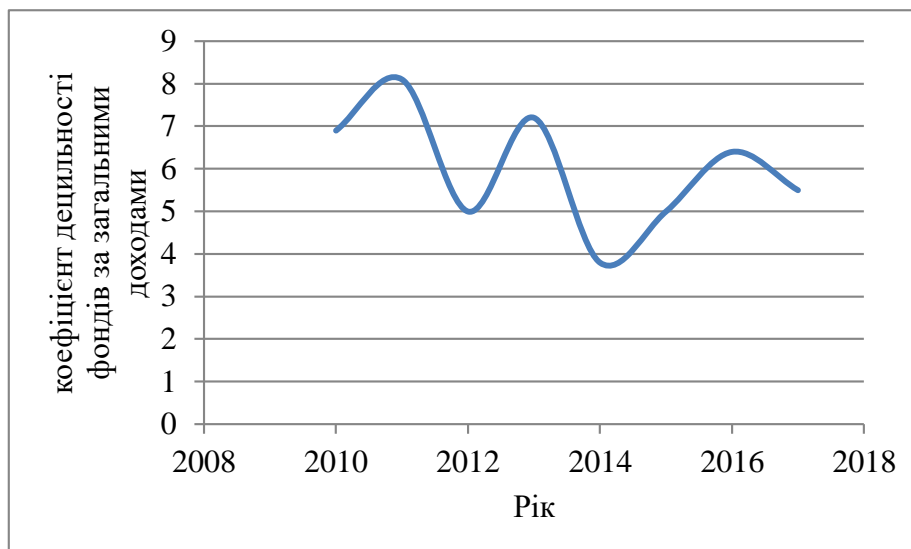

Рис. 3.5. Тенденції зміни коефіцієнту децильності фондів за загальними доходами протягом 2011–2017 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.6 та рис. 3.5 випливає, що коефіцієнт децильності фондів за загальними доходами демонструє вищий рівень показників нерівності розподілу доходів (співвідношення між сукупними доходами 10 % найзабезпеченішого та малозабезпеченого населення у період 2011–2017 рр. коливалось у межах 3,8–8,1 разів).

Що стосується аналізу витрат в Україні на освіту й науку, то динаміку, зокрема, витрат на вищу освіту протягом 2010–2018 рр. висвітлено у таблиці 3.7 та на рис. 3.6 [89].

Таблиця 3.7

Динаміка зміни витрат на вищу освіту в Україні протягом 2010–2018 рр.

Рік	Витрати на вищу освіту, млрд дол. США
2010	3152,3
2014	2385,8
2015	1418,5
2016	1379

Джерело: складено на підставі [89].

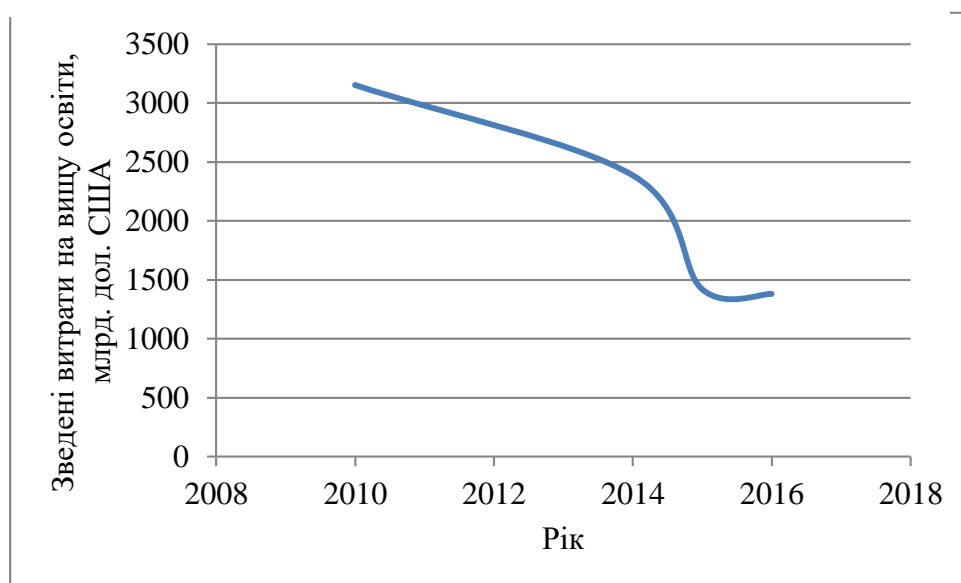

Рис. 3.5. Тенденції зміни витрат на вищу освіту в Україні протягом 2010–2018 років

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.7 та рис. 3.6 видно, що в Україні в період з 2010 по 2016 рр. показники витрат на вищу освіту поступово знижувалися.

Що стосується дошкільної освіти, то динаміку зміни витрат на неї в Україні у період 2010–2018 років можна побачити в табл. 3.8 та на рис. 3.7.

Таблиця 3.8

Динаміка зміни витрат на дошкільну освіту в Україні протягом 2010–2018 рр.

Рік	Витрати на вищу освіту, млрд дол. США
2010	1291,08
2014	709,3
2015	830,6
2016	787,2

Джерело: складено на підставі [89].

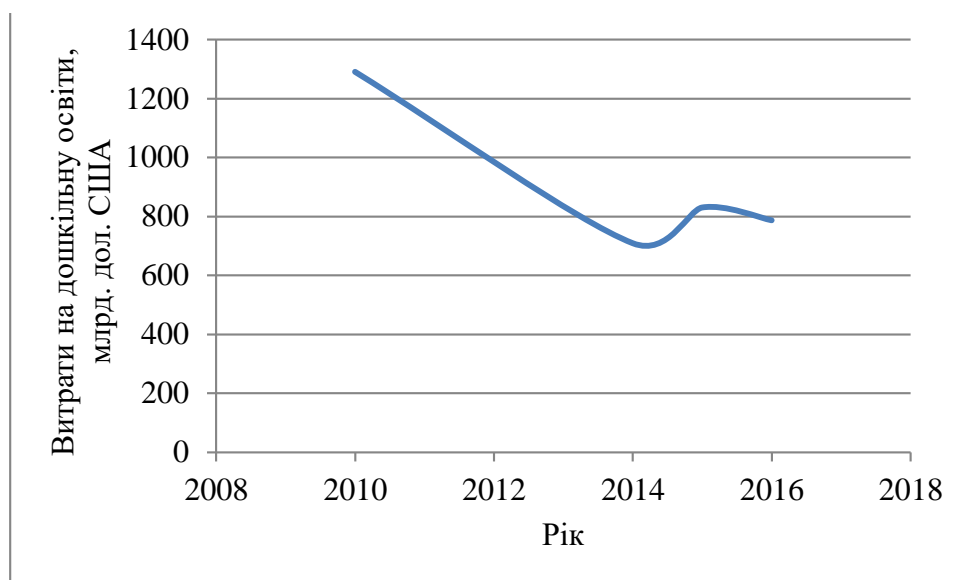

Рис. 3.7. Тенденції зміни витрат на дошкільну освіту в Україні протягом 2010–2018 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.8 та рис. 3.6 помітно, що в період 2010–2016 рр. рівень витрат на вищу освіту в Україні також поступово знижувався за винятком його підвищення у 2015 р. – на 121,3 млрд дол. США.

У цілому аналіз тенденцій зміни витрат на вищу й дошкільну освіту демонструють негативну картину.

Якщо проаналізувати загальний рівень витрат на вітчизняну освіту протягом 2013–2018 рр., можна побачити таку їх динаміку (табл. 3.9 та рис. 3.8).

Із таблиці 3.9 та рис. 3.8 випливає, що у 2014 та 2018 рр. спостерігалось зменшення загальних витрат на освіту Міністерства освіти і науки (далі – МОН) України на –2,9 % та 4,7 % відповідно, що є негативним показником. Суттєве підвищення загальних витрат на освіту МОН України спостерігалось лише у 2017 р. – на 33,1 % [89].

Таблиця 3.9

Динаміка зміни загальних витрат на освіту Міністерства освіти і науки України в період 2013–2018 рр.

Рік	Загальний фонд МОН на освіту, тис. грн.	Темп росту, %
2013	16 309 473,40	-
2014	15 825 773,60	-2,9
2015	16 242 695,00	2,6
2016	17 432 212,30	7,3
2017	23 211 919,40	33,1
2018	22 111 549,10	-4,7

Джерело: складено на підставі [89].

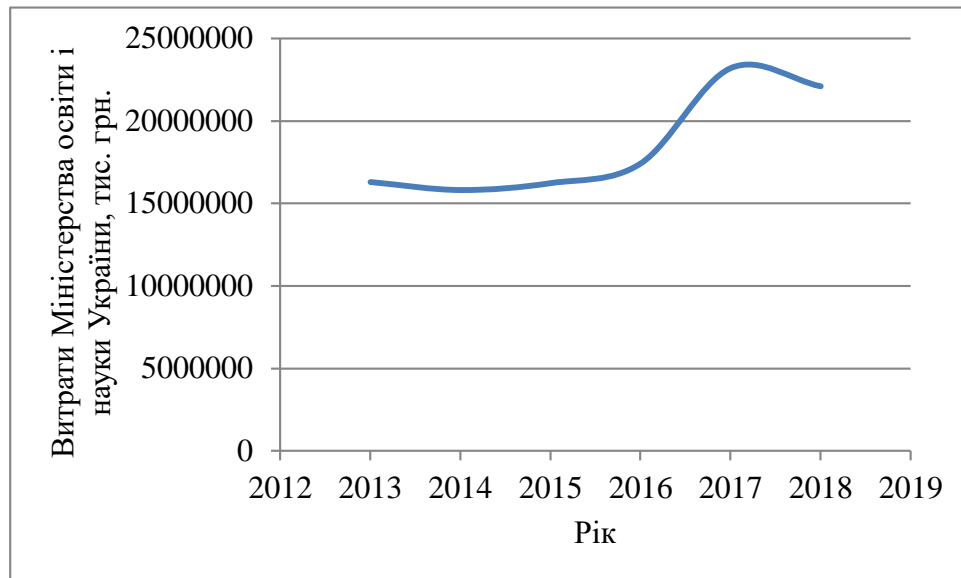

Рис. 3.8. Тенденції зміни загальних витрат на освіту Міністерства освіти і науки України в період 2013–2018 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Що стосується витрат на вітчизняну освіту Апарата МОН України у 2013–2018 рр., можна побачити таку динаміку їх зміни (табл. 3.10 та рис. 3.9) [89].

Таблиця 3.10

Динаміка зміни витрат на освіту в Україні Апарата МОН України у 2013–2018 рр.

Рік	Фонд Апарата Міністерства освіти і науки України, тис. грн.	Темп росту, %
2013	15 911 691,50	-
2014	15 745 921,90	-1
2015	16 239 131,90	3,1
2016	17 428 317,20	7,3
2017	23 204 065,90	33,1
2018	22 081 453,40	-4,8

Джерело: складено на підставі [89]

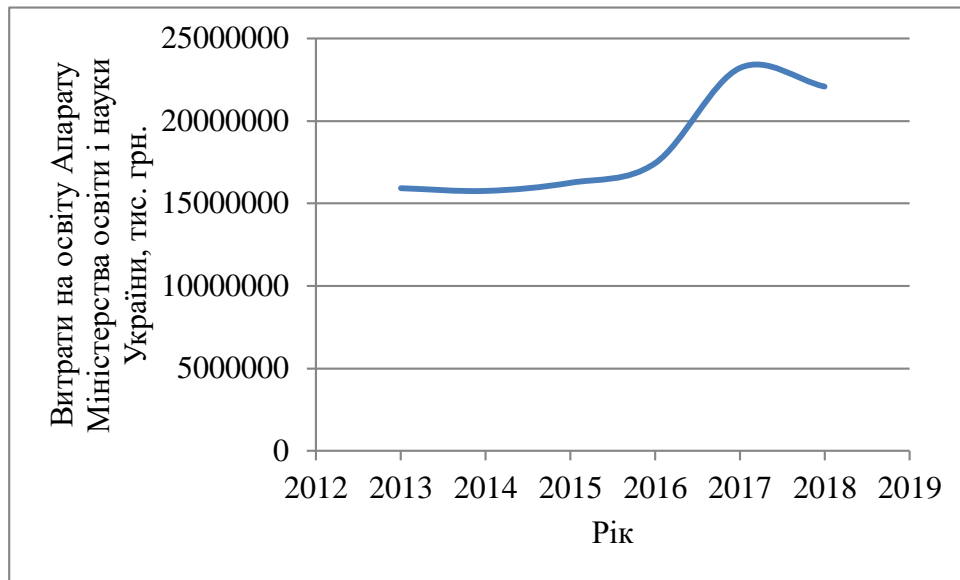

Рис. 3.9. Тенденції зміни на освіту в Україні Апарату МОН України в 2013–2018 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.10 та рис. 3.9 помітно, що стосовно зміни витрат на освіту в Апараті МОН України в період 2013–2018 рр. спостерігається ситуація, аналогічна тій, що була в загальному фонді витрат на освіту цього ж міністерства протягом періоду, що підлягає дослідженню.

Що стосується витрат на освіту в Україні Загального керівництва та управління у сфері освіти і науки протягом 2013–2018 рр., то їх динаміка виглядає так, як показано у таблиці 3.11 та на рис. 3.10 [89].

Із таблиці 3.11 та рис. 3.10 видно, що у 2014 р. спостерігалось суттєве зниження витрат на освіту в Україні Загального керівництва та управління у сфері освіти і науки (–12,4 %). Однак протягом майбутніх років можна побачити стійку тенденцію до їх збільшення. При цьому найвище значення темпу росту цього показника спостерігалось у 2017 р. (102,7 %).

Динаміка зміни витрат на освіту в Україні загального керівництва та управління у сфері освіти і науки в період 2013–2018 рр.

Рік	Фонд Загального керівництва та управління у сфері освіти і науки в період 2013–2018 рр., тис. грн.	Темп зростання, %
2013	29 671,10	-
2014	25 988,40	-12,4
2015	32 712,40	25,9
2016	37 080,80	13,4
2017	75 179,60	102,7
2018	120 673,80	60,5

Джерело: складено на підставі [89].

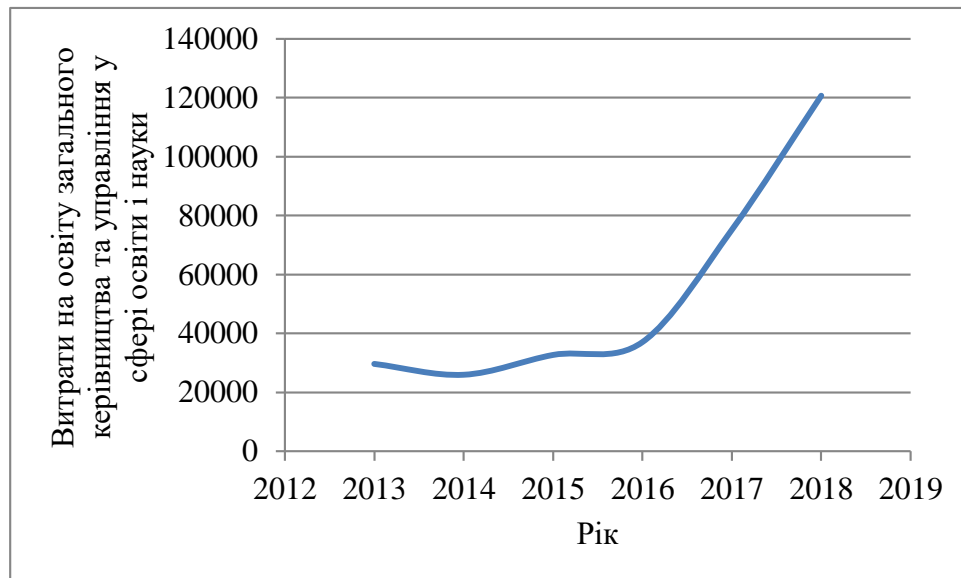

Рис. 3.10. Тенденції зміни на освіту в Україні Загального керівництва та управління у сфері освіти і науки в період 2013–2018 рр.

Джерело: складено на підставі [89]

Що стосується аналізу витрат на науку, то існує можливість проаналізувати відповідну статистичну інформацію в період 2010–2016 рр.

Зокрема, аналізу підлягатиме питома вага витрат на виконання НДР у ВВП в Україні (% від загального ВВП) (табл. 3.12 та рис. 3.11) [89].

Таблиця 3.12

Динаміка зміни питомої ваги витрат на виконання НДР у ВВП в Україні в період 2010–2016 рр.

Рік	Питома вага витрат на виконання НДР у ВВП в Україні %	Темп приросту
2010	0,75	–
2011	0,65	–0,1
2012	0,67	0,02
2013	0,70	0,03
2014	0,60	–0,1
2015	0,55	–0,05
2016	0,48	–0,07

Джерело: складено на підставі [89].

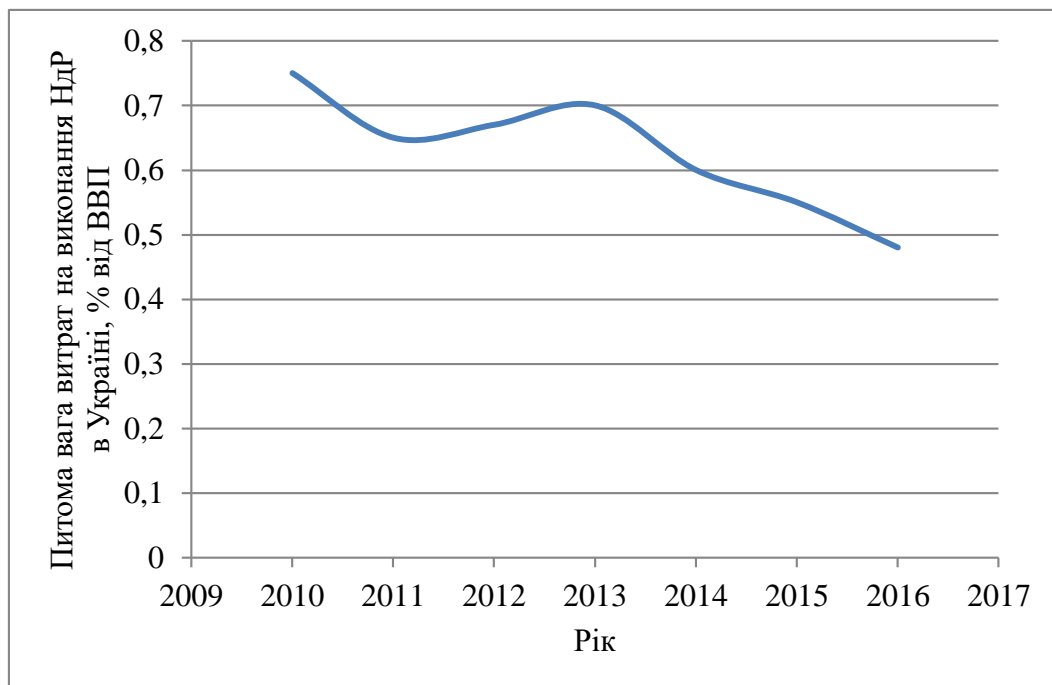

Рис. 3.10. Тенденції зміни питомої ваги витрат на виконання НДР у ВВП в Україні в 2010–2016 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.12 та рис. 3.11 помітно, що у цілому питома вага витрат на виконання НДР у ВВП в Україні в 2010–2016 рр. демонструє тенденцію до зниження, і це є негативним явищем. Деяке підвищення цього показника спостерігалось лише у 2012 і 2013 рр. (0,02 та 0,03 відповідно).

Ураховуючи різнохарактерні ретроспективні тенденції зміни показників, які характеризують рівень нацбезпеки, для виявлення їх перспективного стану на тлі впровадження пропозицій дисертаційної роботи, пропонується здійснити прогнозування цих індикаторів.

Традиційно існують дві головні категорії методів прогнозування – якісні й кількісні.

Зокрема, якісні методи прогнозування є суб'єктивними враховуючи те, що вони базуються на судженні та думці експертів. Якісні методи доцільно застосовувати у тому разі, коли немає ретроспективної інформації. Якісні методи застосовуються, як правило, для ухвалення рішень на середньострокову і довгострокову перспективу. Прикладами якісних методів прогнозування є такі:

- ринкове дослідження;
- метод Дельфі;
- побудова історичної аналогії життєвого циклу тощо [54, с. 51].

У свою чергу, кількісні методи прогнозування використовуються для визначення майбутніх даних у вигляді функції, яка походить від ретроспективних даних. Кількісні методи головним чином застосовуються, коли ретроспективна кількісна інформація є доступною, і коли очікується збереження її динаміки в майбутньому. Ці методи, як правило, використовуються для прогнозування на короткострокову і середньострокову перспективу. Прикладами кількісних методів прогнозування є такі:

- методи середніх (зважена змінна середня, авторегресії змінного середнього екзогенними даними, модель авторегресії змінного середнього – модель Бокса-Дженкінса);
- «наївний» підхід;

- ковзкі середні (експоненціальне згладжування);
- мультиплікативні сезонні індекси;
- методи часових рядів;
- фільтр Калмана;
- екстраполяція;
- лінійне прогнозування;
- оцінювання тренда;
- методи експертних оцінок;
- методи штучного інтелекту;
- інтелектуальний аналіз даних [215].

Зокрема, у методі середніх майбутні значення вважаються за рівні середнім значенням ретроспективних даних. Цей підхід можна використовувати для будь-яких ретроспективних даних. Таким чином, метод середніх надає можливість розроблення прогнозу на основі середнього значення спостережень у минулому.

«Наївний» метод ґрунтується на припущенні, що останні зміни можуть найкраще характеризувати майбутнє, а також на припущеннях про те, що показники, які прогноуються, протягом майбутнього періоду дорівнюватимуть показникам попереднього періоду. «Наївний» метод прогнозування надає можливість працювати за відсутністю історичних даних. Цей метод прогнозування є зрозумілим, простим у підготовці, швидким у реалізації та фактично не потребує витрат, проте головним його недоліком є ймовірна низька точність прогнозу.

Метод ковзких середніх є одним з найрозповсюдженіших методів згладжування часових рядів. Його застосування дозволяє виключити випадкові коливання та отримати значення, що відповідають впливу провідних чинників.

Загалом згладжування за допомогою ковзких середніх (величин) ґрунтується на взаємному погашенні в згаданих величинах випадкових відхилень, що стається завдяки заміні первинних рівнів часового ряду

середньою арифметичною величиною всередині обраного інтервалу часу. Значення, яке отримується внаслідок такої операції, опиняється близько до середини обраного інтервалу часу, тобто періоду, що підлягає дослідженню. Після цього згаданий період зсувається на одне спостереження, а середня величина розраховується наново. Ці періоди визначення середньої мають бути постійно виключно однаковими. У такий спосіб досягається те, що для кожного випадку, що визначається, середня величина центрується, тобто розташовується біля серединної точки інтервалу згладжування та виступає рівнем для згаданої точки.

Під час згладжування часового ряду ковзкими середніми в розрахунках задіюються всі рівні ряду. Чим ширшим буде інтервал згладжування, тим більше плавним виявляється тренд. Згладжений ряд завжди буває коротшим за первинний на $(n-1)$ спостережень, де n – величина інтервалу згладжування [218, с. 88–90].

Розрахунок мультиплікативних сезонних індексів надає можливість прирівняти кожен прогнозований період до відповідного сезону в ретроспективних даних. Наприклад, прогнозовані величини в квітні майбутнього року будуть еквівалентні історичним даним за квітень попереднього року. У цілому до цього методу вдаються тоді, коли історичні дані характеризуються наявністю високого рівня сезонності.

Методи часових рядів застосовують історичні дані як основу для оцінювання майбутніх результатів.

Із методів експертних оцінювань можна застосовувати такі їх різновиди:

- метод Дельфі;
- складні прогнози;
- метод Кука;
- побудова сценаріїв;
- прогнозування технологій;
- прогноз за аналогією;
- статистичне обстеження [215; 218].

Серед методів штучного інтелекту найбільш розповсюдженими є такі:

- штучні нейронні мережі;
- групові методи обробки даних;
- метод опорних векторів.

При цьому сьогодні по цій категорії підлягають активному застосуванню наступні методи в межах спеціалізованих програм:

- інтелектуальний аналіз даних;
- машинне навчання;
- розпізнавання образів.

Деякі методи прогнозування намагаються ідентифікувати головні чинники, здатні вплинути на прогноз. Такі методи мають назву причинно-наслідкових (економетричних) методів прогнозування.

Причинно-наслідкові методи, зокрема, містять у собі регресійний аналіз, який охоплює велику групу методів для прогнозування майбутніх показників (зокрема, параметричні (лінійні й нелінійні) і непараметричні методи).

Діапазон поняття «економетричні методи прогнозування» в досить часто є широким та передбачає розуміння під ними тільки лише частини набору математико-статистичних засобів дослідження.

Варто зауважити, що економетрика є прикладною галуззю міждисциплінарних досліджень. Вона охоплює сукупність теоретичних результатів, прийомів, методів і моделей, покликаних надати на основі економічної теорії (в тому числі математичної економіки), економічної статистики, економіко-статистичного інструментарію (методи і їх програмна реалізація) конкретні кількісні вирази загальним якісним закономірностям, обумовленим економічною теорією і повсякденною економічною практикою.

Підкреслимо, що поняття «економетричні методи прогнозування» містить у собі не лише весь спектр економіко-статистичних методів як основи робочого інструментарію, але й апарат математичного аналізу, частково методи прикладної статистики, евристичні методи та ін. [229, с. 76].

Отже, у цілому економетрична модель є дескриптивною моделлю об'єкта, що досліджується. У структурі цієї моделі можна розрізнити екзогенні й ендогенні змінні, а також керуючі (інструментальні) параметри або змінні (в методиках активного прогнозування).

Зокрема, під екзогенними змінними моделі доцільно розуміти змінні, що задаються зовні, й автономні по відношенню до моделі. Частина з них може носити найменування керуючих відповідно до функцій, які їм відповідають у дослідженнях. За допомогою керуючих змінних здійснюється адаптація прогнозної моделі, тобто реалізується активна функція прогнозу, що розробляється на основі економетричних методів.

Більш загальним поняттям є «зумовлена змінна». Безліч зумовлених змінних економетричних моделей, крім всієї сукупності екзогенних змінних, містить усі їх тимчасові похідні характеристики, а також усю безліч лагових (віднесених до більш раннього часу) ендогенних змінних.

До ендогенних змінних відносять ті, які формують своє значення під впливом визначених змінних, всередині моделі, що функціонує. Частина з них і є цільовим об'єктом дослідження в межах економетричної моделі прогнозу [303, с. 17].

Варто підкреслити, що поняття «науковий прогноз» передбачає існування у сфері соціально-економічних взаємодій суспільства певних об'єктивних законів, за якими відбувається його розвиток, що виражається в наявності в межах досліджуваних систем властивості інерційності, тобто незмінності низки параметрів цього розвитку. З огляду на це, безумовно, головна роль в обґрунтуванні прогнозів на підставі економетричного моделювання належить економіко-статистичним методам.

У свою чергу, інерційність у соціально-економічних процесах може проявляти себе двояко:

– через інерційність характеру динаміки процесу (напрямок, темпи розвитку, коливання низки показників тощо);

– через інерційність взаємозв'язків, тобто механізму формування явища.

Визнання у соціально-економічних об'єктів властивості інерційності, а також можливість оперувати великими обсягами емпіричної інформації про об'єкт передбачає можливість використання економіко-статистичних методів для обґрунтування прогнозу. Це обумовлюється тим фактом, що економіко-статистична модель є системою математичних співвідношень, яка описує певні економічний об'єкт, процес чи явище, параметри якої визначаються (оцінюються) на підставі фактичних даних за допомогою статистичних методів [21, с. 118].

Також підкреслимо, що практична можливість застосування методів статистичного (зокрема, ймовірно-статистичного) моделювання виходить з визнання гіпотез про наявність у реальній дійсності, по-перше, – властивості багаторазової відтворюваності спостережень за поведінкою об'єкта в одних і тих же умовах функціонування; по-друге, – присутністю великої кількості випадкових чинників в системі. Зокрема, перша властивість доводить те, що цей інструментарій є придатним для відображення в межах досліджуваного об'єкта властивості інерційності. Друга властивість говорить про ймовірнісну природу зробленого цим інструментарієм прогнозу.

Втім, перед тим як говорити про адекватність обраного інструментарію прогнозування характеру поведінки об'єкта, що досліджується, а також про ефективність прогностичних властивостей отриманої економіко-статистичної моделі, слід, з одного боку, впевнитися в обґрунтованості вихідних гіпотез і засадничих побудов, що лежать підґрунті моделі об'єкта, а з іншого – мати необхідний склад економічної інформації, що відбиває реальний процес функціонування цієї системи. Тож, вихідний статистичний інструментарій необхідно доповнити знаннями економічної теорії, а також економічної статистики. Зазначене доводить, що в певних умовах реального економічного життя апарат економетричного прогнозування може виступати досить непоганим засобом обґрунтування прогнозової інформації. Проте особливості

інформаційного представлення практики функціонування соціально-економічних об'єктів вимагають ще більш спеціальних методів її обробки, насамперед пов'язаних з апаратом прикладних статистичних досліджень [21; 229].

Традиційні формалізовані методи прогнозування, поширені в межах класичного економетричного підходу, поділяються на такі три групи:

1) методи аналізу і прогнозу часових рядів (безліч методів і алгоритмів згладжування рядів);

2) методи прогнозування на підставі факторних регресійних моделей (сукупність методів відображення принципу максимальної правдоподібності, а також їх адаптаційні настройки);

3) прогнозування на основі власне економетричних методів і моделей (методи вирішення систем одночасних рівнянь) [31, с. 169].

Ця тріада утворює основний блок обґрунтування і побудови прогнозу, що ґрунтується на базі економетричних методів.

Будь-який економетричний аналіз спирається на вихідні статистичні дані. Спільними рисами для всіх методів прогнозування, що застосовують як робочий інструментарій економетричні методи, є робота в переважній більшості випадків з фактографічною інформацією (такою інформацією, джерелом якої виступають фактичні дані). Розрізняють три формальних способи її подання в практиці дослідження:

- часові ряди;
- просторові дані;
- дані панельних досліджень.

Незалежно від того, чи проводиться дослідником вибір методу і плану статистичного обстеження або він вже мав у своєму розпорядженні результати поточного спостереження поведінки об'єкта дослідження, до моменту визначення головного інструментарію статистичного дослідження, в загальному випадку, у аналітика є повинен бути масив статистичних даних у вигляді матриці спостережень.

Порядок проведення прогностичних досліджень за допомогою будь-якої економетричної моделі, безумовно, укладається в межі загальної процедури соціально-економічного прогнозування. Однак кожен з класів економетричних методів прогнозування характеризується відмінною від інших гіпотезою, що пояснює генезис динаміки ряду, а, отже, і різними принципами побудови моделі генератора прогностичної інформації, а також несе певну специфіку в змісті узагальненої схеми процесу наукового прогнозування. Загальна схема процесу наукового прогнозування на основі економіко-статистичних методів має такий вигляд (рис. 3.12) [229; 303].

Рисунок 3.12. Загальна схема процесу наукового прогнозування на основі економіко-статистичних методів

Джерело: авторська розробка.

Зокрема, апріорна оцінювання інформації у першому блоці загальної схеми процесу наукового прогнозування на основі економіко-статистичних методів передбачає таке:

- оцінювання типу прогнозованої інформації;
- вибір шкали і методу пізнання;
- аналіз обсягів і структури вибірки.

Підрозділ «Коригування відібраних даних» у першому блоці загальної схеми процесу наукового прогнозування на основі економіко-статистичних методів передбачає таке:

- виявлення невідповідності й пошкоджень вихідної статистичної інформації;
- відновлення вихідної статистичної інформації;
- перед модельну підготовку;
- вивчення статистичних властивостей набору вихідних даних.

Підрозділ «Ідентифікація генератора» блоку «Конструювання генератора прогнозованої інформації» передбачає такі дії:

- побудова множини оцінок моделі об'єкта;
- коригування множини моделей за допомогою формально-логічного аналізу через застосування критеріїв статистичної придатності.

Підрозділ «Перевірка прогностичної придатності генератора» передбачає виконання:

- побудову критеріїв оцінювання прогностичної здатності;
- коригування припустимої множини прогнозних моделей.

У дисертації пропонується здійснити короткострокове прогнозування перспективної зміни головних показників стану нацбезпеки за допомогою економіко-математичного методу лінійного прогнозування.

Зокрема, результати перспективної динаміки зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні в 2019–2021 рр. показано у таблицях 3.13 та на рис. 3.13. Із таблиці 3.13 та рис. 3.13 можна побачити, що

в Україні протягом згаданого періоду інтегральний показник рівня тіньової економіки демонструє тенденцію до поступового зниження, що є позитивною рисою. Так, очікується, що у 2021 р. він зменшиться порівняно з 2019 р. на 15 % [89].

Таблиця 3.13

Перспективна динаміка зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в 2019–2021 рр.

Рік	Інтегральний показник рівня тіньової економіки (% від офіційного ВВП)
2019	30,5
2020	28,2
2021	25,9

Джерело: складено на підставі [89].

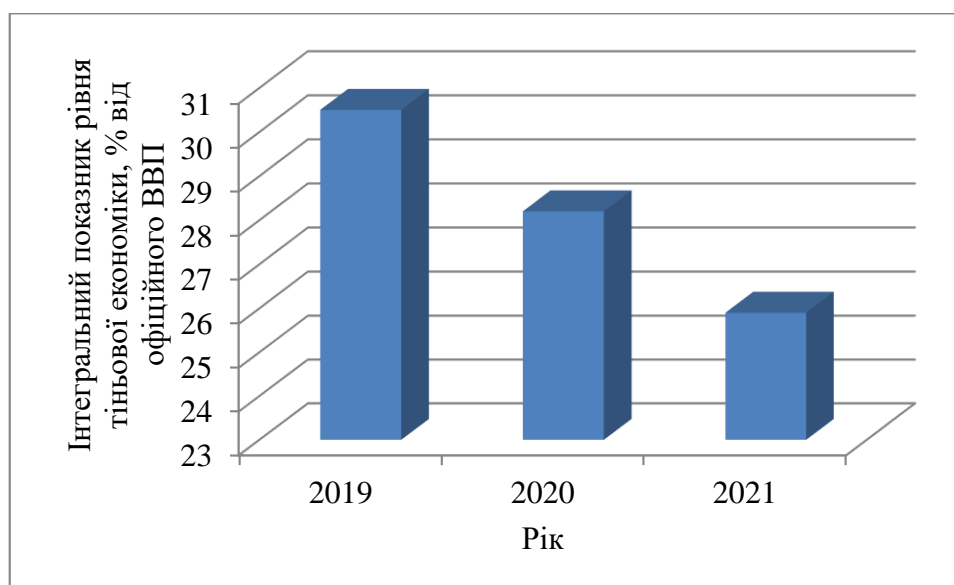

Рис. 3.13. Перспективні тенденції зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки в 2010–2018 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Що стосується прогнозування перспективних тенденцій зміни загальних витрат на освіту МОН України в 2019–2021, то їх відображено у табл. 3.14 та на рис. 3.14 [89].

Таблиця 3.14

Динаміка зміни загальних витрат на освіту МОН України в 2019–2021 рр.

Рік	Загальний фонд Міністерства освіти і науки на освіту, тис. грн.
2019	23 758 103,79
2020	25 254 056,16
2021	26 750 008,54

Джерело: складено на підставі [89]

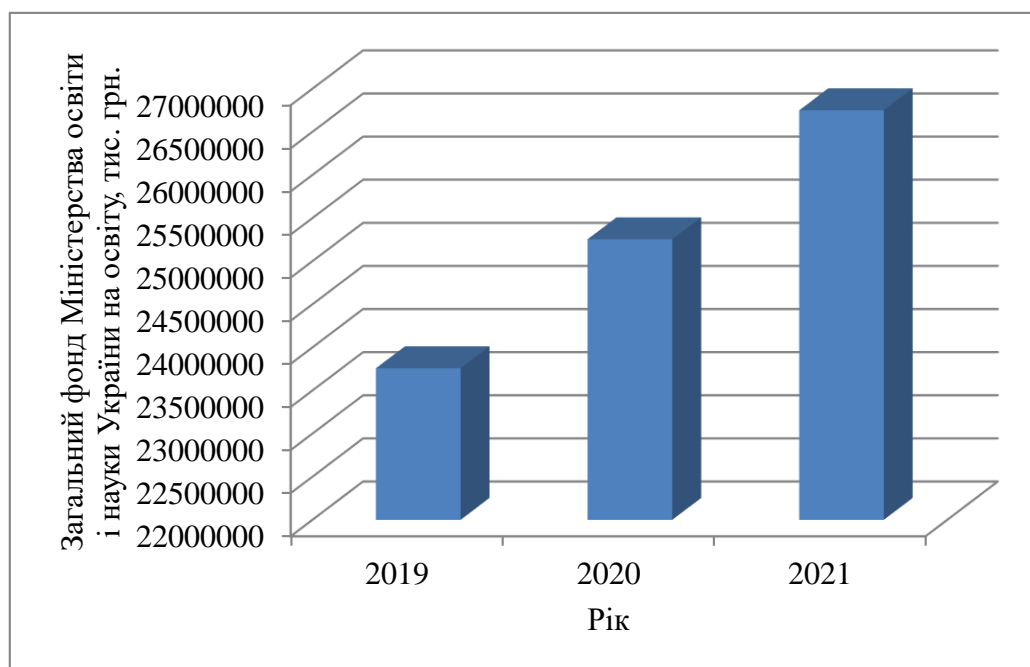

Рис. 3.14. Перспективні тенденції зміни загальних витрат на освіту МОН України в 2019–2021 рр.

Джерело: складено на підставі [89].

Із таблиці 3.14 та рис. 3.14 випливає, що за 2019–2021 рр. показник загальних витрат на освіту МОН України демонструє тенденцію до поступового підвищення, що також є позитивною рисою. Так, у 2021 р. очікується його підвищення на 12,6 % порівняно з попереднім роком [89].

Із цих даних напрошується висновок, що за умови впровадження у практичну діяльність висновків і пропозицій, отриманих у цій дисертаційній роботі, індикатори, які відображають рівень нацбезпеки, у перспективі демонструватимуть тенденцію до покращення. Відповідно, спостерігатиметься тенденція до загального підвищення її рівня.

Загалом процеси держуправління у розглядуваній сфері слід удосконалювати, спираючись на такі принципи:

- верховенства права;
- громадянської рівності всіх перед законом;
- чесності та прозорості діяльності влади.

При цьому головним пріоритетом вдосконалення процесів держуправління у сфері нацбезпеки має бути захист прав, свобод і законних державних і громадських інтересів.

Шляхами вдосконалення процесів держуправління у розглядуваній сфері повинні бути:

- недопущення корупційних проявів з боку органів державної влади, а також іншого впливу на них з боку агентури іноземних спецслужб;
- першочерговість захисту загальнонаціональних інтересів;
- реформування інституту державної служби;
- формування корпусу політично нейтральних державних службовців;
- реформування системи, що відповідає за підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів державної служби;
- установлення сучасних етичних державно-управлінських норм для державних службовців і правоохоронних органів;

- проведення функціональної децентралізації стосовно державної служби та бюджетування;
- забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності діяльності державних органів;
- уведення в дію електронного урядування.

Відповідно, вдосконалення процесів держуправління у розглядуваній сфері вимагатиме:

- суттєвого обмеження державних функцій контрольно-регуляторного формату;
- підтримки мотивації держслужбовців стосовно ефективної праці;
- забезпечення покарань за наявні порушення корупційного характеру.

При цьому необхідно:

- удосконалити процеси перевірки щодо доброчесності;
- проводити систематичний моніторинг доходно-витратної складової функціонування держслужбовців;
- забезпечити прозорість витрат бюджетів державного й місцевого рівнів;
- доформувати й створити умови для належного функціонування Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК);
- забезпечити ефективну взаємодію між НАБУ та ДБР, зважаючи на особливості їх організаційної структури та норм чинного законодавства;
- активізувати співпрацю з міжнародними організаціями антикорупційного спрямування для обміну досвідом.

Висновки до третього розділу

1. Розроблено структурний підхід до вдосконалення процесів моніторингу наявного стану й динаміки розвитку національної безпеки та формування інформаційно-аналітичної системи розвитку національної безпеки на засадах алгоритмізації, яка, у свою чергу, передбачає застосування експертного інтелектуального підходу – форсайт-технології, що орієнтований на ідентифікацію біфуркаційних точок, які являють собою значення, спроможні до критичного перевищення існуючих меж показників стану національної безпеки та спричинити для неї руйнівні наслідки; компонентами цієї системи є аналіз стану і традицій об'єкта регулювання, аналіз цілей, специфіки і перспектив розвитку конкурентних та суміжних об'єктів, а також ресурсного потенціалу, завдяки чому ця система надає можливість об'єктивно передбачити комплексне врахування наукової, світоглядної та експертно-аналітичної складових діяльності з впливу на нацбезпеку шляхом використання програмно-цільового управління.

2. Обґрунтовано і запропоновано таку послідовність етапів реалізації механізму держуправління у сфері нацбезпеки України: 1) перетворення потреб різних об'єктів у безпеці на відповідні усвідомлені інтереси; 2) визначення цілей, яких треба досягти в межах держуправління у розглядуваній сфері; 3) створення комплексу заходів держуправління у цій сфері; 4) практична реалізація запланованого впливу на нацбезпеку; 5) реалізація зворотного зв'язку.

3. Виділено такі функції української державної політики із забезпечення нацбезпеки:

– світоглядну, яка формує у громадськості правильні уявлення про сучасні закономірності та шляхи забезпечення нацбезпеки;

– методологічну – спрямовану на спонукання керівників держави та суспільства спиратись на наукові підходи до вирішення найважливіших завдань забезпечення нацбезпеки;

– концептуально-теоретичну, завданням якої є продукування нових ідей, поглядів і доктрин, що зможуть виступити підґрунтям забезпечення нацбезпеки;

– організаторську, змістом якої є безпосереднє управління силами і засобами, необхідними для забезпечення цієї безпеки;

– координаційну, яка забезпечує об'єднання соціальної, економічної, політичної, військової, інформаційної, комунікаційної та інших сфер діяльності для досягнення бажаного рівня нацбезпеки;

– інформаційно-аналітичну, яка надає можливість оцінювати геополітичний стан у межах певних простору та часу;

– прогностичну, метою якої є вчасне виявлення перспективних тенденцій розвитку світового співтовариства, нових можливих загроз будь-якого типу та пошук нових шляхів забезпечення нацбезпеки у майбутньому;

– виховну, яка створює і закріплює громадські уявлення про необхідність забезпечувати нацбезпеку.

4. Визначено найважливіші напрями держуправління інноваційним розвитком у сфері нацбезпеки України. До них належать пріоритет прикладних досліджень і напрацювань для цієї сфери нацбезпеки; стимулювання застосування науки і технологій у сфері забезпечення нацбезпеки України й активізація відповідних наукових розробок; розбудова національної інноваційної системи й її агрегування зі сферою забезпечення нацбезпеки України; розвиток системи підготовки кадрів для сфери забезпечення нацбезпеки України на інноваційній основі; використання результатів інтеграції освіти і науки в інтересах розглядуваної сфери, а також розвиток міжнародної співпраці науково-технічного напрямку в питаннях нацбезпеки.

5. Обґрунтовано, що механізм держуправління у розглядуваній сфері передбачає існування системи заходів організаційного, економічного й правового характеру, спрямованих на запобігання виникненню розглянутих вище загроз, а в його реалізації виокремлюються такі етапи: проведення комплексного незалежного моніторингу економіко-суспільного стану для завчасної ідентифікації загроз нацбезпеці, їх прогнозування та запобігання їх

виникненню; виявлення гранично допустимих значень соціально-економічних індикаторів, порушення яких призводитиме до нестабільності та конфліктів; ужиття заходів загальнодержавного рівня щодо вчасної ідентифікації зовнішніх і внутрішніх загроз, що можуть бути критичними для нацбезпеки, та недопущення їх виникнення.

6. Відзначено, що під час формування та втілення у життя державної політики у розглядуваній сфері необхідно враховувати такі пріоритети забезпечення критичної інфраструктури в державі: всебічне вдосконалення правової бази захисту такої інфраструктури; подальша розбудова системи держуправління безпекою критичної інфраструктури; зміцнення охорони об'єктів, що є складовими такої інфраструктури, насамперед транспортного й енергетичного секторів; забезпечення кооперації між суб'єктами, відповідальними за захист цієї критичної інфраструктури; активізація державно-приватного партнерства для недопущення виникнення надзвичайних ситуацій і вчасного реагування на них, якщо запобігти їх не вдасться; створення та налагодження роботи механізмів обміну інформацією про імовірні загрози критичній інфраструктурі між державними органами, приватним сектором і населенням та забезпечення захисту цієї інформації; вжиття профілактичних заходів для запобігання техногенним аваріям і щодо своєчасного усунення їх наслідків; посилення міжнародної співпраці в напрямі захисту національної критичної інфраструктури.

7. Наголошено, що політика держави стосовно нацбезпеки повинна ґрунтуватися на з'ясуванні ступеня захищеності громадян, суспільства та держави від ризиків і загроз будь-якого характеру, що означає формування Українською державою політичних, соціальних, економічних, військових, інформаційних, природоохоронних, культурних тощо систем, завдяки яким громадськості та державі постачаються елементи, головні для виживання, а також збереження конституційного ладу та суверенітету.

8. Запропоновано використовувати такі індикатори рівня забезпеченості нацбезпеки: депопуляційний коефіцієнт, коефіцієнт фінансової забезпеченості оборонних потреб держави, ступінь тінізації економіки, розміри реального ВВП, співвідношення загальнодержавного боргу та ВВП, коефіцієнт

децильності, науково-освітні витрати, витрати на охорону довкілля та рівень злочинності для військової, внутрішньополітичної, соціально-економічної, науково-технологічної, зовнішньополітичної, екологічної та гуманітарної сфер.

9. Проаналізовано тенденції зміни в Україні ретроспективних значень головних показників забезпечення нацбезпеки. Наприклад, показано, що інтегральний показник вітчизняної тіньової економіки у досліджуваний період помітно коливається, що вважається негативною тенденцією. При цьому коефіцієнт децильності фондів за загальними доходами демонструє значну нерівність розподілу доходів, що теж є негативною тенденцією. Негативним чинником є також те, що протягом останніх років поступово знижувався рівень витрат на вищу освіту в Україні. При цьому, в цілому результати аналізу тенденцій зміни витрат на вищу й дошкільну освіту не є позитивними. Так, питома вага витрат на виконання НДР останніми роками теж демонструє тенденцію до зниження.

10. Розроблено прогноз перспективної динаміки зміни в Україні головних показників забезпечення нацбезпеки. Показано, що за умови впровадження у практичну діяльність висновків і пропозицій, отриманих у дисертаційній роботі, індикатори рівня нацбезпеки у перспективі демонструватимуть тенденцію до покращення. Відповідно, спостерігатиметься тенденція щодо загального підвищення її рівня.

ВИСНОВКИ

Запропоновану дисертаційну роботу присвячено вирішенню актуального для науки держуправління завдання щодо науково-методичного обґрунтування теоретичних засад удосконалення держуправління у сфері національної безпеки в умовах наявності в Україні значної кількості різних загроз національним інтересам і вироблення практичних рекомендацій із цього питання. Результати досліджень уможливають отримання таких висновків.

1. Уточнено сутність національної безпеки як об'єкта державного управління. Доведено, що національна безпека України – це стан (якісного і кількісного характеру) суспільства та держави, якому притаманні закріплення на законодавчому рівні узгодженості інтересів держави з громадськими інтересами; захищеність від наявних або ймовірних внутрішніх і зовнішніх загроз; можливість прогресивно і стало розвиватись, достатня захищеність конституційного ладу та конституційних прав і свобод особи.

2. Узагальнено зарубіжний досвід державного управління у сфері національної безпеки. У межах цього показано, що у США наразі в основних підходах до вирішення безпекових питань і проблем відбуваються певні зміни. Зокрема, там почали більше зосереджуватись на внутрішніх проблемах. Незмінним лишилось те, що в американських засадничих документах США усі підходи та пріоритети визначаються як загальні, недостатньо деталізовані імперативи. Тим не менш, перші місця в переліку загроз нацбезпеці у США посідають проблеми тероризму, розповсюдження зброї (особливо масового знищення), техногенних аварій і катастроф тощо.

У Федеративній Республіці Німеччина парламент не має визначальної ролі у формуванні державної безпекової політики. Чільне місце в ухваленні та впровадженні рішень у цій сфері посідає федеральний уряд, і несе він несе головну відповідальність за планування і реалізацію цієї політики у сфері нацбезпеки. Зокрема, саме до його складу входить такий особливий орган, як Федеральна рада безпеки. Інакше кажучи, головна роль в ухваленні та реалізації рішень у сфері нацбезпеки у ФРН належить не законодавчій, а виконавчій владі, насамперед федеральному канцлеру.

У Туреччині в концепції національної безпеки теж останнім часом стались певні зміни. Зокрема, уперше в його підготовці засадничого документу у цій сфері взяли участь не лише військові, а і цивільні інституції. Іншою зміною в останній затвердженій концепції нацбезпеки Туреччини є те, що в цьому документі питання безпеки уперше почали розглядатися не виключно в плані її відносин з іншими державами, а і з огляду на внутрішні проблеми, зокрема там ідеться про наявність потенційно небезпечних регіонів, регіональних конфліктів і небезпеку для держави та її інтересів з боку різних радикальних організацій.

3. Проаналізовано сучасний актуальний стан організаційно-правового забезпечення державного управління у сфері національної безпеки в Україні. Установлено, що до складу сектору безпеки і оборони України належать Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Управління державної охорони України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, а також центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Зазначено, що пріоритети державної політики у сферах нацбезпеки й оборони визначено у таких державних документах, як Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, а також в інших документах, які регламентують питання нацбезпеки й оборони, підлягають схваленню Радою національної безпеки і оборони України та затверджуються указами Президента України.

Підкреслено, що організаційно-правове забезпечення держуправління у розглядуваній сфері має забезпечувати безпечні умови життя, гідність, права і свободи громадян, закріплені у Конституції; сприятливі умов для стабільного суспільного розвитку та збереження демократичних цінностей; суверенітет,

недоторканість, територіальну цілісність і конституційний лад держави; захист навколишнього середовища від випадків виникнення надзвичайних ситуацій.

4. Виявлено наступні проблеми державного управління у сфері національної безпеки в Україні: відсутність повністю сформованого національного сектору безпеки й оборони, який становив би цілісне функціональне об'єднання, що управляється з єдиного центру; слабкість в інституційному плані; низька професійність кадрового корпусу; наявність структурної незбалансованості державних органів, що належать до розглядуваного сектора; брак необхідного обсягу ресурсів й їх неефективне застосування в межах цього сектора; неефективність міжнародних гарантій безпеки України; функціонування збройних формувань незаконного походження, зростання злочинності та кількості випадків незаконного використання вогнепальної зброї.

5. Запропоновано шляхи вдосконалення механізмів державного управління у сфері національної безпеки в Україні. Зокрема, зазначено, що такий механізм передбачає наявність системи заходів організаційного, економічного й правового характеру, спрямованих на запобігання формуванню загроз нацбезпеці, а в його реалізації виокремлюються такі етапи: проведення комплексного незалежного моніторингу економіко-суспільного стану для завчасної ідентифікації загроз нацбезпеці, їх прогнозування та запобігання їх виникненню; виявлення гранично допустимих значень соціально-економічних індикаторів, порушення яких призводитиме до нестабільності та конфліктів; ужиття заходів загальнодержавного рівня щодо вчасної ідентифікації зовнішніх і внутрішніх загроз, які можуть ставати критичними для нацбезпеки, та недопущення їх виникнення.

6. Визначено напрями розвитку державної політики стосовно забезпечення національної безпеки в Україні: недопущення корупційних проявів на рівні органів державної влади, а також впливу на неї агентури іноземних спецслужб; першочерговість захисту загальнонаціональних інтересів; реформування інституту державної служби; формування корпусу політично нейтральних держслужбовців; реформування системи, відповідальної за підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації

відповідних кадрів; встановлення сучасних етичних державно-управлінських норм для державних службовців і правоохоронних органів; здійснення функціональної децентралізації щодо державної служби та бюджетування; забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності діяльності державних органів; уведення в дію електронного урядування.

Відзначено, що під час формування та втілення в життя державної політики у розглядуваній сфері необхідно враховувати такі пріоритети забезпечення критичної інфраструктури: усебічне вдосконалення правової бази її захисту; подальша розбудова системи держуправління безпекою такої інфраструктури; зміцнення охорони об'єктів, що є складовими цієї інфраструктури, насамперед транспортного й енергетичного секторів; забезпечення кооперації між суб'єктами, відповідальними за захист цієї критичної інфраструктури; активізація державно-приватного партнерства для недопущення виникнення надзвичайних ситуацій і вчасного реагування на них, якщо запобігти їх не вдасться; створення та налагодження роботи механізмів обміну інформацією про імовірні загрози критичній інфраструктурі між державними органами, приватним сектором і населенням та забезпечення захисту цієї інформації; вжиття профілактичних заходів щодо запобігання техногенним аваріям та щодо своєчасного усунення їх наслідків; посилення міжнародної співпраці в напрямі захисту національної критичної інфраструктури.

7. Оцінено перспективну результативність державного управління у сфері національної безпеки в Україні. Показано, що майбутні значення інтегрального показника тіньової економіки демонструють тенденцію до зниження, що є для нашої держави позитивним явищем. Крім того, очікується перспективне підвищення загальних витрат на освіту. Наголошено, що в разі впровадження у практичну діяльність висновків і пропозицій, зроблених у цій дисертаційній роботі, індикатори, які характеризують рівень нацбезпеки, у майбутньому демонструватимуть тенденцію до покращення, відповідно, спостерігатиметься тенденція до загального підвищення її рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – 413 с.
2. Абдулаев М. И. Теория государства и права / М. И. Абдулаев. – М. : Финансовый контроль, 2004. – 410 с.
3. Авдийский В. И. Теневая экономика и экономическая безопасность государства : учеб. пособ. / В. И. Авдийский, В. А. Дадалко. – М. : Альфа-М : Инфра-М, 2012. – 496 с.
4. Александров А. И. Проблемы законодательного обеспечения национальной безопасности РФ / А. И. Александров, С. С. Ковалевский, А. В. Коровников и др. – М., 2003.– 250 с.
5. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
6. Андреев С. О. Цивільний захист як напрям державної політики з питань національної безпеки: аналіз законодавчих новацій / С. О. Андреев // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 4. – С. 24–28.
7. Андрийко О. Ф. Государственный контроль: теория и практика / О. Ф. Андрийко. – Київ : Национальная академия наук Украины, Институт государства и права им. В. М. Корещкого, 1999. – 23 с.
8. Андрійчук В. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України // Політика і час. – 2004. – № 9. – С. 61–71.
9. Анфилатов В. С. Системный анализ в управлении : учеб. пособ. / В. С. Анфилатов и др. ; под ред. А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 368 с.
10. Байтин М. И. О понятии государства / М. И. Байтин // Правоведение. – 2002. – № 3 (242). – С. 4–16.
11. Бакуменко В. Д. Методологія державного управління проблеми встановлення та подальшого розвитку / В. Д. Бакуменко // Вісник УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 11–27.

12. Бакуменко, В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики : монографія / В. Д. Бакуменко. – Київ : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.
13. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – Київ : Міленіум, 2003. – 256 с.
14. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів : монографія / В. В. Баштанник. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – 390 с.
15. Беглиця В. П. Досвід європейських країн щодо формування антикорупційної стратегії / В. П. Беглиця // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 252. Т. 263. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – С. 17–24.
16. Беглиця В. П. Проблеми розуміння дефініції «корупція» та причини розповсюдження цього явища в Україні / В. П. Беглиця // Наукові праці. – 2014. – Вип. 237. – Т. 249. – С. 21–26. – (Серія «Державне управління»).
17. Белов П. Дезинформация и национальная безопасность [Електронний ресурс] / П. Белов. – М., 1997. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/486354/>
18. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О. А. Бельков // Безопасность. Информационный сборник. – 1994. – № 3. – С. 34–37.
19. Беляев В. П. Национальна безпека: доктринальні підходи к определению понятия / В. П. Беляев, С. Ю. Чапчиков // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление, 2017. – № 3. – Режим доступа: <http://azbook.net/book/508-politologiya-bazovuj-kurs/87-3-nacionalnaya-bezopasnost-gosudarstva-sushhnost-i-soderzhanie.html>
20. Бережницька У. Б. Соціально-економічна безпека : навч. посіб. / У. Б. Бережницька, О. Я. Савко, М. О. Данилюк. – Івано-Франківськ :

Симфонія, 2016. – 264 с.

21. Білак Г. Діагностика подібності регіонів України за проблемами соціально-економічного розвитку / Г. Білак // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 12. – С. 115–123.

22. Богомолов В. А. Экономическая безопасность / В. А. Богомолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 295 с.

23. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління : навч. посіб. / В. Г. Бодров. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 104 с.

24. Бойко-Бойчук О. В. Механізми державного управління: узагальнена модель [Електронний ресурс] / О. В. Бойко-Бойчук. – Режим доступу : concept.at.ua/load/0-0-0-34-20

25. Бондаренко М. Безопасность как социальная категория: формирование категориально-понятийного аппарата. Наука и практика [Електронний ресурс] / М. Бондаренко. – Орел : Орловский юридический институт МВД России, 2010. – Режим доступа: https://орюи.мвд.рф/upload/site137/document_journal/CrTSJbK7QD.pdf

26. Бондарук Т. Місьцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : монографія / Т. Бондарук. – Київ : НАН України, Інститут економіки та прогнозування, 2009. – 608 с.

27. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / П. Браун. – Київ : Основи, 2000. – 243 с.

28. Булавин В. Национальная безопасность современной России. [Електронний ресурс] / В. Булавин. – Н. Новгород, 1999. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/teoria-prava/nacionalnaja-bezopasnost-sovremennoj-rossii.html>

29. Буравльов Є. Науково-технічна безпека України в контексті глобалізації / Є. Буравльов, В. Стогній // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 32–40.

30. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної

безпеки України на етапі сучасного державотворення / М. П. Вавринчук. – Київ : Правова єдність, 2009. – 288 с.

31. Важинський Ф. Основні методи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону / Ф. Важинський // Збірник науково-технічних праць Українського державного лісотехнічного університету. – Науковий вісник. – 2004. – Вип. 14.7. – С. 166–170.

32. Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія / О. Л. Валевський. – К.: вид-во НАДУ, 2007. – 217 с.

33. Василик О. Бюджетна система України : підруч. / О. Василик. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.

34. Васильев С. Новые подходы к понятию безопасности [Електронний ресурс] / С. Васильев. – М., 1999. – Режим доступа: <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?id=10342780%40fsbSmi.html>

35. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.

36. Васильців Т. Г. Формування середовища економічної безпеки підприємництва в Україні / Т. Г. Васильців, С. С. Гринкевич // Економічний часо-пис ХХІ. – 2015. – № 3 – 4 (1). – С. 24–27.

37. Ведунг Е. Оцінювання державної політики та програм / Е. Ведунг. – Київ : ВСЕУВИТО, 2003. – 350 с.

38. Величко В. Програмно-цільові методи в управлінні соціальною сферою регіону / В. Величко // Економіка та держава. – 2005. – № 12. – С. 74–77.

39. Венцковський Д. Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення / Д. Ю. Венцковський // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 3. – С. 56–63.

40. Вертакова Ю. Прогнозирование и индикативное планирование в регионе / Ю. Вертакова. – Курск : изд-во Курск ГТУ, 2001. – 125 с.

41. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посіб. / В. В. Вітлінський. – Київ : КНЕУ, 2003. – 408 с.
42. Власова Т. В. Теория государства и права : учебное пособие / Т. В. Власова, В. М. Дуэль, М. А. Занина. – М. : РАП, 2013. – 226 с.
43. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ : НІСД, 2016. – 528 с.
44. Возженников А. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия : монография / А. Возженников. – М. : Модуль, 2000. – 234 с.
45. Возжеников А. В. Национальная безопасность России: вызовы, опасности и угрозы: вопросы теории и практики / А. В. Возжеников, И. Н. Герман. – Москва : Дело, 2015. – 206 с.
46. Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів / Л. Возна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 167–174.
47. Волкова В. Н. Основы теории систем и системного анализа : учебник для вузов / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – 3-е изд. – СПб. : Изд-во СПбГТУ, 2003. – 616 с.
48. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування : навч. посібник / В. Г. Воронкова. – Київ : Професіонал, 2004. – 284 с.
49. Воронкова В. Г. Соціально-орієнтоване державне управління : монографія / В. Г. Воронкова, О. О. Фурсін, Н. В. Сапа ; під ред. В. Г. Воронкової. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2011. – 256 с.
50. Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / В. Є. Воротін, Я. А. Жаліл ; за заг. ред. В. Є. Воротіна. – Київ : Вид-во НІСД, 2010. – 288 с.
51. Ганіч А. Суть державного бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток України / А. Ганіч // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.6. – С. 180–185.
52. Гапоненко А. Управління економічним розвитком на регіональному рівні / А. Гапоненко // Економіка України. – 2006. – № 3. –

С. 43–52.

53. Геєць В. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / В. Геєць. – Київ : Наук. думка, 2008. – 384 с.

54. Геєць В. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. Геєць. – Київ : Ін-т екон. прогнозування: Фенікс, 2003. – 1008 с.

55. Геєць В. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. Геєць // Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

56. Геєць В. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія / В. Геєць. – Київ : Київ. Нац. Торг.-екон. ун., 2008. – 389 с.

57. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм : пер. з англ. / Е. Гелнер – Київ : Таксон, 2003. – 300 с.

58. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: методика оцінки та стратегія забезпечення / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – 2005. – Вип. 2. – С. 426–445.

59. Гзець В. Інноваційні перспективи України / В. Гзець. – Х. : Константа, 2006 – 272 с.

60. Глазьев С. О Стратегии развития российской экономики. Научный доклад / С. Глазьев. – М. : ЦЕМИ РАН, 2001. – 32 с.

61. Гнатенко А. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України / А. Гнатенко // Управління розвитком. – 2012. – № 8. – С. 103–104.

62. Голікова Т. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика : монографія / Т. Голікова. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.

63. Горбулін В. П. Стратегічне планування : вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2010. – 288 с.

64. Гордиенко Д. В. Военная география / Д. В. Гордиенко. – Москва : Военная академия Генерального штаба ВС РФ, 2009. – 283с.
65. Гордиенко Д. В. Основы экономической безопасности государства : монография [Электронный ресурс] / Д. В. Гордиенко. – М., 2007. – Режим доступа: <http://csef.ru/media/articles/963/963.pdf>
66. Господарський кодекс України від 06.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
67. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. – Київ : НАДУ, 2012. – 496 с.
68. Грабовецький Б. Є. Економічне прогнозування і планування : навч. посіб. / Б. Є. Грабовецький. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.
69. Гринин Л. Е. Государство и исторический процесс: Политический срез исторического процесса / Л. Е. Гринин. – М. : Либроком, 2009. – 264 с.
70. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник / В. М. Гриньова. – Київ : Знання, 2008. – 398 с.
71. Грицяк І. Європейська інтеграція / І. Грицяк, Д. Дзвінчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 344 с.
72. Громоздова Л. Удосконалення оцінки тенденцій регіонального економічного розвитку / Л. Громоздова // Держава та економіка. – 2009. – № 1. – С. 12–16.
73. Гумплович Л. Общее учение о государстве / Л. Гумплович. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 545 с.
74. Гутман Г. Экономическая безопасность региона: теория и практика / Г. Гутман. – М. : Наука. – 1996. – 120 с.
75. Гусев В. О. Державна інноваційна політика: методологія формування і впровадження : монографія / В. О. Гусев. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 624 с.

76. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / О. О. Давидюк. – Київ : Абрис, 2002. – 158 с.
77. Данилишин Б. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика: монографія / Б. Данилишин. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.
78. Дармограй В. Стан та тенденції соціально-економічного розвитку регіону / В. Дармограй // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – Вип. 16. – С. 152–159. – (Серія: Економічні науки).
79. Дацків Р. Економічна безпека у глобальному вимірі / Р. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7. – С. 143–154.
80. Дергачова В. Моніторинг національного розвитку як фактор економічної безпеки держави / В. Дергачова, М. Савельєв // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 19–28.
81. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – Київ : УАДУ, 2000. – 232 с.
82. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 440 с.
83. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна ; за заг. ред. А. Ф. Мельник. – Київ : Знання, 2009. – 582 с.
84. Державне управління : словник-довідник / заг. ред. В. М. Князєв, В. Д. Бакуменко. – Київ : Видавництво УАДУ, 2002. – 228 с.
85. Державне управління в Україні: навч. посібн. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
86. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижника, В. М. Олуйка. – Л. : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2002. – 352 с.
87. Дегтяр А. Державне та регіональне управління в соціальній сфері : монографія / О. Дегтяр, В. Ковальчук, В. Степанов та ін. ; за заг. ред.

А. Дегтяра. – Харків : С.А.М., 2015. – 552 с.

88. Дегтяр О. А. Напрями удосконалення засобів управління соціальним ризиком / О. А. Дегтяр, О. М. Непомнящий // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2017. – Вип. 1 (6). – С. 1–9. – (Серія «Державне управління»).

89. Державна служба статистики України (офіційний сайт) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

90. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.

91. Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / І. А. Грицяк, Ю. П. Сурмін, О. М. Руденко. – Київ : НАДУ, 2011. – 761 с.

92. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : монографія / А. О. Дегтяр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2004. – 224 с.

93. Дегтяр А. О. Управлінські рішення в органах державної влади : монографія / А. О. Дегтяр, В. Ю. Степанов, С. В. Тарабан. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 275 с.

94. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – Київ : Знання, 2006. – 213 с.

95. Дмитрук П. М. Особливості зарубіжної практики забезпечення безпеки в соціально-економічній сфері / П. М. Дмитрук. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10dpmses.pdf>

96. Домбровська С. М. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем : монографія / С. М. Домбровська, В. В. Коврегін, А. Л. Помаза-Пономаренко, О. М. Коленов, – Харків : НУЦЗУ, 2017. – 244 с.

97. Домбровська С. М. Механізми формування безпеки держави [Електронний ресурс] / С. М. Домбровська, С. Т. Полторак // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – № 1. – Режим доступу: <http://el-zbirn-du.at.ua/>

98. Домбровська С. М. Проблеми та перспективи розвитку державного управління : монографія / С. М. Домбровська, О. О. Гусаров, Ю. Е. Дуднєва. – Харків : УПА, 2014. – 172 с.

99. Древаль Ю. Д. Безпека особистості як фактор сучасних державно-управлінських відносин [Електронний ресурс] / Ю. Д. Древаль // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – С. 123–127. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document?id=72940>

100. Дрогобыцкий И. Н. Системный анализ в экономике : учебник для студентов вузов / И. Н. Дрогобыцкий. – М. : Юнити-Дана, 2012. – 423 с.

101. Дубницький В. Регіональна соціально-економічна система: теоретичні аспекти державного управління та процесу розвитку / В. Дубницький // Економічні інновації. – 2012. – Вип. № 51. – С. 116–125.

102. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. – Київ : Фенікс, 2003. – 106 с.*

103. *Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – Київ : Знання, 2009. – 647 с.*

104. *Економічна теорія і державна політика України в перехідній економіці : навч. посібн. : у 2 т. / Ю. Бажал, А. Бауманіс, О. Кілієвич та ін. ; за заг. ред. І. Розпутенка та Б. Лессера. – Київ : Вид-во К.І.С., 2004. – Т. 1. – 202 с.*

105. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Ю. В. Ковбасюк, Ю. П. Сурмін, П. І. Надолішній та ін. – Т. 2 : Методологія державного управління. – Київ : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України – 2011. – 692 с.*

106. *Ефективність державного управління / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін. ; за заг. ред. І. Розпутенка. – Київ : К.І.С., 2002. – 420 с.*

107. *Євсєєва О. Стратегічні напрями соціального розвитку, шляхи державного регулювання : монографія / О. Євсєєва. – Київ : Видавець Коваленко В. Ф., 2011. – 524 с.*

108. *Слагін В. П. Соціальна політика: теоретико-методологічні та*

концептуальні підходи : підручник / В. П. Єлагін. – Харків : ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. – 400 с.

109. Ємельянов В. М. Розвиток партнерських відносин бізнесу і влади в системі державного управління сталим розвитком України: теорія, методологія, практика : монографія / В. М. Ємельянов. – Миколаїв : ПП Ємельянова Т. В., 2012. – 420 с.

110. Желюк Т. Л. Управління довгостроковим розвитком національної економіки: методологічні і прикладні аспекти : монографія / Т. Л. Желюк. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 512 с.

111. Закон України «Про державний кордон України» від 04.11.1991 № 1777-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>

112. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 № 1621-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

113. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

114. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

115. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19>

116. Закон України «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

117. Зверяков М. Особенности разработки стратегии экономического и социального развития региона (на примере Одесской области) / М. Зверяков // Економіст. – 2012. – № 3. – С. 15–18.

118. Землянкін А. Механізми управління інноваціями в Україні: стан і перспективи вдосконалення / А. Землянкін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 43–44.

119. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35–58.

120. Ильяшенко И. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / И. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12–19.

121. Ипполитов К. Особенности реализации национальной безопасности [Электронный ресурс] / К. Ипполитов. – М., 2003. – Режим доступа: <http://daily.sec.ru/2003/03/28/KIppolitov-VLepskiy-Podhodi-k-formirovaniu-kontseptsii-i-doktrini-natsionalnoy-bezopasnosti-Rossii.html>

122. Иванченко О. Вадн та суперечності політики державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / О. Иванченко // Держава та регіони. – 2009. – № 4. – С. 160–163.

123. Иванюта Т. М. Економічна безпека підприємств : навч. посіб. / Т. М. Иванюта, А. О. Заїчковський. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

124. Иващенко А. Механізми управління економічним розвитком України / А. Иващенко // Збірник наукових праць ДонДУУ. – 2010. – Т. XI. – Вип. 154. – С. 114–125. – (Серія : «Економіка»).

125. Ильченко В. Аналіз показників сталості соціо-еколого-економічного розвитку регіону / В. Ильченко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Вип. 49(2). – Ч. 2. – Одеса: ОДЕУ, 2013. – С. 148–154.

126. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : монографія / О.І. Іляш; Львівська комерційна академія, 2012. – 592 с.

127. Кайгородцев А. А. Механизм экономической безопасности Казахстана / А. А. Кайгородцев // Наука и современность . – 2016. – 1(7). – С. 69–77.

128. Каламанов В. А. Национальная безопасность Российской Федерации и межнациональные конфликты (теоретико-правовой анализ) [Электронный ресурс] : дис. ... докт. юрид. наук. СПб., 1999. – Режим доступа: <http://lawbook.org.ua/aa/12.00.01/2016/01/01/030354012.doc.html>

129. Карлова О. Актуальні проблеми соціально-економічного оздоровлення міст / О. Карлова // Економіка та держава. – № 8. – 2006. – С. 35–37.

130. Карпенко О. В. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні : автореф. дис. ... д-ра н. з держ. упр. : спец. : 25.00.02 / О. В. Карпенко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – К., 2016. – 37 с.

131. Карташов Є. Г. Державне управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем: теорія, методологія, практика : монографія / Є. Г. Карташов. – Київ : ТОВ «ДКС Центр», 2015. – 378 с.

132. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія / А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2013. – 101 с.

133. Качний О. Шляхи вдосконалення системи планування соціально-економічного розвитку регіонів / О. Качний // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 4. – С. 109–111.

134. Кілієвич О. І. Мікроекономіка для аналізу державної політики : підручник / О. І. Кілієвич, О. В. Мертенс. – Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 656 с.

135. Клиновий Д. Економіка та розвиток регіонів (областей) України / Д. Клиновий. – Київ : ЦУЛГ, 2002. – 644 с.

136. Ковалевська А. Визначення місця стратегії соціально-економічного розвитку регіону серед обов’язкових компонентів стратегічного

управління / А. Ковалевська // Економіка і регіон. – 2012. – № 5. – С. 29–35.

137. Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір : наук. доп. / О. П. Коваль. – Київ : НІСД, 2016. – 34 с.

138. Ковальчук В. Моделі управління соціально-економічним розвитком регіону, держави / В. Ковальчук // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Харків : ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. – № 1 (43). – С. 194–201.

139. Ковалюк О. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / О. Ковалюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 396 с.

140. Ковбасюк Ю. Наука державного управління в умовах системних державно-управлінських реформ і суспільних трансформацій / Ю. Ковбасюк // Вісник НАДУ. – 2012. – Вип. 1. – С. 5–20.

141. Коврегін В. В. Формування ефективної системи державного регулювання економічної безпеки вищих навчальних закладів України: монографія / В. В. Коврегін. – 2016. – 320 с.

142. Коврегін В. В. Розвиток кадрового та інноваційного потенціалу ВНЗ як об'єктивна передумова забезпечення його економічної безпеки і складова системи управління / В. В. Коврегін // Публічне управління та митне адміністрування. – 2016. – № 1 (14). – С. 60–64. – (Серія «Державне управління»).

143. Коврегін В. В. Науково-методичні засади формування та реалізації системи управління економічною безпекою ВНЗ / В. В. Коврегін // Публічне управління та митне адміністрування. – 2015. – № 2 (13). – С. 188–194. – (Серія «Державне управління»).

144. Коврегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів / В. В. Коврегін // Теорія та практика державного управління. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2015. – № 4 (51). – С. 51–57.

145. Коврегін В. В. Інноваційний механізм забезпечення економічної безпеки вищого навчального закладу / В. В. Коврегін // Інвестиції: практика та досвід . – 2016. – № 10. – С. 58 – 60.
146. Козак Ю. Зовнішньоекономічна діяльність регіону / Ю. Козак. – Одеса : Фенікс, 2013. – 332 с.
147. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.
148. Козлов В. А. Проблема предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 120 с.
149. Колокольцев В. Обеспечение государственных интересов в контексте концепции национальной безопасности [Электронный ресурс] : дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2005. – Режим доступа: <http://lawbook.org.ua/aa/12.00.01/2016/01/18/060050028.doc.html>
150. Колокольцев В. Проблемы обеспечения национальной безопасности [Электронный ресурс] / В. Колокольцев. – СПб, 2005. – Режим доступа : http://printed.e-notabene.ru/nb/article_21573.html
151. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 / О. М. Комяков ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2000. – 19 с.
152. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
153. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голуб та ін. – Київ : НАДУ, 2010. – 299 с.
154. Корольков В. Прогнозування економічного розвитку регіону з використанням фактора технічного прогресу / В. Корольков // Держава та регіони. – 2013. – № 3. – С. 50–56. – (Серія : Економіка та підприємництво).
155. Коротич О. Динаміка соціально-економічного розвитку України та

її регіонів / О. Коротич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 1 (35). – С. 142–150.

156. Коротич О. Б. Класифікація та зміст механізмів управління державою / О. Б. Коротич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ. – 2006. – Вип. 2 (26). – С. 122–128.

157. Кортунов С. В. Концептуальные основы национальной и международной безопасности : учебно-методическое пособие / С. В. Кортунов. – М. : Государственный университет – Высшая Школа Экономики, 2007. – 308 с.

158. Косолапов Н. Сила, насилие, безопасность: современная диалектика взаимосвязей. Очерки теории и политического анализа международных отношений [Электронный ресурс] / Н. Косолапов, А. Богатуров, М. Хрусталева. – М., 2002. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/211557/>

159. Кравець О. С. Статистика : навчальний посібник / О. С. Кравець. – Одеса : Пальміра, 2008. – 266 с.

160. Кравченко О. М. Державні програми соціально-економічного розвитку як інструмент державного регулювання національної економіки / О. М. Кравченко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 42–47.

161. Криштанович М. Ф. Реалізація механізмів публічного управління у сфері цивільного захисту України щодо національної безпеки / М. Ф. Криштанович // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія. Державне управління. – 2017. – Вип. 1 (6). – С. 341–347.

162. Кузнецов А. Соціально-економічний розвиток регіону: зміст, форми та особливості державного регулювання / А. Кузнецов // Теорія та практика державного управління. – 2011. – № 1 (32). – С. 145–152.

163. Куйбіда М. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М. Куйбіда // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 5. –

С. 35–45.

164. Кукса І. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону / І. Кукса // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ. – 2011. – №17 (171). – С. 218–224.

165. Куковский А. Национальная безопасность: теоретико-правовое исследование [Электронный ресурс] : автореф. дис. .. канд. юрид. наук. – М., 2011. – Режим доступа: <http://diss.seluk.ru/av-istoriya/1258712-1-nacionalnaya-bezopasnost-rossiyskoj-federacii-teoretiko-pravovoe-issledovanie.php>

166. Кулакова Е. Национальная безопасность: исторический анализ [Электронный ресурс] / Е. Кулакова. – М., 2004. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/natsionalnaya-bezopasnost-v-rossiiskoi-federatsii-teoretiko-pravovoe-issledovanie>

167. Купчак Б. Ф. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення/ Б. Ф. Купчак // Науковий вісник ЛДУВС. – 2010. – № 2. – С. 334–346.

168. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – 656 с.

169. Кухарская Н. Концепция стратегирования социально-экономического развития регионов Украины : монография / Н. Кухарская. – Одесса : Феникс, 2011. – 88 с.

170. Лабуш Н. С. Вооруженные силы государства и политическая жизнь общества / Н. С. Лабуш. – СПб. Санкт-Петербургский военно-морской ин-т, 2001. – 84 с.

171. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник для бакалавров / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М. : Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2015. – 634 с.

172. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – Київ : КНТ, 2009. – 574 с.

173. Лозинська Т. М. Державне управління: методологія дослідження

та діяльності / Теоретико-методологічні засади наукових досліджень в галузі державного управління : монографія / Т. М. Лозинська ; за заг. ред. д-ра. філос. наук, проф. В. В. Корженка. – Дніпропетровськ : Комплектавтордор, 2011. – С. 151–171.

174. Лозинська Т. М. Регіонально-адміністративний менеджмент : навч. посіб. / Т. М. Лозинська, В. І. Тимцуник, О. В. Мирна. – Полтава : РВВ ПДАА, 2013. – 202 с.

175. Макогон Ю. Регіональна складова економічної стратегії України: сутність та проблеми / Ю. Макогон // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 150–158.

176. Малик Я. Національна безпека : навч. посіб. / Я. Малик, О. Береза, М. Криштанович ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 280 с.

177. Маліков В. В. Державна політика економічного розвитку України / В. В. Маліков // Держава та регіони. – 2011. – № 4. – С. 53–57. – (Серія «Державне управління»).

178. Мамонов В. Конституционные основы национальной безопасности России [Электронный ресурс] / В. Мамонов. – Саратов, 2002. – Режим доступа: <http://lawtheses.com/konstitutsionnye-osnovy-natsionalnoy-bezopasnosti-rossiyskoy-federatsii>

179. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – Київ : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.

180. Маниліч М. Трансформація регіонального економічного механізму : монографія / М. Маниліч. – Чернівці : Книги-XXI, 2004. – 164 с.

181. Манилов В. Л. Безопасность в эпоху партнерства / В. Л. Манилов. – М. : Терра, 1999. – 368 с.

182. Медвідь В. Стратегія територіального економічного розвитку: теоретичний аспект / В. Медвідь // Економіка розвитку. – 2013. – № 1. – С. 48–52.

183. Мельник А. Державне підприємництво в умовах трансформації управління національною економікою / А. Мельник, І. Тинська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2014. – № 2. – С. 7–19.

184. Мельник А. Ф. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін : монографія / за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 528 с.

185. Мельник А. Ф. Трансформація територіальної структури національної економіки як виклик для інституційних рішень / А. Ф. Мельник, О. П. Дудкіна // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій. – Вип.1 (87). – С. 121–132.

186. Мельниченко О. А. Економічна безпека як складова національної безпеки / О. А. Мельниченко // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 1230–1233.

187. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія / О. А. Мельниченко. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – 232 с.

188. Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності та відносин : монографія / Н. М. Мельтюхова. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 204 с.

189. Мерзляк А. В. Державна політика у сфері управління соціальними ризиками: сутність, формування та реалізація [Електронний ресурс] / А. В. Мерзляк, Т. В. Кравченко // Наук.-виробн. журнал «Держава та регіони». Серія «Державне управління». – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2010_4/files/DU410_40.pdf

190. Минакова И. Методические основы мониторинга уровня социально-экономического развития региона / И. Минакова // Известия Юго-Западного государственного университета. – 2012. – № 2. – С. 58–63.

191. Митний кодекс України від 13.03.2012

№ 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

192. Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка ; за ред. І. Р. Михасюка. – Київ : Атіка ; Ельга-Н, 2000. – 592 с.

193. Моделі ефективності державного управління : монографія / В. С. Загорський, М. Д. Лесечко, Р. М. Рудніцька та ін. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 100 с.

194. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. – Київ : НАДУ, 2013. – 120 с.

195. Мунтіян В. Економічна безпека України / В. Мунтіян. – Київ : Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.

196. М'який В. Моніторинг реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону: механізм формування / В. М'який // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2009. – № 3 (46). – С. 10–17.

197. Назаренко А. В. Сценарное прогнозирование развития социально-экономических систем / А. В. Назаренко, О. С. Звягинцева // Научный журнал КубГАУ. – 2012. – № 84 (10). – С. 25–32.

198. Напрями стабілізації економічного розвитку України : збірник наукових праць / за ред. Л. К. Безчасного. – Київ : Ін-т економіки НАН України 2002. – 150 с.

199. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під загальною редакцією М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. – Ч. 2. – Київ : Форум, 2001. – С. 16.

200. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., перероб. та доп. / Редактор Яценко С. С. – Київ : А.С.К., 2003. – С. 111.

201. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., перероблене та доповнене / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Атіка, 2004. – С. 229.

202. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навч. посіб. / В. М. Нижник. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 299 с.

203. Нижник Н. Национальная безопасность: концептуальные основания и феноменологическая характеристика [Электронный ресурс] / Н. Нижник. – СПб, 1991. – Режим доступа: http://window.edu.ru/resource/162/59162/files/ass_part_1.pdf

204. Нижник Н. Правоохранительная система как субъект обеспечения безопасности личности, общества и государства / Н. Нижник, Ч. Ахмедов. – СПб, 2001. – 158 с.

205. Нижник Н. Р. До проблеми ефективності державного управління в Україні / Н. Р. Нижник // Підвищення ефективності державного управління: стан, перспективи та світовий досвід : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во УАДУ, 2000. – С. 6–11.

206. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – Київ : Вид-во УАДУ, 1998. – 159 с.

207. Оболенський О. Модель регіональної соціально-економічної системи як інструмент аналізу та управління регіональним розвитком / О. Оболенський // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 90–94.

208. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности : учеб. пособ. / Е. А. Олейников. – М. : ЗАО ‘Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 285 с.

209. Олейников Е. Экономическая и национальная безопасность / Е. Олейников. – М., 2005. – 253 с.

210. Опалев А. О некоторых базовых категориях теории обеспечения национальной безопасности / А. Опалев // Вестник Российской академии естественных наук. – 2004. – № 3. – С. 4. – С. 3–7.

211. Островський П. І. Моделювання економічних процесів : навч. посіб. / П. І. Островський, О. М. Гострик, Т. П. Добрунік, О. В. Радова. – Одеса : ОНЕУ, 2012. – 132 с.
212. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
213. Павленко С. Безопасность Российского государства как политическая проблема [Электронный ресурс] : дисс. ... докт. полит. наук. М., 1998. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/polit-instituty/bezopasnost-rossijskogo-gosudarstva-kak-politicheskaja-problema.html>
214. Павлусива С. Социальная безопасность [Электронный ресурс] / С. Павлусива. – Режим доступа: <http://fb.ru/article/46303/sotsialnaya-bezopasnost>
215. Пальоха В. В. Політичне прогнозування в системі державного управління України [Електронний ресурс] / В. В. Пальоха. // Державне будівництво. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_2_9
216. Пасемко Г. П. Державне регулювання економічних відносин в умовах глобалізації : монографія / Г. П. Пасемко, М. А. Латинін, Т. М. Лозинська та ін.; за заг. ред. д-ра держ. упр., проф. М. А. Латиніна. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. – 276 с.
217. Пастернак-Таранушенко Г. Індекси безпечного фінансування та забезпечення економічної безпеки України / Г. Пастернак-Таранушенко // Персонал. – 1999. – № 6. – С. 34–37.
218. Пашута М. Т. Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку : навч. посібник / М. Т. Пашута. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 408 с.
219. Побурко Я. Інтегральні оцінювання результатів соціально-економічної діяльності регіону: методологічний підхід / Я. Побурко // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 66–73.
220. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої

безпеки держави : адміністративно-правові засади : монографія / Г. О. Пономаренко. – Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 448 с.

221. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150156.html

222. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

223. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

224. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

225. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека» / В. Г. Пилипчук // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2. – С. 17–21.

226. Пилипчук В. Г. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк. – Харків : Право, 2009. – 200 с.

227. Пирожков С. І. Національна та регіональна безпека : погляд України / С. І. Пирожков // Нова безпека. – 2003. – №2. – С. 9–16.

228. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2004. – 144 с.

229. Присенко Г. В. Прогнозування соціально-економічних процесів : навч. посіб. / Г. В. Присенко, Є. І. Равікович – Київ : КНЕУ, 2005. – 378 с.

230. Проценко І. Деякі питання забезпечення національної економічної безпеки України / І. Проценко // Українське право. – 2003. –

№ 1. – С. 213–218.

231. Пьянов Н. А. Теория государства и права : учебное пособие / Н. А. Пьянов. – Иркутск : ИФ РПА, 2015. – 781 с.

232. Радченко О. Україна в пошуках аксіологічного підґрунтя національної ідеї / О. Радченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРНАДУ, 2008. – Вип. 3 (35). – С. 48–54.

233. Романова О. Ю. Професійне мислення в ієрархії фахових якостей особистості військового психолога / О. Ю. Романова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4 (29). – С. 125 –130.

234. Рубан А. В. Аналіз загроз державній безпеці України / А. В. Рубан // Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2019. – С. 109–110.

235. Рубан А. В. Державне управління реформуванням сектору безпеки і оборони України: проблеми та перспективи / А. В. Рубан // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ : ФОП «Кандиба», 2018. – С. 436–437.

236. Рубан А. В. Державне управління у сфері національної безпеки: проблеми та перспективи формування дієвого механізму / А. В. Рубан // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, здоров'я : тези доповідей XXVII науково-практичної конференції MicroCAD-2019. – Ч. IV. – Харків : НТУ «ХП», 2019. – С. 119.

237. Рубан А. В. Національна безпека України: актуальні проблеми публічного управління у контексті нормативно-правового забезпечення [Електронний ресурс] / А. В. Рубан // Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації: матеріали науково-практичної інтернет-конференції. – Київ : Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, 2019. – Режим доступу : http://ipk.edu.ua/krugli_stoli/materials/

238. Рубан А. В. Національна безпека як об'єкт державного регулювання

/ А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2018. – Вип. 2 (9). – С. 58–62. – (Серія «Державне управління»).

239. Рубан А. В. Правові засади формування та реалізації механізму забезпечення національної економічної безпеки / А. В. Рубан // Правові аспекти публічного управління: теорія та практика : матеріали Х науково-практичної конференції. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. – С. 242–244.

240. Рубан А. В. Правовий механізм державного управління у сфері національної безпеки України / А. В. Рубан // Право та державне управління. – 2018. – № 4. – С. 188–192.

241. Рубан А. В. Розвиток державної політики щодо забезпечення національної безпеки / А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2019. – Вип. 1 (10). – С. 60–64. – (Серія «Державне управління»).

242. Рубан А. В. Розробка концептуальних засад державного регулювання національної безпеки / А. В. Рубан // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2019. – Вип. 2 (11). – С. 93–97. – (Серія «Державне управління»).

243. Рубан А. В. Удосконалення процесів державного регулювання у сфері національної безпеки: розробка та впровадження ефективного механізму / А. В. Рубан // Державна та регіони. – 2019. – № 2. – С. 186–190.

244. Рубан А. В. Фінансові загрози національній безпеці України в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / А. В. Рубан, В. О. Шведун // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: Харківський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. –

Режим доступу :
file:///C:/Users/home/AppData/Local/Temp/Rar\$EXa1.913/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%202019%20%D0%A4%D0%9A%D0%94/statti1/Shvedun_Ruban.pdf

245. Рубан А. В. Формування дієвих механізмів вирішення проблем державного регулювання у сфері національної безпеки // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2019. – Вип. 11. – С. 141–143.

246. Руснак І. С. Національна безпека та підвищення обороноздатності України в контексті нових викликів і загроз / І. С. Руснак, В. В. Хижняк // Стратегічна панорама. – 2015. – № 1. – С. 12–20.

247. Савицкий А. Национальная безопасность : учеб. / А. Савицкий. – М. : Юнити-Дана, 2012. – 463 с.

248. Савченко В. Ф. Особливості програмного управління економікою в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 9. – С. 28–32.

249. Сардак С. Механізм управління соціально-економічною системою / С. Сардак // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 191–201.

250. Сергеева Л. И. Человек и русский вопрос в контексте личной, национальной, коллективной безопасности (социологический аспект) / Л. И. Сергеева, Г. М. Сергеев, Ю. Л. Кутахов // Безопасность. – 1995. – № 9. – С. 73.

251. Серебряков В. В. Социальная безопасность России: концептуальный поход / В. В. Серебряков. – М., 1995. – С. 6.

252. Сенгачев В. К. Экономическая безопасность России : учеб. / В. К. Сенгачев. – М. : Дело, 2005. – 896 с.

253. Симонова О. Г. Актуальні проблеми регіональної економічної безпеки України / О. Г. Симонова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8. – С. 125–132.

254. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра держ. упр. за спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / Г. П. Ситник ; НАДУ при Президентіві України, К., 2004. – 30 с.

255. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою

України : монографія / Г. П. Ситник. – Київ : Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.

256. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади). – Київ : НАДУ, 2011. – 730 с.

257. Ситник Г. П. Державний суверенітет та державні інтереси в контексті забезпечення національної безпеки / Г. П. Ситник // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 1. – С. 95–102.

258. Ситник Г. П. Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки / Г. П. Ситник // Вісн. УАДУ. – 2000. – № 2. – С. 19-27.

259. Скакунов Э. И. Всеобъемлющая безопасность: модель перестройки международных отношений / Э. И. Скакунов // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 28–33.

260. Смирнов С. М. Шляхи вдосконалення системи управління фінансовою безпекою регіону / С. М. Смирнов // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 2. – С. 105–110.

261. Снігова О. Ю. Механізм державного та регіонального управління соціальною безпекою : автореф. дис. ... канд. екон. н. : 08.02.03 / О. Ю. Снігова ; НАН України ; Ін-т екон. промислов. – Донецьк, 2006. – 20 с.

262. Солових В. Синергетична модель державного управління / В. Солових // Теорія та практика державного управління. 2015. – Вип. 1. – С. 3–8.

263. Старостенко Н. Бюджетна підтримка ЄС в Україні / Н. Старостенко, О. Саєнко, В. Колосова, Н. Слинько. – 2014, Київ : Вид-во ФОП Москаленко О.М. – 60 с.

264. Статівка Н. В. Причини та наслідки зниження рівня життя населення в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Статівка // Теорія та практика державного управління. – 2016. – № 1. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/7/01.pdf

265. Столбовський А. Нові інформаційні технології та економічна безпека України / А. Столбовський // Актуальні проблеми економіки. – 2004. –

№ 8. – С. 99–105.

266. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mig.com.ua/.../6021-poroshenko-utverdil-strategiyu-natsionalnoj-bez

267. Султанов Ш. Региональные конфликты и глобальная безопасность / Ш. Султанов. – М., 1990. – 64 с.

268. Степаненко С. В. Фактори економічного розвитку України в контексті європейської інтеграції / С. В. Степаненко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – 2007. – № 4 (19). – С. 47–53.

269. Судакова О. І. Вплив держави на формування економічної безпеки підприємства / О. І. Судакова // Наук. вісн. Придніпр. держ. акад. буд-ва та архітектури. – 2007. – №11. – С. 78–81.

270. Сунгуровський М. В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України / М. В. Сунгуровський // Стратегічна панорама. – 2001. – № 3-4. – С. 43–53.

271. Теоретичні основи національної безпеки України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / О. Дзьобань, О. Соснін. – Київ : Освіта України, 2009. – 384 с.

272. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій та ін. ; за заг. ред. В. В. Копейчикова, С. Л. Лисенкова ; Академія адвокатури України. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.

273. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка.– Київ : Основи, 2002. – 750 с.

274. Тимченко Т. Н. Системный анализ в управлении : учебное пособие / Т. Н. Тимченко. – М. : ИД РИОР, 2013. – 161 с.

275. Тихомирова О. Г. Управление проектом: комплексный подход и системный анализ : монография / О. Г. Тихомирова. – М. : НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 301 с.

276. Тоцький С. В. Теоретичні засади державного регулювання економічної безпеки / С. В. Тоцький // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. –

№ 22. – С. 130–133.

277. Тоцький С. В. Функції державного регулювання економічної безпеки / С. В. Тоцький // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 18. – С. 157–160.

278. Указ Президента України «Про національну програму боротьби з корупцією» від 10.04.1997 № 319/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97>

279. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14 березня 2016 року № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

280. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

281. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24 вересня 2015 року № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

282. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» від 15 березня 2016 року № 96/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>

283. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

284. Україна [Електронний ресурс] // Вільна енциклопедія. Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>

285. Федонюк С. Зміст, структура та функції регіонального маркетингу в територіальній соціально-економічній системі / С. Федонюк // Науковий вісник ВДУ. – 1999. – №9. – С. 46–48.

286. Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління [Електронний ресурс] / О. В. Федорчак // Демократичне врядування. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/0_Fedorchak.pdf

287. Федунь Ю. Б. Політика сталого еколого-економічного розвитку України в умовах інтеграції до ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Ю. Б. Федунь ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 20 с.

288. Хачатурян Х. В. Переорієнтація державного управління на потреби громадян: нова європейська модель та Україна [Електронний ресурс] / Х. В. Хачатурян // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини, 2009. – № 8. – Режим доступу : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/khachaturian.htm>

289. Хачатурян Х. Структурні компоненти інноваційного потенціалу державного управління / Х. Хачатурян // Вісник НАДУ. – 2006. – № 1. – С. 104–110.

290. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека у складі національної безпеки держави / Є. В. Хлобистов // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 79–83.

291. Цветков В. Державне управління : теорія, методологія, практика / В. Цветков // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 254–272.

292. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] //

Представництво ООН в Україні. – Режим доступу :
<http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

293. Чернышов В. Н. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. – 96 с.

294. Чихарев И. А. Национальная безопасность интересы России и современная цивилизация / И. А. Чихарев // Вестник Московского университета. – 1999. – № 4. – С. 88–96. – (Серия : Политические науки).

295. Шелобаев С. И. Математические методы и модели в экономике, финансах, бизнесе : учеб. пособ. для вузов / С. И. Шелобаев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 367 с.

296. Шикин Е. В. Математические методы и модели в управлении : учеб. пособие / Е. В. Шикин, А. Г. Чхартишвили. – М. : Дело, 2000. – 440 с.

297. Шнирков О. О. Наслідки розширення ЄС для України у торговельно-економічній сфері / О. О. Шнирков // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. – Вип. 32 : У 2 ч. – Київ : Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка. – 2002. – Ч. II. – С. 271–273.

298. Шнирков О. О. Інтеграційні фактори структурних зрушень в економіках країн – нових членів Європейського Союзу : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.02 / О. О. Шнирков ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

299. Шульга В. А. Європейський досвід формування моделей і систем державного регулювання регіональної економічної політики / В. А. Шульга // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 194–206. – (Серія «Управління»).

300. Экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://abc.informbureau.com/html/yeiiiiexaneass_aaciiianinou.html

301. Яковлева Ю. Развитие людського потенціалу як база для соціально-економічного розвитку / Ю. Яковлева // Культура народів

Причерноморья. – 2012. – № 220. – С. 122–126.

302. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави [Електронний ресурс] / І. І. Яремко. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/22426/1/43-Yaremko-74-75.pdf>

303. Яцура В. В. Соціально-економічне прогнозування : навч. посібник / В. В. Яцура, О. С. Сенишин, М. О. Горинь. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2010. – 412 с.

304. Ruban O. The conceptual bases of state regulation of the national security / A. Ruban // Authority and Society (History, Theory, Practice). – 2018. – № 4 (48). – P. 166–167.

305. Ruban A. Research of indicators of state regulation of national security condition of Ukraine / A. Ruban, V. Svedun // Authority and Society (History, Theory, Practice). – 2019. – № 1 (49). – P. 135–143.

ДОДАТКИ

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження

УКРАЇНА

ДЕСНЯНСЬКА РАЙОННА В МІСТІ КИЄВІ
ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

просп. Мажковського, 29, м. Київ, 02225, тел. (044) 515-77-75, факс: 515-66-66
e-mail: desnyan@desn.gov.ua Код ЄДРПОУ 37415088

11.02.2019 № 134-19

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Рубана Артема Вікторовича
«Державне управління у сфері національної безпеки України»

Практична значущість дисертаційного дослідження Рубана А.В. полягає у розробці та впровадженні комплексу новітніх заходів відносно вдосконалення процесів державного управління у сфері національної безпеки України в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз національним інтересам.

Зокрема, завдяки розробкам автора, в практичну діяльність було впроваджено методику оцінки рівня загроз національній безпеці на регіональному рівні, яка, в свою чергу, дозволяє здійснити: виділення життєво важливих інтересів визначеного регіону; визначення показників пріоритетності загроз для кожного інтересу регіону; оцінку життєво важливих інтересів з кількісної точки зору; виявлення загроз безпеці регіону і визначення ступеня їх впливу на конкретні інтереси; складання матриць еквівалентності регіональних інтересів і загроз та оцінку рівня основних загроз безпеці даного регіону з урахуванням компонентів власних векторів інтересів.

Вищезазначене уможливило прийняття раціональних рішень щодо формулювання регіональних пріоритетів державного управління у сфері національної безпеки України, а також відносно попередження дії негативних чинників, що загрожують національній безпеці країни.

У цілому, дисертаційне дослідження Рубана А.В. має суттєву практичну значущість та дозволяє вдосконалити процеси функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування відносно підтримки належного рівня національної безпеки в країні.

089481

Заступник голови

Владислав Сюр

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ДСНС УКРАЇНИ

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У М. КИЄВІ**

вул. Володимирська, 13, м. Київ, 01601, тел. (044) 279-63-07, тел./факс (044) 272-53-22, факс (044) 272-65-41
kyiv.dsns.gov.ua ЄДРПОУ 38620155 E-mail: kyiv@dsns.gov.ua

13.03.2019 № 65/3/6522

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційного дослідження
Рубана Артема Вікторовича
«Державне управління у сфері національної безпеки України»**

Результати дисертаційного дослідження Рубана А.В. знайшли відображення у практичній діяльності в контексті використання технології удосконалення комплексного моніторингу стану й динаміки національної безпеки та формування алгоритмізованої інформаційно-аналітичної системи розвитку безпеки в суспільстві, яка базується на інтелектуальній технології експертного типу.

На особливу увагу заслуговують запропоновані заходи щодо розвитку комплексного моніторингу стану й динаміки національної безпеки, які дозволяють об'єктивно передбачити комплексний облік світоглядної, наукової й експертно-аналітичної складової діяльності щодо впливу на національну безпеку, на основі застосування програмно-цільового управління у сфері забезпечення національної безпеки.

У цілому, дисертаційне дослідження Рубана А.В. містить результати, що відіграють суттєву роль у процесах державного управління у сфері національної безпеки України.

Начальник

Андрій ВАТОЛІН

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної та методичної роботи
Національного університету
цивільного захисту України

«22» _____ О.О. Назаров
2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача Навчально-науково-виробничого центру Національного університету цивільного захисту України Рубана Артема Вікторовича на тему: «Державне управління у сфері національної безпеки України» на здобуття наукового ступеня кандидата наук за державного управління за спеціальністю 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку.

Комісія у складі:

Голова – начальник навчально-науково-виробничого центру, доктор наук з державного управління, професор Домбровська С.М.

Члени комісії – завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту, д.держ.упр., проф. Майстро С.В.; провідний науковий співробітник наукового відділу з проблем управління у сфері цивільного захисту, д.держ.упр., проф. Стрельцов В.Ю.; професор кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту, д.держ.упр., проф. Крюков О.І.

цим актом засвідчують, що результати дисертаційного дослідження Рубана А.В. на тему: «Державне управління у сфері національної безпеки України» (поглиблення змістовно-понятійної бази, розробка та впровадження механізмів державного управління у сфері національної безпеки, розвиток державної політики щодо забезпечення національної безпеки України) використовуються при викладанні навчальних дисциплін «Етнополітичні процеси та конфлікти в сучасній Україні», «Концептуальні засади взаємодії політики та управління» та «Сучасні геополітичні процеси: світ та Україна» за програмою підготовки магістрів публічного управління та адміністрування у Національному університеті цивільного захисту України.

Голова комісії

д.держ.упр., професор

С.М. Домбровська

Члени комісії

д.держ.упр., професор

д.держ.упр., професор

д.держ.упр., професор

С.В. Майстро

В.Ю. Стрельцов

О.І. Крюков